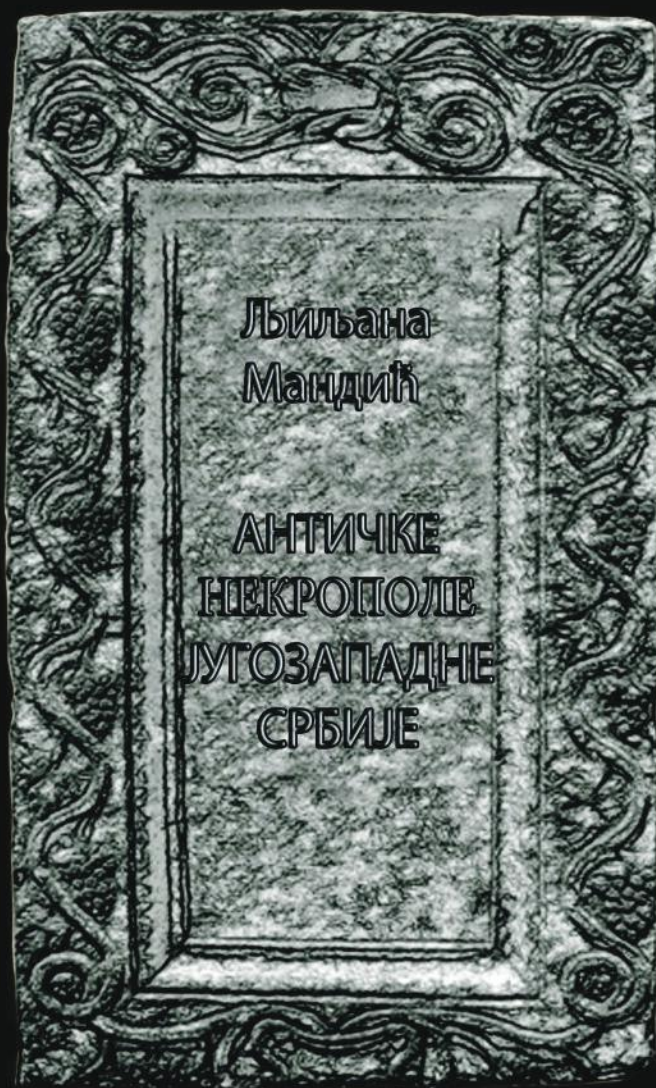

НАРОДНИ МУЗЕЈ УЖИЦЕ

Ужице 2015.

ЉИЉАНА МАНДИЋ

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ
ЈУГОЗАПАДНЕ СРБИЈЕ
ANCIENT NECROPOLISES
OF SOUTH-WESTERN SERBIA

УЖИЦЕ - UŽICE

2015

НАРОДНИ МУЗЕЈ УЖИЦЕ

NATIONAL MUSEUM UŽICE

За издавача: For the publisher:

Никола Гогих

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ ЈУГОЗАПАДНЕ СРБИЈЕ ANCIENT NECROPOLISES OF SOUTH-WESTERN SERBIA

Аутор: Author:

Љиљана МАНДИЋ

Рецензенти: Reviewers:

Др. Надежда ГАВРИЛОВИЋ научни саветник, expert consultant

Милоје МАНДИЋ музејски саветник, museum consultant

Лектор и коректор: Language editor and proofreader:

Јелена РИСТАНОВИЋ

Превод на енглески: Translation into English:

Проф. Ана ЦИЦВАРИЋ

Идејно решење: Conceptual design:

Милоје МАНДИЋ

Фотографија и илустративни прилози: Photography, maps and illustrations:

Зоран ДОМАНОВИЋ

Тираж: Circulation:

300 примерака, copies

Штампа: Printed by:

Grafičar - Ужице

Ужице 2015.

**Ова књига је штампана средствима Министарства културе, информација
и информативног друштва Републике Србије**

Моме Мићу

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

Љиљана Мандић.1952.

Античке некрополе југозападне

Србије / Љиљана Мандић – Ужице

Народни музеј, 2014 (Ужице: Графичар). –

Стр. () стр. С таблама: илустр. См

тираж 300 – напомене и библиографске

референце уз текст. – Библиографија: стр.

ISBN

Србија -

COBIS. SR – ID

Садржај :

Увод	10
Античке некрополе на територији Општине Ариље	13
Античке некрополе на територији Општине Бајине Баште	24
Античке некрополе на територији Општине Косјерић	36
Античке некрополе на територији Општине Нове Вароши	56
Античке некрополе на територији Општине Пожеге	73
Античке некрополе на територији Средњег Подриња – БиХ, Ентитет Република Српска, Општине Сребреница и Братунац	91
Античке некрополе на територији Средњег Полимља - Општине Прибој и Општине Пријеполје	108
Античка некропола Комини - Општина Пљеваља, Република Црна Гора	146
Античке некрополе на територији Општине Ужице и Златиборског округа	182
Резиме Summary	220
Списак скраћеница	248
Литература	249
Illustrations	261
Табле	268
Карта са античким некрополама : A map of ancient necropolises	303
Индекс Index	304

УВОД

Водећи се богатом грађом старијих истраживача, аутор је обишао већи број локалитета на којима се претпоставља, да су се налазиле античке некрополе на подручју југозападне Србије, које су у античком периоду улазиле у територију источног дела римске провинције Далмације. На једном броју локалитета и сам је имао прилике да учествује у ископавањима. Једна од главних замисли аутора била је да сагледа положај античких некропола и њихов међусобни однос. Аутор је такође тежио сагледавању сличности и разлика у контексту избора места где некрополе настају, уочавању односа некропола према мањим насељима, вилама рустикама и градским муниципалним средиштима и њихов однос према саобраћајницама. Није увек било лако разумети мање групе некропола на које су указивали појединачни налази споменика. Један од одговора који се нудио на терену, поред конфигурације терена и прилагођавања средини и околини где су некрополе настајале, је свакако и постојање мањих, руралних насеља уз која се налазе некрополе. Са друге стране, требало је разумети и појаву надгробних споменика високе муниципалне аристократије на удаљенијим местима од градског средишта, што је само упућивало на начине организације римске власти у процесу романизације. Требало је направити разлику за *in-situ* налазе античких споменика и континуитет култног места, као и дислокацију споменика током каснијих времена. Објективно је да је само мањи део споменика сачуван, јер је велики број уништен у временима која су долазила, што умногоме отежава закључке о величини античких некропола, њиховој распрострањености и границама. Ускраћена су и сагледавања за хронолошка опредељења, за епиграфска истраживања, за ближа тумачења састава становништва и политичке, друштвене и социјалне односе у источној римској провинцији Далмацији. Нека од питања јесу и различити облици сахрањивања који су временски блиски, али на овом подручју хронолошки каснији и конзервативнији у односу на друге римске провинције. Занимљиве одговоре нуде надгробни споменици нижих социјално-економских слојева, који су често налажени у мањим групама на блиском растојању и носе изразито локалне карактеристике. На некрополама

убицираним углавном ближе муниципијуму и већем насељу откривени су жртвеници и светилишта. Густина некропола на блиском растојању је наравно подразумевала и постојање мањих насеобина. Пратећи налазе надгробних споменика може се претпоставити положај насеља, који је требало да обезбеди сигуран економски развој становништва. Најчешће се некрополе налазе на узвишењима, у плодним долинама и котлинама, или у близини река. Подручје југозападне Србије има разуђен рељеф са котлинама, брдима и стеновитим местима и испресецан је речним сливовима. Као последица разуђености рељефа, добијају се природно мање затворене целине попут резервата, што је условљавало прилагођавање становништва приликом формирања насеља и бирања оближњег места за некрополу. Некрополе потврђују паралелно присуство припадника различитих социјално-економских стања на једном месту. Ономастичком анализом се дошло до закључка да је становништво било углавном домородачко, делимично романизовано са јасним конзервативним карактеристикама. Становништво се претежно бавило земљорадњом и сточарством, а у привредном животу античке југозападне Србије значајно место је заузимала и експлоатација дрвне грађе и рудних богатстава.

Натписи на жртвеницима сведоче о поштовању више култова, док прихватање божанстава различитих провенијенција говори о променама у саставу становништва, миграцијама, као и различитим утицајима. Логично, највећу популарност су уживали римски богови и богиње, у чијем прихватању је локално становништво испољило висок степен конзервативизма, у контексту спорог и никада потпуног прихватања.

У интересу тумачења одређених промена, специфичности и карактеристика које су настале као неминовност насељавања становништва, чему је римска власт често прибегавала да би заштитила своје економске интересе, аутор је своја истраживања морао да прошири на територију северне Црне Горе, нарочито на проучавању споменика са муниципалне некрополе Комини код Пљеваља, и античких некропола са територије Средњег Подриња - Б и Х, Ентитет Република Српска, Општине Сребреница и Братунац.

У трагању за разноликим одговорима и питањима о античким некрополама југозападне Србије, аутору је у размишљањима и разговорима умногоме помогао супруг Милоје, који је учествовао у заједничким теренским истраживањима.. У напорним истраживањима и исцрпном раду на

реализацији књиге, аутор се захваљује на сарадњи и уложеном великом труду, пријатељу Зорану Домановићу.

Аутор се захваљује на помоћи у теренским истраживањима колегама, директору Завичајног музеја у Прибоју Сави Дерикоњићу и Славољубу Пушици, директору Завичајног музеја у Пријепољу.

У теренским истраживањима драгоцен је сарадња и разумевање општинских структура СО Нова Варош и СО Косјерић, на чему се аутор захваљује.

Аутор се захваљује на великој подршци Николе Гогића, директора Народног музеја у Ужицу да се истраје и успешно заврши ова књига.

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ АРИЉЕ

(Т. I, II)

Ариљски крај у античком периоду припадао је широј територији муниципијума Малвезацијума (municipium Malvesatium), налазио се југоисточно од муниципијума. Ово подручје одликују богати речни токови Великог и Малог Рзава и Моравице, који су стварали повољне услове за настанак насеља у античком периоду.

О античким локалитетима у ариљском крају прве податке дају истраживачи друге половине XIX века, који су евидентирали већи број надгробних споменика, жртвеник и остатке античког храма на месту данашње средњевековне цркве Св. Ахилија, као и остатке античких утврђења и насеља на ширем простору ариљског краја (Kanitz F. 1868, 143,144). Велике заслуге припадају групи истраживача, који су осим евидентирања и описивања античких локалитета и археолошких налаза, предано радили на преписивању и читању латинских натписа са надгробних споменика и жртвеника (Šafarik P. J. 1870, 52, 59, 69, CIL III 6317; Domaszewski f.A. CIL III, 8338;). Почетком XX века, Никола Вулић и Антон Премерштајн су наставили са истраживањима и објавили већи број споменика и жртвеника (Vulić N. 1909, JÖAI III Beibl.172; JÖAI XII, 1909, 196 ; Вулић Н. 1909, 180).

Рекогносцирање терена и сондажна ископавања, обавио је Народни музеј из Ужица 50-тих и 70-тих година прошлог века, на локалитетима Зидине, северно у подножју Св. Ахилија, у Вранама (предграђу Ариља) и на "Пустом Пољу" („Суво Поље“), на локалитету " Гробнице ". Према Моравици, у атару Горобиља, постојао је већи број римских споменика који су уништени (подаци из теренске документације НМУ и Зотовић М, 1978, 120).

Вишегодишња археолошка ископавања на простору Св. Ахилија, открила су остатке античких зидова и античког светилишта, као и више надгробних споменика (Чанак- Медић М. 2002, 43-54). Некропола и антички храм који су се налазили у порти цркве Св.Ахилија датирају се у II- III век н.е.

У западном делу цркве пронађен је сребрни новац, датован у период владавине цара Трајана, од 98. до 117. год. н. е. (Зотовић М. 1989, 111).

У околини Ариља, југозападно према Крушчици налази се већи број Градина. За једну од њих, лоцирану југоисточно према Радаљеву, константовани су остаци надгробних споменика, па се сматра да је коришћена као утврђење у античком периоду (Kanitz F. 1868, 140 сл. 96; Kanitz F. I, 569-570).

На подручју Драгојевца, југоисточно од Ариља, нађен је римски капител, док је у Брекову константован римски новац, што проширује карту археолошких локалитета античког периода на простору југоисточно и јужно од Ариља.

Претпоставља се, да се једна од некропола налази у Вирову, где и данас на сеоском гробљу стоји фрагмент надгробног ципуса и жртвеник посвећен богу Марсу.

Локалитет "Црква Св. Ахилија", Ариље

На месту где се данас налази црква Св. Ахилија откривени су остаци зидова већег античког објекта, највероватније храма, затим жртвеник посвећен богу Либеру и више римских надгробних споменика (Чанак- Медић М. 2002, 43-54; Т. I, 6; Vulić N. 1909, JÖAI III Beibl.172; JÖAI XII, 1909, 196 n.64). Евидентирани су надгробни споменици у облику стела и ципуса, од којих су неки употребљени као сполије (Чанак-Медић М. 2002, 49, сл. 12 инв. бр. 302; 48, сл. 11; 50, сл. 13, инв. бр. 305; сл. 14, инв. бр. 307; 51, сл. 15, 16, инв. бр. 306; Каниц, спомиње античку сполију - жртвеник, који је узидан у зид око цркве (Kanitz F. 1868, 144, текст је 1885, преписао Шафарик, Šafarik P. J, 1870, 52, 59, 69 ; CIL III 6317, а касније је прочитао Домашевски, Domaszewski f. A. CIL III, 8338; и ципус који служи данас као часна трпеза уп. цртеж Каница из 1860 и 1888 године, Kanitz F. 1868, 143).

Материјални остаци античког храма који су археолошки потврђени током ископавања 1975. године, као и више надгробних споменика и жртвеник, откривају постојање античке некрополе на овом простору непосредно уз култни објекат. Поменути простор представља култно место са традицијом – *locus sacer*, на коме је у средњем веку саграђена велика епископска црква посвећена Светом Ахилију.

Античка некропола са храмом смештена је на истакнутом месту, на узвишењу, док се насеље налазило у непосредној близини, у подножју, на падинама. На локацијама у Вранама и на локалитету Зидине, евидентирани

су антички остаци , могуће терме (1958. године, недалеко од цркве Св. Ахилија откривен је локалитет Зидине; рекогносцирања и пробна ископавања обавио је Народни музеј из Ужица). Године 1972. откривен је антички објекат, док се за ципус који се и данас користи као часна трпеза у цркви претпоставља, да је нађен у Вранама (Живковић Н. 1981, 47).

Материјални остаци античког периода констатовани су на подручју према Крушчици и локалитету Градина, на изворишту Малог Рзава, као и у Драгојевцу и Брекову, У Крушчици на изворишту Малог Рзава и Градини, десетак километара југозападно од Ариља спомињу се налази споменика са натписом (Kanitz F. 1868, 140 ; Kanitz F. I, 1985, 570; Вулић Н. Споменик. XLVII, 1909, 181- 182; Vulić N. JÖAI, XII, 196; Вулић Н. 1909, 57, бр. 5 ; Т. I, 1; и подаци из теренске документације НМУ).

Око античког храма, на узвишењу (где је касније саграђена црква Св. Ахилија), постојао је највероватније , већи број античких споменика који су оштећени или уништени. Већ споменути надгробни ципус, који потиче из оближњих Врана и користи се као часна трпеза у цркви Св. Ахилија (Kanitz F. 1868, 143, 144; Вулић Н. 1909, 180), добрим делом је оштећен. Горњи део ципуса украшен је богатом двоструком гирландом од цветних чашица. Натписно поље је профилисано без текста, натпис вероватно није ни био уклесан. На бочним странама ципуса приказане су фигуре Атиса и двоструке гирланде од биљних чашица, у горњем делу ципуса, на исти начин, као на предњој страни споменика. (Т. I)

Током ископавања на простору порте Св. Ахилија откривени су фрагменти надгробних стела и ципуса, а евидентиране су и античке споліје.

У јужном делу од цркве , у порти цркве Св. Ахилија, на једној фрагментованој надгробној стели сачуван је делимично натпис, на основу кога се стела датује у прву половину II века н.е. (Душанић М. 1994, 153, 154; Чанак-Медић М, 2002, 48, 11; 49, 12; нап. 16; уп.на Т. II). Натпис на стели спомиње ослобођеног роба (*libertus servus-a*) Натпис: D(is) m (anibus) Cl(audii) Butici et Q(uinti) (?) Cl(audii) Catulli Cale... lib(ertus) (et) ser(vus) (?) te (tulum) posu (i) t (Душанић М. 1994, 153, 154). На основу сачуваног натписа и когномена Claudii, три имена и имена Butuci, које се иначе среће у провинцијама Доњој Мезији, Панонији и Норику и облика tetulus,

у скраћеници при крају сачуваног текста, натпис датује споменик у прву половину II века н.е. (Душанић М. 1994, 153, 154).

У порти св. Ахилија нађено је неколико делимично сачуваних надгробних стела са представом два и више попрсја (Чанак-Медић М. 2002, 50, 13, 14; 51, 15, 16).

На једном фрагменту горњег дела надгробне стеле представљено је у рељефу попрсје жене и у профилисаном оквиру лоза са бршљановим лишћем, испод је, профилисано натписно поље. (Чанак-Медић М. 2002, 50, 13;). На другој стели представљена су попрсја жене и мушкарца. На портрету жене са краћом косом, која је издељена на праменове и раздељком по средини, наглашено је округло лице, назначене очи, нос и уста. Жена на ушима носи висеће минђуше, обучена је у тунику са овалним изрезом, а можда око врата има и огрлицу. На раменима тунике прикопчане су две крстасте фибуле. Лево до жене је мушкарац са издуженим и доста оштећеним лицем и кратко подшишаном косом (Чанак-Медић М. 2002, 50, 14). Фрагмент стеле која је уграђена у зид, западно од цркве (Чанак-Медић М. 2002, 51,15, 16), представља попрсја мушкарца, жене и детета. Рељеф са попрсјем мушкарца, десно и детета, у средини, је веома оштећен. У првом плану се налази попрсје мушкарца са кратком косом високо изнад чела, округлим лицем, крупним бадемастим очима и истакнутим носом. У десној руци савијеној у лакту, држи волумен. Обучен је у тунику са овалним изрезом, преко, са пребаченом хламидом и ланцем око врата. Иза мушкарца је приказано попрсје жене, са кратко подшишаном косом са округлим лицем и наглашеним бадемастим очима. Жена је обучена у тунику са овалним изрезом. У средини, између попрсја жене и мушкарца је попрсје детета. (Т. II).

У порти цркве Св. Ахилија пронађени су фрагменти надгробних споменика, који су били украшени богатом биљном орнаментиком (бршљанов лист, лоза и биљне чашице. (Чанак-Медић М. 2002, 52, 53 ; Т. II) .

Надгробни споменици су израђени од камена сивкасте боје, вероватно камен потиче са истог места. Уједно, начин израде и иконографске карактеристике портрета имплицирају да су споменици рађени у истој радионици локалног порекла. Одређени иконографски детаљи на рељефу, на надгробним споменицима из ариљског краја, указују на утицаје романизације на локално становништво, као што су огртач (хламида)

пребачен преко рамена мушкарца, крстасте фибуле на раменима и волумен у руци мушкарца. На једној од стела уочљиве су локалне карактеристике, у представи попрсја жене са кратком косом и минђушама које висе на ушима.

На жртвенику који је употребљен као сполија, у профилисаном натписном пољу налази се натпис : Lib (er). p. t. Aurel (ius) P (roculus) l (ibens) p (osuit) . (Kanitz F. 1868, 144); преписао Шафарик (Šafarik J. P. 1870, 52, 59, 69 ; CIL III 6317 ; читање дао Домашевски, Domaszewski f. A. CIL III, 8338; објавио Vulić N. 1909, 180 – 181; Bbl. 196, n. 64). Аурелије Прокул посвећује жртвеник богу Либеру. Жртвеник је датован у III век н. е.

1. Фрагмент стеле од камена сиве боје, на сачуваној левој страни, у плитком рељефу, приказује попрсје жене и заобљену браду мушкарца, делимично видљиву. Попрсје жене има дуги врат, заобљена рамена и десну руку савијену у лакту, испод, у профилисаном пољу налазе се стилизоване густе биљне чашице. Натписно поље је вишеструко профилисано.

Димензије: 64 x 49 x 26 cm

Порта Св. Ахилија, подзида западно од цркве

Чанак-Медић М. 2002, 50, 13, дато у цртежу

II- III век н. е.

2. Фрагмент стеле од камена сиве боје, садржи делимично сачуван горњи део леве стране. У профилисаном рељефном пољу, приказано је попрсје жене средњих година, док се са десна, вероватно налазило попрсје мушкарца. Лице жене је повелико и овално, са наглашеним дутим обрвама и крупним очима, пунијим устима, са носом оштећеним на врху и борама са његове стране. Коса је кратка, са густим праменовима, очешљана на раздељак и минђушама, које висе на ушима. Жена има дуг и јачи врат, носи тунику са полукружним отвором, по рубу украшену полудрагим камењем или бисерима, закопчану са крстастим фибулама на оба рамена.

Димензије: 58 x 40 x 20 cm

Локалитет Св. Ахилије, археолошка ископавања 1975. године

Чанак-Медић М. 2002, 50, 14

III век н. е.

T. I

3. Фрагмент стеле од кречњака, сиве боје, садржи у горњем делу забат са розетом у средини и доста оштећен рељеф. Испод, у профилисаном плитком рељефу приказано је попрсје мушкарца и жене. У предњем плану је попрсје мушкарца, са већим оштећењима на лицу и глави. Лице је дуго и овално, са крупним очима и дугим обрвама, дужим носом, линеарно развученим устима у осмех и бујном брадом. Врат је краћи и пунији, рамена су заобљена, десна рука је савијена у лакту, са испруженим дужим и пунијим прстима, док лева рука савијена у лакту, држи вероватно волумен. Иза мушкарца је попрсје жене, округлог лица, густе косе, краће на челу, дугих обрва, крупних полуотворених очију и дугог носа. Уста су пунија и насмејана, са наглашеним борама око њих. Јагодице су јаче као и заобљена брада, врат је краћи и пунији, попрсје је линеарно са заобљеним раменима и туником полукружног отвора. Вешто је урађена

представа два плана, у првом плану је истакнуто попрсје мушкарца, а у другом плану, иза мушкарца налази се попрсје жене.

Димензије: 52 x 56 cm

Локалитет Порта Св. Ахилије, сполија узидана у грађевину западно од цркве

Чанак-Медић М. 2002, 51,15, 16

II- III век н. е.

Т. I

4. Фрагмент стеле од сивкастог кречњака, са оштећеним горњим делом и сачуваним профилисаним натписним пољем, са текстом. У горњем делу, у рељефном пољу, сачувана је концентрична линија, највероватније од медаљона у коме се налазила представа. Сачуван је текст натписа у четири реда : D(is) m(anibus) | Cl(audii) Butici et Q (uinti) ?| C | (audii) Catulli Cale lib(ertus) (et) ser (vus) (?) te (tulum) posu (i)t.

Димензије: 57 x 45 x 23 cm ; натписно поље: 31 cm; висина слова 4 cm

Простор јужно од цркве

Чанак Медић. М. 1982, 25- 49, фотографија 5

Душанић, М. 1994, 153, 154

Прва половина II век н. е.

Т. II

5. Део надгробног ципуса од камена беле боје, на чијој је предњој страни профилисано натписно поље, без трагова клесања слова, док се изнад, у пољу налази двострука гирланда од цветних чашица. На бочним странама је представа Атиса.

Димензије: 90 x 67 x 49,5 cm; натписно поље 65 x 40 cm

У цркви Св. Ахилија као часна трпеза

Vulić N. JOAI XII, 1909, 196

Вулић Н. 1909, 180

II- III век н.е.

Т. I

6. Фрагмент доњег дела ципуса од кречњака сивкасте боје

Димензије: 35 x 10 cm

Порта Св. Ахилија

II - III век н.е.

Т. II

7. Фрагмент надгробног споменика, сачувани део је са представом стилизованих листова, у рељефном пољу оквира .

Чанак - Медић. М. 1982, 25- 49, фотографија 5

II - III век н.е.

Т. II

8. Жртвеник од кречњака, профилисан, у натписном пољу је текст, у коме се помиње бог Либер.

L (iber) P (a) t (ri) Aurel (us) Proculus l (ibens) p (osuit) .

Димензије: 74 x 46 x 44 cm ; натписно поље 43 x 44 cm; висина слова 5 x 4.5 cm .

Узидан у цркву Св Ахилија

Kanitz F. 1868, 144; и текст 1885; Šafarik P. J. 1870, 52 , 59 , 69 ; CIL III 6317;

Domaszewski f. A. CIL III, 8338; Vulić N. JOAI XII, 1909, 196 ;

Вулић Н, Споменик XLVII , 1909, 180 .

II- III век н.е.

Археолошки налази:

1. Мањи пехар светло окер боје са три уже тракасте дршке, рађен на витлу, танких зидова споља на трбуху хоризонталне плитке канелуре, и трагови црвенкастог премаза, дно благо наглашено.

Димензије: 7 x 7.5 cm ; пречник обода 8.7 cm ; пречник дна 3.5 cm ; ширина дршке 1 cm .

Порта цркве Св. Ахилија

III век н.е.

Т. II

2. Мања здела са благо наглашеним трбухом, рађена на витлу, танких зидова, споља на трбуху хоризонталне плитке канелуре и трагови црвенкастог премаза, дно благо наглашено.

Димензије: висина 4.5 cm ; пречник обода 8.2 cm; пречник дна 5 cm.

Порта цркве св. Ахилија

III век н.е.

Т. II

Локалитет „Старо гробље“, Вирово

У селу Вирову, северно од Ариља, на десној обали реке Моравице, на локалитету „Старо Гробље“, на основу налаза, данас сачуваног жртвеника и надгробног споменика, претпоставља се постојање античке некрополе, надамак муниципалног центра у Висибави код Пожеге. У атару истог села, на локалитету „Мраморје“ налазио се већи мајдан одакле је експлоатисан камен. Претпоставља се, да је мајдан коришћен у античком периоду и да су уз каменолом настале, вероватно и каменорезачке радионице.

Сам локалитет „Старо гробље“ у Вирову се налази на благој узвишици, поред локалног пута (уп. карту Т. I). На савременом сеоском гробљу, налази се један надгробни ципус и жртвеник. Надгробни ципус је делимично укопан у земљу. Жртвеник се налази на самом уласку у сеоско гробље, обрастао је у високу траву и тешко је препознатљив. На жртвенику који је доста добро сачуван, са мањим оштећењима у горњем делу, у рељефном профилисаном пољу, у средишњем делу налази се розета, и акротерије на крајевима. (Т. II). У профилисаном натписном пољу, сачуван је текст посвећен богу Марсу.

Римски споменици који се налазе на сеоском гробљу у Вирову су можда донети, али, уколико представљају *in-situ* налазе потврдили би чињеницу, да се овде у Вирову налазила једна од некропола уз реку Моравицу, и да је припадала насељу усмереном према градском средишту муниципија Малвезацијума код Пожеге. Природно је, да се у близини некрополе у Вирову налазило и насеље које до сада није археолошки потврђено.

1. Жртвеник од кречњака, у горњем делу и са страна је донекле оштећен, са наглашеном профилацијом, горе и розетом у средини поља, док су у угловима, у плитком рељефу представљене акротерије. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст посвећен богу Марсу: MARCPLCS | T(itus) Aure| (ius) Marcus| v te cum suis l(bens) p(osuit).

Лок. Сеоско гробље, Вирово, Ариље

Подаци из фототеке НМУ и увида на терену

III век н.е.

Т. II

Локалитет „Гробница“ Пусто или Суво Поље, Горобиље (Т. XII)

Северно од Вирова, у атару Горобиља према реци Моравици, на месту званом Пусто или Суво поље, налази се локалитет „Гробница“. Сам локалитет представља нешто издигнут, заравњен терен на око 300 метара надморске висине у пространом „Пустом пољу“. На локалитету је потврђена већа римска некропола, чији су споменици уништени после Другог светског рата и употребљени као грађевински материјал за потребе радова на Лековића мосту (Зотовић М. 1973, 14; 1978, 120).

У долини Моравице на левој и десној страни реке и Великог и Малог Рзава, настала су античка насеља и утврђења о којима први помен пружају старији истраживачи друге половине XIX века. Значајну археолошку грађу чине антички надгробни споменици, који представљају трагове постојања античких некропола и насеља којима су припадале ове некрополе, али која за сада нису археолошки доказана.

Вишегодишња археолошка истраживања у већем обиму су обављена само на простору данашње цркве Св. Ахилија. Захваљујући овим

истраживањима од стране Завода за заштиту споменика културе Србије, могуће је ближе упознавање античког периода у ариљском крају. Овде је на благој узвишици на простору где се данас налази црква Св. Ахилија, у античком периоду постојао храм, највероватније посвећен богу Либеру, заштитнику плодности, вегетације и пастира. На некрополи која се налазила на простору цркве Св. Ахилија, откривене су надгробне стеле и ципуси. Налаз надгробног ципуса у селу Вране имплицира да се некропола ширила на падинама Св. Ахилија, према селу Вране. Падина према локалитету Зидине, северно од Св. Ахилија искоришћена је за настанак насеобине, а налаз куникулуса би могао да указује на постојање терми, у непосредној близини храма и некрополе.

Током античког периода, простор Св. Ахилија је у континуитету коришћен као култно место, о чему сведоче археолошки налази II века н. е. као што су сребрни новац цара Трајана, надгробна стела са сачуваним натписом коју посвећује ослобођени роб (*libertus servus*), и жртвеник из III века н. е. на коме се спомиње Аурелиус Прокулус (*Aurelius Proculus*). Међу ређим археолошким налазима откривен је пехар са три дршке, изузетно добре израде, веома сличан пехарима који се јављају на античким некрополама у Чачку (Дмитровић К. – Радичевић, Д, 2009) и Радоињи (Јуришић А. 1961.).

Претпоставља се, да се једна од некропола налазила на подручју Вирова, где су се у античком периоду (највероватније на локалитету Мраморје, на десној обали реке Моравице), налазили каменоломи. На овом простору је могуће очекивати локалне клесарске радионице, које су снабдевале муниципијум и мања насеља.

На саобраћајници која из Ариља иде према Пожеги, на заравњеном узвишењу у Сувом пољу (Пустом пољу), са леве обале Моравице, налазила се већа античка некропола, која је потпуно уништена.

Античке некрополе у ариљском крају, нарочито на саобраћајници према Пожеги, распрострањене су и са леве и са десне обале реке Моравице. Обично би настајале на благо издигнутим местима, као што су некропола на простору Св. Ахилија, „Старо гробље“ у Вирову или на благо узвишеном заравњеном месту попут некрополе на локалитету „Гробнице“ у „Пустом Пољу“ („Сувом Пољу“).

Густина античких некропола дуж пута је логична и све интензивнија, ближе градском насељу. Јужније од Ариља, за сада су антички локалитети и налази евидентирани у Драгојевцу и Радаљеву, на путу према Ивањици и средишту муниципијума *Celegerorum*. На путу према Ивањици, у Приликама пронађен је фрагментован саркофаг. Градина у Радаљеву је вероватно служила за контролисање саобраћајнице према центру муниципијума *Celegerorum*.

Античке некрополе у брдско-планинској области југозападно од Ариља, су настале уз утврђења на Градинама. На Градини на Малом Рзаву се спомињу налази надгробних споменика. Слично налазиште у планинској забити откривено је у ново-варошком крају, у долини Увца у Ојковици.

Ариљски крај обилује речним токовима и становништво је претежно усмерено на земљорадњу. Брдовит и кршевит терен је искоришћен за експлоатацију камена и дрвне грађе, као и за и бављење сточарством. Оваква места су погодовала оснивању античких утврђења и насеља, која засада археолошки још увек нису потврђена. На месту „Мраморје“ у Вирову, претпоставља се постојање каменолома и клесарских радионица, које су настајале уз каменолом.

Иконографска представа на стелама, са истакнутим линеаризмом на портрету, представља једну од главних одлика у раду локалних мајстора. Римски утицај прихвата се мада ретко, у приказивању одеће мушкарца, и волумену који држи мушкарац, односно употреби римских фибула.

Биљна орнаментика у рељефу на споменицима је разноврсна, од раскошних двоструких гирланди до поједностављених стилизованих биљних чашица.

Међу божанствима која се помињу и представљају, поштовани су Либер, Марс и оријентално божанство Атис.

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ БАЈИНЕ БАШТЕ

(Т. III)

Античке некрополе на подручју Бајине Баште се могу претпоставити на основу оскудних археолошких налаза и података старијих истраживача из друге половине XIX и почетка XX века. Налази надгробних споменика су ретки, јер су добрим делом уништени или употребљени као секундарни грађевински материјал. Жртвеници и фрагменти декоративне пластике који су припадали одређеном античком храму, чешће су константовани и то углавном на местима где су се налазиле римске некрополе. Не треба ни наглашавати значај поменутих археолошких налаза за спознавање архитектуре античких некропола, свакодневног живота и веровања становништва које је живело у античком периоду на територији Бајине Баште (уп. карту Т. III) . На основу сачуваних натписа са жртвеника и налаза архитектонске пластике из Средњег Подриња, некрополе се датирају у II и III век н. е.

У старијој литератури постоји податак о надгробном споменику који је био уграђен у воденицу Чеде Петковића, али је изгубљен (Studnicka F. АЕМ X 1886, р. 211, сл. 1 и 2). На споменику су приказана попрсја супружника. Жена на грудима носи богат накит, док мушкарац у десној руци држи волумен.

Слична сцена је позната и са споменика из Скелана и Сече Реке ((Patsch K. 1907, 448, сл. 33; Patsch K. 1909, fig. 71; Чremoшник И. 1963, сл.1; Мандић Љ. 2011, 12, 13).

Иако за сада нису археолошки потврђене античке некрополе у Бајиној Башти, на локалитетима „Старо гробље“ и Лушчић, на Пиличкој реци, према подацима истраживача друге половине XIX и почетка XX века, налазили су се римски споменици. На поменутих локалитетима су константовани и остаци античких зидова (Premerschtein A. Vulić – N; JÖAI III, 1900, Sp. 178; Вулић Н. 1941- 1948, n. 266). Аутору није позната тачна локација Лушчића на Пиличкој реци.

Нешто ближе ушћу Раче у Дрину на локалитету Црквине претпоставља се да се налазила античка некропола и храм посвећен богу Јупитеру

(Мандић М, 2003). Такође се претпоставља да се античка некропола налазила на самом ушћу Раче у Дрину, непосредно уз најкраћи прелаз преко Дрине у суседно Склане, према коме су усмерена бројна мања насеља у овом делу Средњег Подриња. Овде се налазила бенефицијарна станица, а репрезентативни налази архитектуре и натписи на споменицима говоре о већем урбаном средишту.(Бућић Ј.- П. Петровић, 1986, 26). Постојање античке и средњевековне некрополе лоцирано је и у Добротину. (Kanitz F. 1868, 134,35 ; 1985, I , 543).

Локалитет " Старо гробље" Ваган

„ Старо гробље“, се налази на узвишењу “Ваган”, где се и данас на локалитету налази гробље и старији споменици (Т. III). У контексту локалитета „Старо гробље“, у старијој литератури се помињу остаци зидова античког храма. Претпоставка је да се овде налазио храм посвећен богу Силвану (Т. III). Име овог божанства је познато са архитравне греде са храма, а сада узиданој у оближњу воденицу Чеде Петковића (CIL III 8358; Вулић Н. Споменик ХCVIII, 1941- 48, р. 2 бр. 3; Сергијевски Д. Споменик ХCVIII, 1940, 149, n. 17 ; Т. III).

Из 1865. године потичу детаљни описи и цртежи римских споменика Јанка Шафарика. Осим натписа са жртвеника Тита Аурелија Менандра, Шафарик даје податак да се на Пиличкој реци, међу римским споменицима налази велики камен са фигурама (Вулић Н. 1941- 1948, n. 266; натпис са жртвеника је објављен у Момзеновом корпусу CIL III, 6319, од стране Домашевског CIL III 8357, као и у *Inscriptions de la Mésie Superior*, 1976, р. 16.). Текст натписа на жртвенику Тита Аурелија Менандра гласи: I(ovi) o (ptimo) m (aximo) T. Aure (lius) Mena (n) der.

Претпоставка је, да ови споменици потичу са брда Ваган, које се налази непосредно изнад воденице Чеде Петковића. Сергејевски наводи да су на поменутом месту, мештани приликом копања наилазили на зидане гробнице и скелете (Сергијевски Д. Споменик ХCVIII, 1940, 149, n. 17).

Студницака је 1885. године, приликом обиласка терена, документовао плочу са представом Медузе и надгробни споменик са попрсјима покојника, који су били узидани у потпорни зид уз млин Цветка Јефтића, односно касније Чеде Петковића (Studnicka F. AEM X 1886, р. 211, сл. 1 i 2). Уз цртеж надгробног споменика са представама попрсја супружника, Ф. Студницака

прилаже и цртеж камене плоче са представом главе Медузе. Споменици су изгубљени. Претпоставља се да и ови споменици потичу са брда Ваган. Камена плоча са представом Медузе је можда била постављена на зид гробнице или храма. Могуће је, да се храм налазио међу споменицима на некрополи (Сергијевски Д. 1940, 149 ad.n.17).

А. ф. Домашевски даје податке за још један натпис на архитравној греди која је узидана у млин Чеде Петковића, а који је посвећен богу Силвану и Генију, заштитнику локалног насеља чије име није у целости сачувано. (CIL III 8358; Вулић Н, 1941- 48, р. 2 бр. 3 са фотографијом). Натпис гласи: [Si] lva[no et Genio ci] [vit] atis Ae [...]

А. ф. Домашевски публикује натпис са жртвеника, раније описан од стране Шафарика (CIL III 8357). Ове споменике је видео и Ф. Каниц, пролазећи Подрињем (Kanic F.1892, pp. 134-135).

Два оштећена римска надгробна споменика са недовољно читљивим натписом из Бајине Баште, помиње и М. Васић, али не наводи тачно место њиховог проналаска (Васић М. Год. СКА XXIII, 1909, n. 186).

Део жртвеника са натписом конзуларног бенефицијара Аелија Апра (Aelius Aper), посвећеног Јупитеру, Јунони и Минерви, налази се узидан у воденицу Чеде Петковића (Сергијевски Д. 1940, р. 17 са фотографијом; Вулић Н. 1941- 48, р. 2, бр. 2 са фотографијом). Текст и читање натписа гласи : I (ovi) o (ptimo) [m (axiom)] [I] uno [ni] Minerv [ae] Ael (ius) Aper [bene] f (iciarius) co (n) s (ularis) l (ibens) m (erito) .

Ј. Бућић и П. Петровић публикују и део жртвеника из Горње Црвице, који је постављен као подупирач на једној шупи. Жртвеник је посвећен богу Силвану, дедикант је Луције Титије (Lucius Titius), центурион кохорте. Текст и читање натписа гласи: [Si] lvano L. Titi [us..] nus centurio c(ohortis) Mil (iariae) l (ibens) p (osuit) (Бучић Ј. – П. Петровић . 1986, 28, 29).

У епигарфској збирци Народног музеја у Ужицу налази се и део жртвеника, донет 1953. године из Бајине Баште. Жртвеник је посвећен врховном римском богу Јупитеру и у њему се помиње конзуларни бенефицијар, припадник V македонске легије.

На брду Ваган или како га мештани зову „Старо гробље“, по свему судећи налазила се античка некропола. Налази античких сполија које су уграђене у суседну воденицу и казивања мештана, да су се овде налазиле

гробнице и скелети, као и подаци истраживача, иду у прилог мишљењу о постојању античке некрополе на овом месту. И сам положај брда Ваган, конвенира потенцијалној локацији античке некрополе. Важно је додати да ово место и данас важи као „свето место“ (*locus sacer*), јер се на њему налази старо гробље са надгробним споменицима. Не треба пренебећи ни податак да непосредно испод обале брда Ваган пролази саобраћајница која повезује Бајину Башту са Ужицем преко Костојевића. На једном делу се одваја крак пута за Рогачицу, где је још Каниц видео дугу трасу римског пута од ушћа Оклетачке реке, која се протезала до оближњег села Букопивице и римског моста (Kanitz F. 1868; Kanitz F. 1892, 134; Гарашанин М. – Д. Гарашанин 1951, 201) .

Пратећи ток Дрине, у Црвичком пољу су евидентирани остаци насеља, цигларске пећи и вила рустика, у Вишесави (Бућић Ј. – П. Петровић 1986, 33- 42; Мандић Љ. 2012, 108-124). То је уједно и најнасељенија област у античком периоду са бајно-баштанске стране и у Средњем Подрињу.

1. На предњој страни споменика у профилисаном пољу представљена су попрсја супружника. Лево је жена са краћом косом, овалног лица, обучена у тунику са округлим отвором. Тунику придржавају лангерасте фибуле на раменима, са ланцем на којима висе срцолики привесци. Десно је представљен мушкарац округлог лица, са капом на глави. Мушкарац је обучен у тунику, преко које је набран огртач са округлом фибулом на десном рамену. У десној руци мушкарац држи волумен.

Бајина Башта, воденица Чеде Петковића, изгубљен

Studnicka F. АЕМ X 1886, p. 211, сл. 1 i 2

II – III век н.е.

2. Жртвеник посвећен богу Јупитеру, натпис спомиње Тита Аурелија Менандера T (itus) Aure(lius) Mena(n) der. Натпис гласи:

I (ovi) o (ptimo) m (aximo) T. Aure (lius) Mena (n) der .

CIL III, 6319 = 8357

Изгубљен

Вулић Н. Споменик XCVIII, 1941- 1948, n. 266

II – III век н.е.

3. Жртвеник од кречњака, очуван је средњи део са крупним словима натписа у шест редова. Натпис је посвећен триади, Јупитеру, Јунони и Минерви.

I (ovi) o (ptimo) [m (aximo)] [I] uno [ni] Minerv [ae] Ael (ius) Aper [bene] f (iciarius) co (n) s (ularis) l (ibens) m (erito).

Димензије: 42 x 23 cm

Узидан у воденицу Чеде Петковића

Сергијевски Д. Споменик ХСIII, 1940, р. 17 ; Вулић Н. Споменик, ХСVIII, 1941- 48, р. 2, п. 2 .

II век н.е.

Т. III

4. Жртвеник од пешчара , сачуван натпис у три реда:

[Si] Ivano L. Titi [us..] nus centurio c (ohortis) Mil (iariae) l (ibens) p (osuit).

Димензије: 110 x 35 x 40 cm

Горња Црвица подупирач испод једне шупе

Бућић, Ј. – П.Петровић. 1986, 28, 29

II – III век н.е.

5. Средишњи део жртвеника од сивкастог кречњака, има сачуван текст у четири реда. Конзуларни бенефицијар који је служио раније у V Македонској легији (V Maced oniae), посвећује жртвеник богу Јупитеру.

Сачуван део натписа: I (ovi) o (ptimo) m (aximo) b (eneficiari) co (n) s (ulari) Maced (oniae) V Димензије.: 37 x 25 x 6 cm; слова величине 5 cm .

Бајина Башта, сада у епиграфској збирци НМУ

Необјављен

II – III век н.е.

6. Архитравна греда од кречњака профилисана у горњем и доњем делу по средини. Сачуван натпис у два реда. Слова су неједнаке величине, у другом реду су мања у односу на слова у првом реду. Читање текста:

[Si] Iva [no et Genio ci] [vit] atis Ae [...]

Димензије: 50 x 42 x 40 cm

Бајина Башта , узидана у воденицу Чеде Петковића

CIL III 8358; Вулић Н. 1941- 48, р. 2 п. 3.

II – III век н.е.

7. Одломак плоче од кречњака, у пољу са представом главе Медузе, Бајина Башта 1885, узидана у зид доводне цеви за воденицу Цветка Јефтића, касније Чеде Петковића

Изгубљена

Studnicka F. АЕМ X 1886, р. 211, сл. 1 i 2

II – III век н.е.

Локалитет “Црквине”, Пуртићи

Локалитет се налази на издигнутом терену недалеко од ушћа Раче у Дрину. Овде су мештани налазили комаде римске опеке, кречни малтер и римски новац. Нађен је и комад декоративне пластике, који се налазио на античкој грађевини или храму (на основу увида, мишљење академика Срејовића је да се налазила на стубу античког храма који је посвећен Јупитеру). Теренска истраживања у 2003. и 2004. години, којима је руководио Милоје Мандић, археолог Народног музеја Ужице, открила су средњевековну некрополу. При том су добијени подаци, да је са овог места велика количина камена однета и употребљена, приликом радова на брани за тампонирање пута за Перућац. (Мандић М. 2004; уп. Т. III).

Археолошка ископавања су потврдила средњевековну некрополу која траје дужи временски период, са интензивним сахрањивањем у XII- XIII веку. Претпоставља се постојање старије некрополе из XI века, као што и археолошки налази потврђују трајање некрополе у XIV веку. Остаци темеља објекта указују на постојање средњевековне цркве око које настаје средњевековна некропола (Мандић М. 2004). Мештани памте да су се на Црквинама налазили зидови од камена и кречног малтера.

Положај локалитета Црквине на ушћу Раче у Дрину и оскудни антички налази, дају место претпоставци, да су се међу камењем које је одавде однето и употребљено за прављење пута, налазили и римски споменици, што говори о традицији *locus sacer*. Уз антички храм је постојала и некропола, која је нажалост уништена.

1. Фрагмент декоративне пластике, садржи у дубљем рељефу орнамент астрагала и делимично сачуван доњи део крупније фигуре.

Димензије: 70 x 30 cm

Бајина Башта, Црквине, сада испред хотела у Бајиној Башти

II – III век н.е.

Мандић М. 2004.

Т. III

На локалитету Црквине, мада на основу оскудних археолошких налаза, може се претпоставити постојање античке некрополе и храма, недалеко од ушћа Раче у Дрину. Уз некрополу на локалитету Ваган и локалитет Црквине представља могућу другу некрополу, која се налазила на не великој удаљености од ваганске некрополе. Овај локалитет био је довољно близу прелаза према Скланима, где се налазило веће урбано средиште и где се на основу натписа конзуларних бенефицијара, сигурно знало да је постојала бенефицијарна станица. Некропола на Црквинама је заузимала изузетан положај, настала је на брежуљкастом узвишењу преко пута густо насељеног градског средишта у Скланима, у близини важне прометне саобраћајнице која по косинама падина прати ток Дрине. Насеље достиже процват у II, а нарочито у III веку н.е. Становништво је домородачко, на челу се налазе локални *civitates*, присутни су представници војне аристократије у статусу конзуларних бенефицијара који заузимају значајно место у административном и привредном животу.

Локалитет "Ушће Раче у Дрину"

Са ушћа Раче у Дрину, на месту где су обале Дрине најближе са бајно-баштанске стране према суседним Скланима, на левој обали Дрине, откривен је жртвеник посвећен богу Јупитеру. Споменик посвећује Гај Емилије Ингенуо (*Gaius Aemilius Ingenuus*) конзуларни бенефицијар и припадник XI Клаудијеве легије (*XI Claudia legia*). Жртвеник је откривен 1939. године у Скланима (Сергијевски Д. 1940, р. 146, бр. 14).

Још један жртвеник за који се претпоставља да потиче из Склана откривен је 1974. године на ушћу реке Раче. Натпис на жртвенику помиње конзуларног бенефицијара Гаја Билијана Севера (*Gaius Billianus Severus*), а посвећен је богу Јупитеру (Бујић Ј. – П. Петровић, 1986, 26, 27).

Жртвеник пронађен на ушћу реке Раче у Дрину, отвара питање постојања античке некрополе у близини урбано густо насељеног дела на супротној левој обали Дрине у Скеланима. Ова локација истовремено је територијално веома близу локалитету Црквине на ушћу Раче у Дрину и претпостављеној некрополи, која се овде налазила.

1. Жртвеник од кречњака делимично очуван, напукао по дужини. У горњем делу у средини је розета и акротерије са стране. У профилисаном пољу сачуван је натпис :

I (ovi) o (ptimo) m (axiom) C. Billianus Severus b (ene) f (iciarius) co (n) s (ularis) v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito) .

Димензије: 146 x 58 x 41 cm

Ушће Раче у Дрину, сада испред хотела у Бајиној Башти

Бућић Ј.- П. Петровић, 1986, 26, 27

III век н.е.

Т. III

2. Жртвеник од кречњака, са мањим оштећењима у горњем делу, у профилисаном пољу сачуван је натпис :

I (ovi) o (ptimo) m (aximo) C. Aemilius Ingenuus mil (es) leg (ionis) XI Cl (audiae) b (ene) f (iciarius) co (n) s (ularis) v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito) .

Димензије: 104 x 46 x 44.5 cm

Испред хотела у Бајиној Башти

Сергијевски Д. Споменик ХСIII, 1940, р. 146, бр. 14

II век н.е.

Т. III

На ушћу Раче у Дрину, река је најужа и подесна за прелаз. Положај локалитета и значај места у непосредној близини урбаног средишта на супротној, левој обали Дрине и прометне саобраћајнице које прате реку, несумњиво су одговарали настанку насеља на десној обали и некропола у близини насеља. О томе сведоче, мада оскудни налази на самом ушћу Раче и Црквинама, недалеко од ушћа. Натписи на споменицима помињу присуство конзуларних бенефицијара што је очигледна потврда насељености, развијене трговине и значаја прелаза на Дрини, у овом делу римске провинције Далмације. Уз већи градски центар настала су бројна

мања насеља на падинама према Дрини . Откривене су и виле рустике које настају у околини, на бајнобаштанској страни, у Вишесави и Скеланима недалеко од прелаза на Дрини. Уз насеља по ободима падина, пратећи комуникацију долином Дрине настајале су бројне некрополе од којих су сачувани само мањим делом често оштећени и дислоцирани надгробни споменици. Урбано средиште у Скеланима повезано је са рудним центром у Сасама и Домавији.

Жртвеници посвећени врховном богу Јупитеру потврђују популарност и значај овог божанства у религији становништва на територији Средњег Подриња.

Локалитет “Дубоки поток“ село Добротин

У старијој литератури постоје подаци у вези са античком некрополом у Добротину. Ф. Каниц помиње римске и средњевековне споменике и на основу остатака грађевинске опеке претпоставља постојање насеља (Kanitz F. 1868, 134,35 и Kanitz, I, 1985, 543). За место насеобине је изабрана висораван, а положај насеља је прилагођен конфигурацији терена. Остаци грађевинске опеке указују да се у близини налазило насеље које је усмерено на урбани густо насељени део на Дрини и према значајном насељу у Рогачици. Данас се на терену у Добротину налазе само средњевековни стећци.

Бројне некрополе на територији источне провинције Далмације потврђују традицију светог места (*locus sacer*), старији истраживачи у Добротину спомињу налазе античких и средњевековних споменика, с обзиром да су антички споменици уништени, тешко је судити да ли су овде *in-situ* налази или су донети.

Наша сазнања о античким некрополама у Бајиној Башти су одређена степеном истражености ове области Средњег Подриња, малим бројем очуваних античких споменика и подацима истраживача из XIX и почетка XX века. Претпоставка је, да су се античке некрополе на подручју Бајине Баште налазиле на брду ”Ваган”, поред кога је пролазила саобраћајница према Рогачици и даље уз Дрину, затим на “Црквинама” наспрам Скелана, на ушћу реке Раче у Дрину, а можда и на самом ушћу реке

Раче, највероватније на локалитету "Дубоки Поток" у Добротину. Места на којима настају некрополе на "Вагану" и вероватно на "Црквинама" имају култну традицију (*locus sacer*). Овде је постојао храм Силвана и Јупитера, а потврђено је поштовање тројства Јупитера, Јуноне и Минерве. За положај некрополе на "Вагану", изабрано је брежуљкасто узвишење поред кога пролази саобраћајница. Са овог места, у правцу према Црвичком пољу, уз десну обалу Дрине нижу се античка насеља, занатски центри за производњу опеке и вила рустика, у Вишесави. Античка некропола на Вагану је географски најближа гушће насељеном делу поменуте области. Главна занимања становништва у Црвичком пољу били су земљорадња, сточарство и занати, као што су вађење глине и производња грађевинске опеке, сепарација шљунка и песка на Дрини, као и експлоатација камена по околним брдима, која затварају Дрину.

Настанак већег урбаног центра у непосредном суседству на левој обали Дрине, наметнуо је потребу за развојем бројних производних делатности, као што су прерада вина, на поседима вила рустика или каменорезачки занати, неопходни потребама становника насеља и већег урбаног средишта.

Поред локалитета "Ваган" пролазила је једна од главних саобраћајница, која је пратила ток Дрине, а постојала је и царина због контроле трговине и прелаза у Скланима. О томе сведочи присуство конзуларних бенефицијара који се спомињу на натписима који су пронађени на обе стране Дрине. Такође се спомиње присуство центуриона, а више натписа потврђује представнике муниципалне аристократије, декурионе и дуовире.

Становништво на подручју Средњег Подриња је домородачко и организовано у племенске заједнице *civitates*. Био је то један од начина спровођења романизације и ефикасне административно-политичке управе, ради стварања сигурније власти која је имала задатак да обезбеди мир у провинцији и несметану експлоатацију, у циљу економског просперитета. Вероватно је некропола на Вагану била једна од главних, већих некропола, док су појединачни групни налази надгробних споменика припадали мањим насеобинама и вили у Вишесави. Значај некрополе на Вагану потврђује постојање храма бога Силвана, широко прихваћеног божанства, у коме треба препознати *interpretatio romana* домаћег божанства.

Уништени надгробни споменици, стеле и ципуси представљали су типична римска надгробна обележја. Рељефна представа покојника на

предњој страни споменика који је припадао највероватније облику надгробне коцке, потврђује налазе и ових надгробних обележја на локалитету Ваган. Иконографија на споменику у облику надгробне коцке омогућује да се прати процес романизације у поменутој области. Представа је аналогна представи са споменика у облику надгробне коцке из Склана и Сече Реке, који припадају III веку н. е. На споменику из Склана се издваја богато приказан накит са срцоликим привесцима на ланцу, који је окачен на фибуле на десном и левом рамену. Овакав накит и начин ношења познати су на широј територији Средњег Подриња. Готово идентичан накит представљен је на споменику са некрополе на брду Ваган и споменика из Склана. Споменици су вероватно израђени у истој радионици, а рад су вештог мајстора. Поред традиционалних локалних особености накита, конзервативност карактеристична за уметност локалног становништва, следи и у приказивању фризура и одеће на погрсјима жена. Портрети приказани на споменицима, носе све одлике типичног провинцијског римског портрета (облик и црте лица, фризура, вео, одећа, накит и карактеристичан начин ношења накита). Иконографија античких споменика Средњег Подриња пружа добар увид у динамику процеса романизације у поменутој области римске провинције Далмације. Ономастичка формула са гентилицијем Аурелиус (*Aurelius*), такође указује на ток процеса романизације у периоду III века н. е, нарочито на жртвеницима конзуларних бенефицијара. Натпис на жртвенику из Горње Црвице на коме се спомиње центурион, спада међу ређе налазе који потврђује присуство војне аристократије у овој области. Натпис на архитравној греди који спомиње насеља племенске заједнице *civitas Ae...*, потврђује домородачки карактер становништва и начин и степен романизације. Покушај Римљана за административно-политичким организовањем племенских заједница локалног становништва, је више него очигледан, мада је у питању стандардно правило Римске државе у провинцијама, чији је главни циљ, да се обезбеди сигурност спровођења власти.

У одсуству надгробних споменика, подаци су добијени са натписа на жртвеницима. Када је реч о култовима, очигледна је популарност врховног римског бога Јупитера. Постојање Јупитеровог храма се претпоставља на Црквинама близу ушћа реке Раче. Јупитер се такође јавља у заједници са Јуноном и Минервом, док се на брду "Ваган" налазио храм посвећен

Силвану, кроз *interpretatio romana* римског божанство, које је најближе непознатом локалном божанству, заштитнику стада, пастира, вегетације, шума и плодности. Такође не треба заобићи значајну појаву Генија као заштитника локалних племенских *civitates*, што опет са друге стране указује, на задржавање локалних карактеристика и спор процес романизације, без обзира на близину већег урбаног средишта.

Друга, вероватно већа некропола, налазила се на Црквинама, надомак суседног урбаног средишта у Скланима. На некрополи је постојао храм, за који се претпоставља да је посвећен богу Јупитеру. Да ли се некропола налазила и на самом ушћу реке Раче у Дрину, за сада се може само претпоставити. На размишљање у том правцу упућује постојање бенефицијарне станице у Скланима. Уједно, овуда пролази главна саобраћајница, са живим протоком робе и транспорта, а ту је лоциран и најужи прелаз, са једне на другу обалу Дрине.

Постојање великих средњевековних некропола на десној обали Дрине са дугом традицијом, ишло би у прилог претпоставци, да се на ушћу реке Раче, могла налазити некропола током периода антике. Захваљујући подацима истраживача из XIX и XX века, лоцирана је још једна некропола у Добротину.

На крају, треба закључити да су динамика и начин свакодневног живота у овом делу Средњег Подриња у великој мери били под утицајем суседних Склана, као већег насељеног центра целе области.

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ КОСЈЕРИЋ

(Т. IV, V, VI, VII)

Први подаци истраживача друге половине XIX. и почетка XX века и резултати рекогносцирања терена Народног музеја из Ужица 70-тих година, основна су грађа да се упознају и проуче карактеристике античких некропола на подручју Косјерића. Некрополе друге половине III века н. е. су евидентирани у Годечеву, Мушићима, Парамуну, Сечој Реци, Субјелу, Радановцима, Ражани и Тубићима. На већини некропола споменици су уништени и о њима се зна само на основу података из литературе. Један број споменика се налази на сталној поставци у лапидаријуму Народног музеја у Ужицу и епиграфској збирци Народног музеја у Београду, док је један број споменика премештен у двориште Основне школе „Мито Игумановић“ у Сечој Реци. На терену је сачувано неколико споменика на локалитету " Римско гробље" у Тубићима.

На подручју Косјерића откривени су надгробни споменици у облику стеле, ципуса, коцке и камених саркофага. Остаци архитектонске пластике и жртвеника потврђују постојање култних грађевина на некрополама.

Положај некропола је одређен конфигурацијом терена. Некрополе су настајале у долини, уз токове река које обично прате било главне, било локалне саобраћајнице. Најбољи пример су некрополе у Сечој Реци, које су ситуиране близу једна другој у Лучанском пољу. Наравно, место настанка некропола је уско повезано са насељем коме некрополе припадају. Некрополе су биле смештене у побрђима, на косама или уз градинска насеља, као што су некрополе у Сечој Реци, Ражани, Радановцима, Тубићима и Годечеву. Типична градинска касноантичка насеља налазила су се на Парамуну и Субјелу. Налази надгробних споменика потичу са некропола које настају у њиховој близини.

Локалитет „Грчко гробље“, Пlosка, село Годчево

Рекогносцирање терена у 2001. години, обавили су археолози Народног музеја Ужице у селу Годчеву, у засеку Пlosка. (Мандић.М 2004, 139- 141). Том приликом евидентирани су римски споменици и средњовековна некропола на локалитету „Грчко гробље“, затим средњовековна некропола

стећака на локалитету “Мраморје” и средњовековно утврђење на локалитету Град „Градник“.

Локалитет “Грчко гробље” налази се у југозападном делу Звечња, на десној обали Плоштанског потока, у засеоку Плоска, у селу Годечеву. У грабовој шуми на површини око 3 ара од античких споменика сачували су се једна надгробна стела, надгробни ципус и мања фигура поломљеног лава. (Мандић, М. 2004, 139-140). Надгробна стела је већих димензија, делимично је оштећена у доњем делу. Горњи део стеле се равно завршава, у рељефном пољу приказано је попрсје мушкарца. У пољу, у оквирима, у плитком рељефу налазе се коси урези. Надгробни ципус од кречњака, већим делом је утонуо у земљу, на видљивом делу споменика на бочној страни у рељефу представљена је фигура Атиса. Уз споменике налазила се мања фигура лава од кога је сачуван само задњи део фигуре. Локалитет у Годечеву засада је само евидентиран, ближа интерпретација локалитета могућа је по обављеним археолошким ископавањима.

1. Надгробна стела од сивкастог кречњака, укопаног у земљу. Делимично обрађена и у горњем делу равно завршена, док је у рељефном пољу приказано попрсје мушкарца, издуженог и пљоснатог лица, линеарних уста, наглашене браде, обрва и очију, са праменовима косе изнад. Поље оквира, десно је украшено косим урезима, док је испод, профилисано натписно поље, натпис није сачуван.

Димензије: 1.70 x 64 x 2 cm; рељефно поље: 52 x 22 cm.

Локалитет „Грчко гробље“, Звечањ, засеок Плоска, село Годчево
Мандић М. 2004, 140, 142.

III век н.е.

Т. IV

2. Надгробни ципус од кречњака, већим делом је предњи део ципуса утонуо у земљу, видљива је десна бочна страна споменика у профилисаном пољу, са представом фигуре Атиса.

Димензије: 90 x 60 x 55 cm.

Локалитет „Грчко гробље“, Звечањ, засеок Плоска, село Годчево
Мандић М. 2004, 140, 142.

III век н.е.

Т. IV

3. Фигура лава од кречњака, сачуван је задњи део фигуре лава, који се налази на постољу са подвијеним репом.

Димензије: 56 x 74 x 24 cm

Локалитет „Грчко гробље“, Звечањ, засеок Плоска, село Годечево, сада у епиграфској збирци Народног музеја у Ужицу

Мандић М. 2004, 140, 142.

III век н.е.

Т. IV

Положај локалитета "Грчко гробље" у засеоку Плоска у подножју Звечња, на благим косинама које се спуштају према Плоштанском потоку, је увучено место али добро повезано са Средњим Подрињем и античким насеобинама у Сечој Реци. Локалитет је неистражен, сагледавање на терену одговара положају места на коме настају античке некрополе, или су можда, овде антички споменици донети и налазе се у секундарној употреби. Засада су претпоставке на које ближе одговоре могу дати археолошка сондирања на терену.

Споменици у Годчеву су у облику стеле, ципуса и фигура лава, рађени су од локалног камена кречњака. Израда споменика је рустична. У начину израде и стилу истакнут је линеаризам, што је одлика локалне израде.

Конфигурација терена пружала је могућност да се становништво бави сточарством, док је стеновит терен Звечња, представљао погодно место за вађење камена.

Локалитет "Ливаде", Мушићи

Село Мушићи је лоцирано југоисточно од Косјерића. На територији села, тачније на локалитету „Ливаде“, на имању Јована Дивнића, евидентирано је неколико фрагмената надгробних ципуса. (Бућић Ј.- М. Зотовић, припремио за штампу Мандић М. 1998, 351). Локалитет се налази на подручју већих некропола у косјерићком и пожешком крају, као што су Тубићи и некрополе у Жељевици и Дражиновићима. На локалитету се налазио горњи део ципуса, са профилисаним натписним пољем на предњој страни и представом Атиса на бочним странама. У пољу изнад, представљене су гирланде.

Појединачни налази римских споменика у Мушићима су можда припадали мањем насељу, које се налазило на широј територији претпостављеног муниципијума Малвезацијума.

Локалитет "Градина", Парамун

Једно од значајних римских утврђења се налазило на локалитету Градина. Овај локалитет заузима положај изнад десне обале реке Годљеваче, која протиче испод њене стрме североисточне стране. Надморска висина Градине је око 600 m и као типично градинско утврђено насеље, била је настањена у праисторијском, античком и рановизантијском периоду. На Градини су 1957. године обављена пробна ископавања (Медовић П. подаци из теренског извештаја). Од налаза датованих у римски период, константовани су фрагменти грнчарије, посуде од стакла и златан римски прстен. Током археолошке кампање из 1973. године, пројектом рекогносцирања терена СО Косјерић од стране археолога Народног музеја у Ужицу, обухваћено је и археолошко налазиште на Градини (Бућић Ј.- М. Зотовић , припремио за штампу Милоје Мандић, 1998, 361).

У Парамуну је откривен римски надгробни споменик који је пренет у Народни музеј у Београд (Петровић Ј. 1927-28, р. 202).

Касноантичко утврђење на Градини у Парамуну, потврдили су остаци архитектуре и покретни археолошки налази. Утврђење је имало стратешки значај као и већина касноантичких и рановизантијских утврђења. Ретко сачуван налаз античког споменика може да укаже на место где је ситуирана некропола.

Локалитет "Мрамор", Радановци

Село Радановци је удаљено око 10 km северозападно од Косјерића. Место се налази на већој надморској висини. Овде се копала руда бакра у рудним јамама, у засецима Влајковача и Забава. Данас, рудници не раде због појаве воде у окнима. Рудна окна у Влајковачи, експлоатисана су, претпоставља се још у античком периоду. Сам топоним „Мрамор“ указује на дугу традицију локалитета и постојање некрополе кроз антички период и касније, у средњем веку.

Једна надгробна стела налазила се у засеку Заборак на локалитету „ Мрамор“, на имању Видана Ђипоровића (сада Стаменка Цанета Николића). Овде се по причању мештана некада налазило старо гробље са доста споменика. Надгробну стелу је приликом орања земље за сађење малине, Ранислав Ђипоровић померио у међу. На плочи су се палиле свеће све до скора. Приликом обиласка терена 1974. године, археолози Народног музеја из Ужица

затекли су и видели стелу (Бућић Ј.- М. Зотовић, припремио за штампу Мандић, М. 1998, 363). Новијим увидом на терену 2012. године, археолози Народног музеја из Ужица нису нашли споменик.

Према фотодокументацији у Народном музеју у Ужицу, стела је са већим оштећењима. На њој се тешко разазнаје сцена обреда даће и профилисано натписно поље. Док су на бочним странама приказане извијене змије. Обред даће на предњој страни стеле и змија на бочним странама споменика, карактеристични су за споменике у косјерићком, пожешком и ужичком крају.

У забитима косјерићког краја, у античком периоду, ма колико је евидентно присуство римске власти, која превасходно има економске интересе, становништво је затворено у чврсте оквире традиционализма и чува своју домаћу културу. Овде су процеси романизације споро допирали, или уопште нису прихваћени.

Разумљиви су привредни интереси римске власти у провинцији, као и потреба да се користе сви расположиви природни ресурси, а нарочито драгоцену рудну лежишта.

Подручје Радановаца је и данас далека забит. Налаз стеле из Радановца открива начине организовања и ширења римске власти на територији у унутрашњости римских провинција, са превасходно економски исплативим интересима. С друге стране, ту је домаће становништво које живи у чврстим локалним оквирима. Појединачан налаз стеле из Радановаца отвара могућност претпоставкама, за разумевање прошлости античког периода у унутрашњости римске провинције, утолико пре, јер је овај крај богат налазима руде.

1. Надгробна стела од кречњака, веома оштећена у горњем и доњем делу. Горњи део стеле је равно завршен, у профилисано пољу су препознатљива два попрсја, лево је жена и до ње мушкарац, са краћом косом и издуженим лицем, са десном руком савијеном у лакту, видљивим наборима на одећи и огртачем преко. Тешко су видљиве фигуре деце, која се према опису у документацији наводе. Такође је у ужем пољу испод, тешко препознатљива обредна сцена, са треножцем и фигурама које држе обредне предмете. Испод је профилисано натписно поље лоше сачувано, текст је оштећен. На бочним странама споменика налазе се извијене змије са отвореним устима, окренутима на горе.

Димензије: 93 x 56 x 27 cm; натписно поље, ширина 31 cm.

Локалитет „Мрамор“ Радановци, уништен

Бућић Ј.- М. Зотовић, припремио за штампу Мандић М. 1998, 363

Зотовић Р., 1995, 111.

Коришћена фотографија из фототеке НМУ

III век н.е.

Т. IV

Локалитет "Сеоско гробље" засеок Стојићи, Ражана

Ражана је веће место које се налази северно од Косјерића. Ф. Каниц и потом М. и Д. Гарашанин помињу постојање античке некрополе у засеоку Стојићи, на локалитету "Сеоско гробље". Међу споменицима овде су нађени фрагменти саркофага и жртвеници (Kanitz F. I, 1985 p. 494; Kanitz F. 1889, 138; Гарашанин М и Д., 1951, 211).

Током рекогносцирања територије СО Косјерић 1973. и 1974. године, археолози Народног музеја из Ужица помињу постојање локалитета "Паљевине- Сеоско гробље" у засеоку Стојићи, за који се наводи да има дугу традицију. Ј. Бућић и М. Зотовић описују средњовековне стећке константоване на поменутом локалитету (Бућић Ј. – М. Зотовић, припремио за штампу Мандић М. 1998) и не наводе податке о римским споменицима. Међутим, у фототеци Народног музеја у Ужицу постоји фотографија са описом, али на жалост не и местом проналаска римске стеле из Ражане (фототека инв. бр.1044, 1045).

Археолози Народног музеја у Ужицу су приликом рекогносцирања терена у Ражани 2011. и 2013. године, у засеоку Стојићи на уздигнутом брежуљку где је лоцирано „ Сеоско гробље“, наишли на већу некрополу средњовековних стећака, у запуштеном делу гробља обраслом у високу траву. Међу њима нису константовани римски споменици који се помињу у литератури крајем XIX века, нити надгробна стела константована током рекогносцирања терена 1973. године, позната са фотографије из фототеке Народног музеја у Ужицу. У разговору са мештанима нису добијени подаци о римском споменику. Из разговора са господином Драганом Вујићем, подпредседником СО Косјерић, добијен је податак да је римски споменик највероватније уништен и искоришћен за тампонирање сеоског пута. На основу фото документације у Народном музеју у Ужицу, могуће је дати опис надгробне стеле из Ражане:

1. Надгробна стела од кречњака, са оштећењима у горњем и доњем делу и по дужини на десној страни. У горњем делу стела је равно завршена, у

профилисаној лучној ниши у рељефу, приказана су попрсја мушкарца и жене. Испод је профилисано веома оштећено натписно поље. У оквирима бочно, тешко се називују цветне чашице.

Локалитет "Сeosко гробље", засеок Стојићи, Ражана
Фототека Народног музеја у Ужицу инв. бр. 1044; 1045,
III век н.е.
Т. VI

Сеча Река

Сеча Река се налази у косјерићком крају, удаљена је око 16 km северно од Пожеге. У Сечој Реци је евидентирано неколико локалитета на којима је потврђено постојање римских споменика.

Према подацима Николе Вулића и касније М. и Д. Гарашанин, у Сечој Реци се помиње античка некропола са култним објектом на локалитету "Под Живковића брдом" (Вулић Н. Споменик, XLVII, 185; Vulić N. JÖAI XII, 1909, 199; Гарашанин М и Д. 1951, 211). На овом локалитету, евидентирано је неколико споменика, постамент жртвеника и архитектонска пластика, за коју се претпоставља да потиче од култног објекта. Приликом рекогносцирања терена 2013. године у засеоку Живковића, археолози Народног музеја из Ужица нису евидентирали остатке римских споменика и објеката. Такође, у разговору са старијим мештанима није забележено сећање о остацима старих споменика и грађевина.

Током рекогносцирања терена на територији општине Косјерић, археолози Народног музеја из Ужица у више кампања, евидентирали су неколико локалитета на подручју Сече Реке, на којима су се највероватније налазиле античке некрополе. На релативно блиском растојању, по ободу околних брда и долини, претпоставља се да су у Сечој Реци постојале мање античке некрополе. Недалеко од главне саобраћајнице, која води правцем Сеча Река-Варда и по ободу околних брда, на локалитетима " Лучића Гробље" у Лучића пољу и суседном „Потесу“, у засеоку Ребићи, константоване су две римске некрополе. Недалеко одатле, на коси побрђа налази се локалитет Ђувик (у Присоју), где је такође евидентирана римска некропола (Бућић Ј.- М. Зотовић , припремио за штампу Мандић М. 1998, 354, 359).

Локалитет "Лучића гробље (Брутуле)", Сеча Река

Засеок Лучићи, у народу некада познат као Брутуле, је ситуиран у Лучића пољу, куда пролази пут из Сече Реке за Варду. Терен има доста сливних вода са околних брда, од којих је у народу нарочито чувена лековита вода за лечење болесних очију, са извора Баница . По предању, ту се некада налазио манастир са манастирском воденицом, а на брду „Расадник“, са леве стране пута су се налазиле поповске куће по којима је место добило име „ Поповске куће“. На самој раскрсници путева који воде левом страном за Варду, а десном страном за Полошницу, изнад Полошке реке, на брежуљку се налази Лучића гробље. По причама мештана, на падини гробља наишло се на остатке темеља грађевине, култног објекта, постаменте и надгробни споменик у облику коцке. Споменик (инв. бр. 2345) је 1948. године пренет у епиграфски депо Народног музеја у Ужицу, а сада се налази на сталној поставци у лапидаријуму Народног музеја у Ужицу. Приликом рекогносцирања терена 2012. и 2013. године, на поменутом локалитету, археолози Народног музеја из Ужица на жалост нису евидентирали остатке римских грађевина и надгробне споменике .

Надгробна коцка пронађена на падини гробља, на предњој страни приказује две жене, од којих једна стоји а друга седи. Обе жене су представљене са раскошним фризурама, обучене у дуге тунике, са фибулама на раменима и богатим накитом на грудима и рукама. На десној бочној страни приказана су два дечака са обредним чашама у рукама. На левој бочној страни приказане су две девојчице са обредним предметима у рукама.

Споменик представља врхунски уметнички рад провинцијалне римске уметности III века н. е. Аутохтони елементи су очигледни у детаљима портрета, одеће и накита. Уз традиционални домаћи накит приказане су и римске ленгерасте фибуле.

Надгробни споменик из Сече Реке је драгоцен споменична грађа, за проучавање аутохтоне културе током процеса романизације на подручју муниципијума Малвезацијума.

1. Фрагмент надгробног споменика у облику коцке, од белог кречњака. На предњој страни у профилисаном пољу, у дубљем рељефу су две женске фигуре, једна стоји, друга седи. Жена са леве стране носи на глави вео, који пада на рамена, обучена је у дугу тунику скупљену каишем, са траком набрана са стране, на раменима су ленгерасте фибуле са срцоликим привесцима. На грудима је огрлица, такође са срцоликим привесцима, а на рукама наруквице.

Десна рука, савијена у лакту држи нар, док је лева рука спуштена поред. Фигура жене десно је са косом зачешљаном у праменовима иза ушију, и раздељком на средини. Обучена је у тунику скупљену каишем, преко које пада огртач, док су на раменима ленгерасте фибуле. Десна рука је савијена у лакту, а лева спуштена ниже.

На десној бочној страни у профилисаном пољу приказане су фигуре два дечака са чашама у рукама. На левој бочној страни, у нешто дубљем профилисаном пољу у плитком рељефу приказане су фигуре две девојчице. Девојчица десно, са косом зачешљаном на праменове иза ушију, има на средини раздељак. Обучена је у скупљену тунику, на раменима прикопчану са по једном фибулом, док у левој руци држи корпицу. Девојчица лево са косом скупљеном у репиће, обучена је у припасану тунику. У рукама девојчице држе обредне судове. Бочно у рељефним оквирима у плитком рељефу, приказана је лоза.

Димензије: 65 x 60 x 53 cm

Инв. бр. 324

Локалитет "Лучића гробље", Сеча Река, сада у лапидаријуму Народног музеја у Ужицу.

Зотовић Р. 1990, 161, 162, сл. 16

Бучић Ј. – М. Зотовић, припремио за штампу Мандић М. 1998.

Мандић Љ. 2011.

III век н.е.

Локалитет "Потес", Сеча Река

Локалитет Потес се налази у засеоку Ребићи, са десне стране пута за Варду, на благој падини изнад леве обале речице Павловаче, у близини Ћатића воденице и Ребића гробља. Приликом крчења шуме наишло се на архитектонску пластику и изломљене римске споменике који су употребљени као грађевински материјал или су бачени.

Римски споменици откривени су на благо узвишеној заравњеној падини, на левој обали локалне речице Павловаче. Локалитет Потес је удаљен око 1 km од Лучића гробља. Археолози Народног музеја из Ужица су обиласком терена 1972. године, у кориту реке Павловаче која протиче испод локалитета, видели комаде римске архитектонске пластике и надгробне споменике (Бучић Ј.- М.

Зотовић. 1998, 354). Приликом рада на археолошкој карти на подручју Косјерића, 2012. и 2013. године, археолози Народног музеја из Ужица, нису евидентирали остатке античких споменика у реци.

Локалитет "Присоје", Сеча Река

На месту званом Ђувик, по ободу Живковића брда, недалеко од леве обале Павловаче и Татића воденице, на имању Голуба Живковића још 1932. године, радници су приликом копања наишли на велику плочу. Када је екипа археолога Народног музеја из Ужица обилазила овај терен 1973. године, сазнали су да је директор основне школе у Сечој Реци, Видан Радосављевић пронашао римску надгробну плочу са једва видљивим натписом, украшену волутама у горњем делу и орнаментом винове лозе у доњем делу. Са места проналаска, споменик је пренет у двориште основне школе.

Приликом рекогносцирања терена 2012. године, археолози Народног музеја из Ужица у дворишту школе у Сечој Реци евидентирали су поменути стелу, фрагмент надгробног ципуса са мотивом бршљана у профилисаном пољу и три постамент (рекогносцирање обавили Мандић Милоје, Мандић Љиљана и Домановић Зоран).

1. Надгробна стела од беличастог кречњака ,има профилисано натписно поље са избрисаним текстом. У горњем делу у рељефу, представљена је спирално савијена вишеструко лоза.

Димензије: 93 x 71 x 20 cm; натписно поље 47 x 40 cm.

Локалитет „Ђувик“ , Присоје, сада у дворишту Основне школе Мито Игумановић у Сечој Реци

II – III век н.е.

Локалитет "Под Живковића брдом", Сеча Река

Локалитет „Под Живковића брдом“ налази се високо у брду, недалеко од села Сеча Река. Према подацима локалног свештеника Милошевића и његовог сина, под падином брда су пронађени римски споменици, римска архитектонска пластика и постамент жртвеника. (Вулић Н. 1909, 185; Vulić N. 1909, 199; Гарашанин, М. и Д. 1951, 211). Н. Вулић на локалитету претпоставља постојање античког култног објекта и даје опис постамент или капитела пронађеног на локалитету. Вероватно се ради о постаменту жртвеника

(димензије споменика: висина 40 cm; ширина у доњем, ужем делу 73 cm, а у горњем делу 68 cm, дужа страна ширина у доњем делу 90 cm, у горњем делу 86 cm; у опису налаза се даље наводи да су дужа страна и обе уже стране пажљиво обрађене, док је друга дужа страна необрађена и рапава) . На овом месту је константовано још неколико споменика.

Приликом рекогносцирања терена 2013. године, на локалитету „Под Живковића брдом“, археолози Народног музеја нису наишли на остатке античких споменика и грађевина.

1. Фрагмент надгробног ципуса, на предњој страни има профилисано троструко натписно поље, али текст није сачуван. У профилисаном пољу бочно лево, делимично је сачувана представа Атиса. У пољу бочно у плитком рељефу, представљена је винова лоза и бршљан.

Димензије: 59 x 80 x 34 cm; поље бочно 83 x 28 cm.

Сада у дворишту Основне школе „Мито Игумановић“ у Сечој Реци
II – III век н.е.

2. Постамент доле профилисан, бело- сиви кречњак

Димензије: 68 x 60 x 24 cm

Сада у дворишту Основне школе „Мито Игумановић“ у Сечој Реци
II – III век н.е.

3. Постамент доле профилисан, бело- сиви кречњак

Димензије: 88 x 56 x 23 cm

Сада у дворишту Основне школе „Мито Игумановић“ у Сечој Реци
II – III век н.е.

У Сечој Реци у засецима Ребићи и Лучићи, на локалитетима Потес и Лучића гробље, уз токове леве стране мање речице Павловаче и Полошнице, налазиле су се две мање римске некрополе удаљене око 1 km једна од друге. Некрополе прате ток мањих локалних река и пут који води из Сече Реке за Варду. У односу на главни пут Сеча река – Варда, на падинама околних брда, налазе се некрополе на Присоју и Живковића брду. Ове некрополе су нешто удаљеније од главног пута и неколико километара од некропола на Лучића гробљу и Потесу. Осим античких некропола, на локалитетима Лучића гробље, Присоје и Живковића брдо евидентирани су темељи култних грађевина. За

култни карактер локалитета на Лучића гробљу сачувана је традиција, по којој се овде налазио манастир (на раскрсници путева испод Лучића гробља одржавао се вашар о празнику "Св. Троице").

Антички локалитети на падинама и побрђу, " Присоје" и „ Под Живковића брдом“, удаљени су од главне комуникације на правцу Сеча Река – Варда. У литератури са почетка XX. века, локалитет „ Под Живковића брдом“ се помиње као античко налазиште са кога потичу антички надгробни споменици, жртвеник и култна античка грађевина.

Сеча Река се налази у долини која је испресецана речним токовима богата је изворима, а затварају је околна брда са доста сливних вода. Овуда пролази главна саобраћајница према Варди и попречни путеви за околна места (Жевицу, Мушиће, Дражиновиће, Ражану, Добрињу, Тубиће и др.). Природне одлике терена су одређивале место настанка некрополе, уз саобраћајнице које прате ток локалних река, на раскрсницама важнијих путева и падинама брда. На некрополама се налазе и култне грађевине, рецимо на некрополама на „ Лучића гробљу“, Присоју (месту званом „Ћувик“) и „ Под Живковића брдом“. Многи споменици су уништени и један број је однет. Издваја се изузетно добро сачуван доњи део надгробног споменика у облику коцке, пронађен на падини „ Лучића гробља“. Надгробни споменик велике уметничке вредности, сажима иконографске особености провинцијске римске уметности III века н. е. са типично локалним одликама. Споменик је припадао имућној личности, вишег друштвеног статуса локалне заједнице. Репрезентативан споменик се налазио уз култну грађевину, мада није познато божанство коме је објекат посвећен. Сличне карактеристике се могу сагледати и код суседних некропола, у побрђу на локалитетима „Присоје“ и „ Под Живковића брдом“. Како на подручју Сече Реке није сачуван надгробни споменик или жртвеник на коме је натпис и није познато име божанства које је поштовано, могуће је повезати оближње налазе споменика и жртвеника са локалитета у Дражиновићима и Тубићима, који потврђују поштовање оријенталних божанстава Митре и Атиса.

Субјел

Субјел представља купасто узвишење, које доминира својом широм околином на надморској висини преко 900 m. На овом локалитету крајем XIX века, приликом обиласка терена константоване су рушевине римског кастела, као и могућност постојања римског пута према Жевици (Kanitz F. 1892, p. 139;

Kanitz, I, 1985, p. 522; Вулић Н. 1909, p. 184; 1909; 1909, 198-9; Гарашанин М. и Д. 1951, 211). Истраживачи са почетка XX века бележе римски капител пронађен на брду Субјел, који се налазио код свештеника у цркви у Субјелу, по чијем казивању је на брду било сличног камења. Од покретних археолошких налаза, пронађена је већа количина римског новца. Налази античке архитектонске пластике указују на постојање највероватније култне грађевине, храма, уз који најчешће настаје некропола.

Локалитет "Старинско гробље" ("Сеоско гробље", "Римско гробље", "Маџарско гробље"), Тубићи

Локалитет се налази високо у брду, удаљен око 200 m од магистралног пута који пролази кроз Тубиће, на путу између Пожеге и Косјерића.

Непосредно поред сеоског гробља, на благој косини која је заливађена, налазила се античка некропола. Ту су и данас, сачувани надгробни ципуси и једна стела.

У народу је ово место познато као „Римско“, „Маџарско“ или „Сеоско гробље“. У старијој литератури, локалитет се наводи под именом „Старинско гробље“, на коме се налази већи број римских споменика и скулптура (Вулић Н. 1909, p. 185; Вулић Н. 1941- 1948, p. 84, бр. 197 ; Гарашанин М. и Д. 1951, 211; Бућић Ј.- М. Зотовић, припремио за штампу Мандић М, 1998, 351). На локалитету је постојао већи број надгробних споменика и скулптура, од којих је један број на жалост уништен, док је један споменик пренет у Народни музеј у Београду (Вулић Н. 1931, 130; бр. 197). Рекогносцирања Народног музеја из Ужица у 1972 и 1973. години евидентирала су четири полуукопана римска споменика (Бућић Ј. М. Зотовић, 1998, 351). Аутори помињу стелу са акротеријама, и три споменика који су утонули у земљу и зарасли у траву. Мањи део једног од три споменика је видљив, са профилисаним пољем. Други споменик је у очуванијем стању, са натписним пољем и текстом који је оштећен. Такође, наводе да је бочна страна споменика била припремљена за клесање. Четврти добро очувани споменик у облику ципуса има сачуван текст у профилисаном натписном пољу.

Године 2011. обављен је увид на терену од стране археолога Народног музеја из Ужица, и на заливађеној косини испред сеоског гробља, евидентирани су римски и средњовековни споменици.

На основу до сада публикованих споменика са овог локалитета и увида у стање некрополе на терену, може се претпоставити постојање веће античке некрополе на којој су се налазили надгробни ципуси и стеле. Према грађи са рекогносцирања 1971. године од стране археолога Народног музеја из Ужица, као и резултата рекогносцирања 2011. године (Мандић М, подаци из теренске документације), евидентирани су стеле и ципуси, међу којима се издваја редак облик надгробне стеле са медаљоном на средини.

Једна делимично сачувана надгробна стела са некрополе пренета је, и данас се налази у епиграфској збирци Народног музеја у Београду. Сачуван је део стеле са профилисаним пољем, у коме је представљена сцена жртвовања са треножцем у средини и фигуром вероватно свештеника, који је у дугој туници широких рукава, припасаној узаним појасем у струку. У десној руци држи пехар и прилази треножцу. Испод, у профилисаном натписном пољу сачуван је текст, који спомиње Аурелија Силвина (Силвиана) Aurel(ia) Silvana и Тита Аурелија Силвана (T(itus) Aur(elius) Silvanus), декуриона муниципија (Vulić N. 1904, Bebl. 10 n. 12; Вулић Н. 1931, бр. 197). У доњем пољу је суд са лозом бршљана. (Вулић Н. 1931, бр. 197). У профилисаним оквирима са стране су представе лозе са бршљановим лишћем. Сачуван је и усадник.

На некрополи у Тубићима, на обали са леве стране како се прилази сеоском гробљу, налази се већа напукла надгробна стела, делимично укопана у земљу, са троугаоним забатом и са округлом акротеријом у средини, при врху и у угловима. У пољу забата је рељефна представа попрсја, испод , у медаљону приказане су две жене које седе са прекрштеним рукама на коленима, обучене у дуге тунике. Испод се налази профилисано натписно поље са текстом који је тешко видљив, јер је споменик зарастао у коров и траву. Сачуван је усадник стеле. (Vulić.N. 1904, 11f. 1909, стр. 185 са фотографијом стеле).

Надгробни ципус са некрополе у Тубићима помиње се у литератури на основу копије споменика. Опис и читање натписа дао је Н. Вулић (Вулић Н. 1903, 88).

На предњој страни ципуса, у профилисаним оквирима налази се богата биљна орнаментика (винова лоза са грожђем и цветне чашице), у пољу горе, је двострука гирланда, а на бочним странама фигуре Атиса.

1. Надгробна стела од белог кречњака, има оштећен горњи део и делимично десну страну. У сачуваном профилисаном доњем средишњем делу, приказан је у плићем рељефу, у средини треножац , док је лево свештеник , у дугој туници

и са пехаром у руци. У профилисаном пољу сачуван је натпис: T(itus) Aur(elius) Silvanus), v (i)xit ann(os) III, Fla(vius) Dalmat(a) d(efunctae?) c(oniugi ?) pien(tissimae) et d(ulcissimae) fil(iae) m(erintibus) pos(uit). У доњем профилисаном пољу испод натписа налази се кантарос у средини са лозом и грожђем. У профилисаним оквирима, бочно у пољу у плитком рељефу, приказана је лоза са листовима бршљана. На бочним странама стеле, налазе се змије са главама окренутим на горе(за изглед бочних страна споменика подаци су добијени од колегинице Веселинке Нинковић, руководиоца епиграфске збирке у Народном музеју у Београду).

Димензије: 1.09 x 67 x 26 cm

Народни музеј Београд

III век н. е.

Вулић Н. Споменик 1931 бр. 197

T. V

2. Надгробна стела од белог кречњака, делимично је оштећена у горњем делу, где се налази троугаони забат са кружном акротеријом на врху и троугаоним акротеријама на угловима, које су оштећене. У пољу забата приказано је попрсје у рељефу. У профилисаном четвртастом пољу испод, у средини у медаљону од троструко концентричних кругова приказане су фигуре две жене које седе на столицама са високим наслоном у дугим хаљинама, са наглашеним вертикалним наборима и прекрштеним рукама на крилу. У пољима споља у угловима представљене су у рељефу розете. Испод је профилисано натписно поље, текст није сачуван.

Димензије: 1.75 x 60 x 25 cm; висина забата 30 cm; висина поља са рељефном представом 43-56 cm; натписно поље 58 x 40 cm

„Римско гробље“ Тубићи, сада на улазу у „Римско гробље“.

III век н. е.

Vulić N. JÖAI, Beiblatt VII(1904) 11f.

Вулић Н. Споменик XLVII, 1909, str. 185 (са фотографијом стеле)

3. Надгробни ципус од кречњака, има на предњој страни у горњем пољу орнамент двоструке гирланде, док су у оквирима са стране биљне звонасте чашице. Испод у профилисаном пољу је натпис: D(is) M(anibus) T(itus) Aur(elius) Silvanus dec(urio) m(unicipii) vixit an(nis) LXX. H(ic) s(itus) e(st). T(itus)

Aur(elius) Proculus patri p(ro) p(arte). Испод профилисаног поља представљена је винова лоза са грождем.

На бочним странама ципуса су фигуре Атиса на полулопти, са прекрштеним ногама и рукама прекрштеним на стомаку.

III век н. е.

Вулић Н. Споменик, XXXVIII, 1901, бр. 45

Вулић Н. Споменик XXXIX, 1903, 88, br. 10

Vulić N. JÖAI VII, 1904, Bebl. 10 n. 12

На локалитету „ Сеоско гробље“ у селу Тубићи, постојала је већа некропола из II - III века н. е. За положај некрополе изабрано је узвишење, блага заливађена косина, релативно удаљена од саобраћајнице. На некрополи се налазио већи број надгробних споменика што логично имплицира већу некрополу. На некрополи су нађене надгробне стеле и ципуси. Натписи на споменицима и иконографске особености представа на споменицима, опредељују време настанка некрополе. На некрополи се налази несвакидашњи облик стеле са кружном акротеријом у средини на врху, ретка је и представа фигура у медаљону, као и обредна сцена у којој учествује свештеник. На једној од стела на бочним странама приказане су змије. Очигледна је различитост облика и тематике на надгробним споменицима. Ономастика потврђује присуство представника муниципалне аристократије. Монументални споменици рађени су за припаднике муниципалне аристократије.

Специфичност израде неминовно указује на постојање локалних радионица и мајстора клесара који су у шаблонске предлошке креирали своја оригинална решења. Треба напоменути да се и данас на овом подручју налазе каменорезачке радионице, овде су позната лежишта плавог тока који се вади са брда Авала (Мандић, М. подаци са теренских опсервација приликом сондажних ископавања 2002. године у Засељу, недалеко од Каленића у близини локалитета у Тубићима). Натпис на стели потврђује присуство високог муниципалног представника, декуриона Тита Аурелија Силвана T (itus) Aur (elius) Silvanus.

У ширем окружењу Тубића, недалеко од локалитета „Сеоско гробље“, константовано је насеље, античка вила и некропола у Засељу, у Каленићу и Сечој Реци. Поред надгробног споменика у облику коцке, високе уметничке вредности који је откривен у Сечој Реци, нађена је и монументална фигура лава у Засељу у Каленићу. Учесталост налаза наомак центра муниципијума у Висибаби код Пожеге говори да је непосредна близина муниципијума веома

била насељена. Формирала су се бројна мања насеља затвореног типа прилагођена конфигурацији терена, настајале су виле имућне муниципалне аристократије. Настајали су и развијали се занати за потребе града и оближњих насеља. Монументалност споменика, појава несвакидашњих облика споменика, разноврсност у избору тема, ретка иконографска концепција и стилска дотераност, много унетих детаља у рељефну представу, указују да су споменици припадали муниципалним представницима имућнијег социјалног статуса, и да су локални мајстори уносили доста својих уметничких решења.

Локалитет "Еровина", Црнокоса

Локалитет „Еровина“ се налази на огранцима Црнокосе. Појединачан налаз надгробне стеле из „Еровине“ би могао да имплицира античку некрополу која се налазила поред старог пута који је ишао преко Црнокосе. Највероватније античку некрополу са овог локалитета треба повезати са саобраћајницом која је овуда пролазила и повезивала мања насеља на подручју Косјерића, са урбаним центром претпостављеног муниципијума Малвезацијума код Пожеге, .

Надгробна стела са локалитета „Еровина“ има сачуван само горњи троугаони забат са акротеријама на угловима. За израду надгробног споменика је употребљен жућкасто - црвенкаст кречњак. У пољу забата налази се представа у рељефу коњаника, док је на бочним странама приказана винова лоза и грожђе. Представа коњаника се често јавља на надгробним споменицима овога дела римске провинције Далмације. Фигура коњаника симболизује хероизираног претка и најчешће је симболично приказана у централном, средишњем делу забата. На већини споменика из источног дела Далмације, коњаник је претстављен на сличан начин. На стели са локалитета „Еровина“ коњаник је приказан у трку, обучен у кратку тунику, преко носи хламиду причвршћену фибулом на десном рамену. На бочним странама забата приказана је лоза са грожђем. Орнаментика на бочним странама забата претставља типично локални рад завидне уметничке вредности. Делови одеће очигледно су прихваћени под утицајем римске ношње, док набране, уже панталоне вероватно су традиционални део одеће локалног домородачког становништва. На овом изузетно урађеном споменику прожимају се локалне, традиционалне одлике али се истовремено прихватају и утицаји који долазе са романизацијом територије источне провинције Далмације. На основу иконографских и стилских карактеристика, споменик је хронолошки опредељен у другу половину

III века н.е. Наравно, познато је да је коњаник у иконографији у овим делу римске провинције Далмације и другим римским провинцијама представљен у трку, или како мирно корача. (Vulić N. 1900 Bbl., 173; 1941-1948, 153, бр. 323).

1. Фрагмент троугаоног забата стеле од жућкасто-црвенкастог кречњака са акротеријама. Актотерије са предње и бочних страна украшене су орнаментом винове лозе и грожђа.

У профилисаном пољу забата представа коњаника са капом (са перјаницом) на глави, обучен у кратку тунику и хламиду пребачену преко десног рамена, носи набране узане панталоне.

Димензије: 64 x 53 x 17 cm

Локалитет Еровина, Тубићи, откупљен 1964. од Станка Ђокића из села Тубићи

Инв. бр. 2342

Лапидаријум Народни музеј у Ужицу, стална музејска поставка

Мандић М. 1994; Зотовић Р. 1990, 164, сл.17; Зотовић Р. 1995, 131, Т. I, 2

Мандић Љ, 2011.

Друга половина III века н. е.

Античка некропола за коју се претпоставља да је постојала на локалитету „Еровина“ на Црнокоси, налазила се поред комуникације која је пролазила преко Црнокосе. Некропола кореспондира са ближим некрополама на подручју Косјерића, које су усмерене на претпостављено средиште муниципијума код Пожеге. Одлике израде рељефа локалне радионице, је добар и прецизан рељеф, представа коњаника често се јавља на стелама и на коцкама на подручју источне провинције Далмације. Представа на бочној страни стеле са лозом и грожђем веома се ретко налази на споменицима и уметнички представља веома добар рад локалног мајстора. Иконографија на стели из Еровине је добар спој локалне уметности и прихватања утицаја који долазе са романизацијом ових крајева.

На територији Косјерића евидентиран је не мали број античких некропола, међу којима су од изузетног значаја некрополе у Тубићима и Сечој Реци. Положај ових некропола указује да су подједнако коришћена места на косинама и побрђу, као и у долинама на издигнутим обалама уз реку. Најчешће, положај

античких некропола прати саобраћајницу. Некрополе се могу налазити на раскрсницама путева, као што је некропола у Сечој Реци на локалитету “Лучића гробље” у Лучића пољу. Некрополе у побрђу и заливађеним косинама су константоване у Тубићима, Сечој Реци, вероватно Радановцима, Ражани и Годечеву. Некрополе настају и уз градинска насеља, као што се претпоставља на локалитетима у Парамуну и Субјелу. Постојање римских некропола подразумева и постојање већих и мањих насеља, често руралних или су то пољопривредна добра виле рустике (*villa rusticae*), које још нису археолошки потврђене. Некрополе настају уз мања затворена насеља што најчешће одређује конфигурација терена, близина мањих насеља и веза са главним локалним саобраћајницама истовремено отвара могућност међусобних контаката.

На подручју Косјерића, најчешћи облик надгробних споменика представљају стеле, споменици у облику коцке и ципуси, а спомињу се и камени саркофази. Остаци зидане архитектуре и пластике најчешће су остаци сакралних објеката, храмова који су се налазили на некрополама. И у косјерићком крају су монументална надгробна обележја својствена припадницима вишег друштвеног staleжа домородачких заједница. Један од истакнутијих грађана је свакако био декурион претпостављеног муниципијума Малвезацијума, који се помиње у тексту натписа са ципуса из Тубића. И овде се становништво бавило земљорадњом и сточарством, док се у побрђима и планинским местима поред сточарства становништво бавило рударством и обрадом камена. Постојање римских окана се претпоставља на потезу Радановаца и Влајковаче. Незавршени споменици указују на локалну израду споменика и постојање клесарских радионица на подручју Косјерића. Интензивна насељеност овог подручја и постојање античких некропола карактеристична је за период II – III век н.е.

У косјерићком крају у различитим деловима, на местима са веома различитом конфигурацијом терена, са одликама мањих, брдима затворених целина, домородачко становништва је слабо прихватило романизацију. Некрополе настају на местима која имају добре прилазе комуникацијама и природне погодности за економски опстанак насеља и добру везу са привредним и градским средиштима, на која су усмерена.

Локалну домородачку уметност одликује посебан начин израде, тематика и стилске карактеристике са завидним уметничким дометом локалних мајстора, који задржавају и негују чврсте традиционалне концепте.

Неминовност романизације, која долази са ширењем римске власти у провинцијама, присутна је кроз прихватање римске религије као *interpretatio romana* која садржи својства аутохтоних божанстава.

Не треба изгубити из вида да је подручје Косјерића лоцирано у ширем окружењу претпостављеног муниципијума Малвезацијума, па је разумљив непосреднији контакт и утицај романизације, односно веће присуство муниципалне аристократије.

На широј територији муниципијума Малвезацијума, у античком периоду значајно место заузимају домородачке заједнице, које су груписане у мање, релативно изоловане и затворене целине и живе у невеликим насељима, која су прилагођена одликама терена. Унутар домородачких заједница се разликују припадници вишег друштвеног слоја и припадници нижег социјалног статуса. За њих се везују мање некрополе, лоциране на блиској удаљености једна од друге, било на издигнутим обалама поред реке, било на падинама брда.

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИ НОВЕ ВАРОШИ

(Т.VIII, IX, X)

На територији Нове Вароши у старијој литератури наилази се на податке о остацима античких налаза. Каниц (Kanitz F. 1898, p 136) помиње остатке античког пута поред Увца. На ширем подручју Нове Вароши у селима Радоињи и Рутошима, Вулић помиње налазе античких надгробних споменика (Vulić N. 1909, 198 ; Вулић Н. 1940- 41, 119, п. 263 ; Вулић Н. 1931, п.105 и надгробни споменик уграђен у звонару цркве у Радоињи). О античким налазима у Новој Вароши, податке даје М. Грбић (Грбић М. 1931, 238). Обилазећи овај терен Милутин и Драга Гарашанин помињу већу некрополу у Акмачићима (уп. Гарашанин М и Д, 1951, 164).

Прва заштитна археолошка ископавања у нововарошком крају у селу Радоињи, на локалитету Бјелин, извео је Републички Завод за заштиту споменика културе и Народни музеј из Ужица (Јуришић А. 1961, 163-179). Краће рекогносцирање у нововарошком крају обавили су 1996. године археолози Народног музеја из Ужица, (Мандић М. 2014). Заштитна ископавања на локалитету „Гробљаница“ поводом градње нове цркве посвећене " Св. Преображењу", извео је 2003. године Завод за заштиту споменика културе из Краљева. У непосредној бизини Гробљанице налази се стара школа у Радоињи где је 2013. године регистрована античка сполија у довратнику школе (обилазак терена 2013. године Милоја и Љиљане Мандић). Исте године, аутори су на простору Јасенова, у селу Ојковици, на локалитету Црквине открили део античке стеле. Новије резултате са рекогносцирања Средњег Полимља и Увца, објавила је С. Лома (уп. Лома С. 2010, 15,16 у оквиру пројекта "Полимље: мултидисциплинарна историјска истраживања"). Археолози Народног музеја из Ужица у току 2014. године документовали су и ревидирали досадашња познавања за неколико античких надгробних споменика, жртвеника и античких постамената у нововарошком крају, у селима Дрмановићи, Акмачићи и засецима Ђуриновићи и Боровићи. Ревизију епиграфских натписа са споменика који су пронађени у долини Увца, публиковала је С. Лома(Лома С. 2010, 15,16).

Локалитет Лисичјак, "Грчко гробље" Крш, Акмачићи

Локалитет Лисичјак или " Грчко гробље", налази се на раскрсници одакле се одваја пут за Радијевиће и Акмачиће. Место на раскрсници мештани зову Липе или Гробљаница. Археолошки локалитет је ситуиран на имању Драгојла Милетића. Овде се налазила већа античка некропола од које је сачуван мањи број споменика, већи број је уништен и разнет, уграђен у међе и у Дом културе. Осим надгробних споменика нађен је и жртвеник посвећен богу Митри, који је премештен западно од локалитета и налази се, на међи Јована Батаковића (Лома С. 2010, 15).

Некропола је регистрована још 50- их година (Гарашанин, М. и Д. 1951, 164, 166). Локалитет су 1996. године обишли археолози Народног музеја у Ужицу и евидентирали већу некрополу која се простире на равном, благо издигнутм месту поред старог античког пута. Међу бројним средњевековним споменицима, на локалитету се налазио надгробни ципус и постаменти (надгробни ципус који је видентиран 1996 г. вероватно је ципус који је током недавног рекогнозирања Музеја у Пријепољу, евидентиран на раскрсници у Дрмановићима, непосредно у близини локалитета " Грчко гробље " и потом је пренет у депо музеја у Пријепољу).

1. Надгробни ципус од беличастог кречњака, има сачуван горњи део, а на предњој страни профилисано натписно поље, али без сачуваног текста. На бочним странама је фигура Атиса. Лева бочна страна споменика је видљива, док је десна страна делимично утонула у земљу.

М. Милоје, 2014 (из теренске документације аутора)

2. Жртвеник од кречњака у горњем делу у средини има розету у угловима акротерије, у профилисаном натписном пољу сачуван је текст, посвећен Митри:

I (nvicto) S (oli) M (ithrae) o (mni putenti) I Aur (elius) Urso | R (ufi) f(ilius)

Димензије: 25 x 37 x 37 cm

Локалитет "Грчко гробље" ,Акмачићи, 1946. пренет је у међу Јована Батаковића

Лома С. 2010, 15

На локалитету " Грчко гробље" у селу Акмачићима, на раскрсници путева налазила се већа античка некропола. На некрополи је сачуван надгробни ципус и постаменти, вероватно са култног објекта који се налазио на некрополи.

Становништво је поштовало бога Митру, па није искључено постојање храма који је посвећен овом божанству. Значај традиције култног места на локалитету Лисичјак, потврђен је каснијим настанком средњевековне некрополе. Споменици овог периода су разбацани, утонули у земљу и распрострањени по равном заливађеном терену. Насеље које је припадало некрополи није откривено, конфигурација терена пружала је добре могућности за настанак и развој античког насеља. Благо заталасан и раван терен, оивичен околним брдима био је погодан за бављење земљорадњом и сточарством, док је богатство шумама искоришћено за експлоатацију дрвне грађе.

Дрмановићи, раскрсница код "Грчког гробља"

Недалеко од локалитета "Грчко гробље" на раскрсници пута за Радијевиће и Акмачиће, поред самог пута нађен је надгробни ципус (Лома С. 2010, 15). Претпоставка је да је то исти ципус који су археолози Народног музеја из Ужица, евидентирали 1996. године, а који спомиње у свом раду М. Мандић (уп. Мандић М. 2014, и податак да је ципус нађен на локалитету "Грчко гробље"). Ципус је делимично сачуван са већим оштећењима, на предњој страни је натпис, док је на бочној страни приказан Атис, који стоји на стубу (Лома С. 2010, 15).

1. Надгробни ципус од кречњака, има сачуван доњи део, а у профилисаном натписном пољу сачуван је текст натписа:

D (is) M (anibus) s(acrum) Aur (elia) Com (pito) quae | v(ixit) a (nnis) XII Bo (dusus) fi (liae) def(unctae). У пољу оквира са стране је спирални орнамент. На бочној страни у профилисаном пољу, Атис стоји на стубу, са видљивим доњим деловима ногу.

Димензије: 65 x 33 x 49 cm; натписно поље: 46 x 17cm

Налази се у депоу музеја у Пријепољу

Локалитет "Грчко гробље", засеок Ђуриновићи, село Акмачићи

У долини Увца, на локалитету "Грчко гробље" је савремено сеоско гробље, које се налази у засеоку Ђуриновићи. На око 100 m од куће Вуковића, према сеоском гробљу (где се сахрањују Луковићи, Рабреновићи и Ћириновићи), у старом делу гробља налазе се средњевековни споменицима, као и једна сачувана античка стела и више фрагмената, за које се претпоставља да су делови

античких споменика (локалитет су 2014. године обишли археолози Народног музеја из Ужица). Стелу је публиковала С. Лома (Лома С. 2010, 14).

1. Стела од сивкасто-црвенкастог кречњака, има већа оштећења. Стела се у горњем делу равно завршава и у плитком рељефу су приказана попрсја крупнијег мушкарца и жене средњих година. На овалном лицу жене, истакнуте су црте лица, јагодице, коса у праменовима и дути вео на глави. Десна рука мушкарца савијена у лакту, држи нар. У дубљем рељефу је натписно поље, али текст није сачуван. У пољу оквира десно, приказана је лоза. У доњем делу стеле, сачуван је усадник.

Димензије: 131 x 72 x 25 cm; натписно поље: 55 x 33 cm

Локалитет " Грчко гробље", засеок Ђуриновићи

Лома С. 2010, 14

У засеоку Ђуриновићи, у долини Увца, појединачни налаз римске стеле упућује, са једне стране, на постојање мање некрополе и насеља, повезаних са оближњом некрополом у Акмачићима, а са друге стране, на могућност да је стела донета са некрополе у Акмачићима и овде секундарно употребљена. Начин израде и стилске карактеристике садрже све одлике домаће провинцијске уметности.

Грчина, Бистрица

Локалитет Грчина у Бистрици се налази високо у брду изнад гумаре, лево од пута Нова Варош - Пријепоље. Локалитет су приликом рекогносцирања терена нововарошког краја 1996. године, обишли археолози Народног музеја у Ужицу. Из разговора са мештанима добијени су подаци да се на поседу Мире Дулановић налазио већи број античких споменика и архитравна греда са орнаментиком. Помиње се споменик, очигледно стела са представама „змије са крилима“, на бочним странама. Слична иконографија на бочним странама стеле, евидентирана је и на стелама у пожешком и ужичком крају, на локалитетима у Врањанима, Гостиници и Карану (Мандић М. 2014). Остаци архитектонске пластике су можда припадали храму који се овде налазио.

Локалитет Пуљци, Буковик

Локалитет Пуљци, налази се покрај реке Увца на веома неприступачном месту. Приликом рекогносцирања терена од стране археолога Народног музеја у

Ужицу 1996. године, добијени су подаци од мештана да су на локалитету Пуљци у Буковику нађена два римска споменика. Сеоско гробље у Буковику се иначе и помиње као место на коме су постојали римски споменици. Један број споменика, међу којима се налазе и римски споменици, је потопљен.

Локалитет " Грчко гробље"Лешће, засеок Боровићи, Буковик

На имању Радосава Поповића, које називају и "Бобовићи", изнад Кладнице, у густој лески налазе се две стеле, једна је укопана доњим делом у земљу, а од друге, сачуван је само горњи део. На овом месту налази се и већа средњевековна некропола са средњевековним споменицима.

На једној стели налазе се попрсја мушкарца и три попрсја жене, а друга стела са забатом и венцем и у средини профилисаним рељефним пољем, има попрсје мушкарца и жене. (Лома С. 2010, 16,17).

1. Горњи део надгробне стеле од сивог кречњака, садржи на левој страни попрсје мушкарца и до њега попрсја три жене, са велом на глави.

Димензије: 42 x 67 x 20 cm

Локалитет " Грчко гробље"Лешће, засеок Боровићи, Буковик

2. Надгробна стела од сивог кречњака, са троугаоним забатом и акротеријама у горњем делу. У забату у средини, у плитком рељефу претстављен је венац, у рељефном профилисаном пољу налазе се попрсја мушкарца и жене.

Димензије: 1.04 x 1.75 x 34 cm

" Грчко гробље"Лешће, засеок Боровићи, Буковик

У засеоку Боровићи у Акмачићима, на локалитету "Грчко гробље", налазе се две античке стеле и велики број средњевековних споменика. Могуће је да је место са традицијом *locus sacer* и да се ту, у античком периоду налазила мања античка некропола, слична мањој некрополи, за коју се претпоставља да је постојала у Ђуриновићима или су споменици овде можда у секундарној употреби. Иконографија на стелама потврђује све карактеристике провинцијске уметности, на подручју долине Увца и Средњег Полимља.

Локалитет“ Грчко гробље“, Бјелин, Радоиња

На локалитету „ Грчко гробље“ у Бјелину, у селу Радоињи, поред старе основне школе, на благој заравни поред пута који иде кроз село, током заштитних археолошких ископавања 1953. и 1954. године истражена је античка

некропола (Јуришић А. 1961, 163- 180). У току ископавања које је обавио Завод за заштиту споменика културе у сарадњи са Народним музејем из Ужица, откривена је двообредна некропола са скелетним и кремираним гробовима из периода III, IV и почетка V века н. е. Као усамљен налаз, откривена је опљчкана зидана гробница. Репрезентативнији налази нађени окол, потичу из гробнице, која је припадала имућнијој породици. Присуство муниципалне аристократије у Радоињи потврђено је натписима на жртвенику, који је нађен недалеко одавде на локалитету Гробљаница (Лома С. 2009, 11-19). Насељеност ове територије у долини Увца и боравак муниципалне аристократије стоје у тесној вези са близином рудника у Прибоју и Пријепољу.

На некрополи су заступљена два начина сахрањивања, кремација и инхумација. Обреди сахрањивања и гробни прилози нађени у гробовима, припадали су домаћем аутохтоном становништву и становништву које је насељено из средњедалматинске, салонитанске регије, међу којима су евидентирани припадници војске, ветерани и скоро регрутоване јединице, из редова аутохтоног становништва које је делимичино романизовано (Јовановић А. 1994, 122). Потврђен је мањи број керамичких урни у које су полагане спаљене кости покојника, док се на већем делу некрополе налазе скелетни гробови укопани у земљу, и само једна зидана и омалтерисана гробница (можда и осликана). У већини скелетних гробова, на различитим местима уз покојника су стављани керамички пехари, ређе стаклени реципијенти, који су и најбројнији гробни прилози. Пехари су различитих величина и боја, без дршке или са две и три дршке.(Јуришић А. 1961, 163-` 180; слични су нађени на некрополи у Коловрату и Чачку (о томе више уп. Цермановић- Кузмановић А. 1992, 143-151 и Дмитривић К.-Д. Радичевић, 2009).

Међу бројније налазе који су откривени на некрополи спадају бронзане и гвоздене фибуле из III , IV и V века н.е. (прстенасте фибуле са затвореним и отвореним крајевима, омега фибуле и крстасти фибула). Фибуле су нађене у скелетним гробовима и једном спаљеном гробу. Војничке копче пронађене у скелетним гробовима, израђене су од бронзе и гвожђа и имају четвртаст, полукружан, округлао или правоугаони облик окова и овалну или четвртасту пређицу, а спојене су на шарнир. Окови копча су израђени од тањег бронзаног лима савијеног и спојеног нитнама, а игла која се обично налази на копчи, је масивнија. На крају појаса се могао налазити амфорасти завршетак. Аналогни

примерци копчи су константовани на територији Паноније и Норикума (Sagadin, M. 1979, 45).

Од накита на некрополи је нађено неколико перли са огрлице, наруквице од стакла, металне наруквице и једна минђуша (Јуришић А. 1961, 171,172, сл. 21). Стаклене наруквице су неукрашене или украшене канелурама и представљају импортоване налазе. Осим стаклених нађене су и бронзане и гвоздене наруквице. Обично су у питању затворене или тордиране наруквице са пребаченим крајевима. Сличне наруквице су константоване у Доклеји, Горњој Панонији и Дарданији (Јуришић А. 1961, 171– 180; Цермановић- Кузмановић А. и др, 1975, 152; 50,3; Јовановић А. 1978, сл.53, 55,38, 39, 41, 23-31; Поповић И. 1994, кат. бр. 221, 114, 115, 116). Налаз златне минђуше у облику карике, са једним крајем у облику петље и са спиралним намотајима на рамену и кукицом, док други крај највероватније потиче из зидане гробнице. Овај једноставан облик минђуше, је константован и на другим некрополама у Виминацијуму, Малој Копашници, Мачванској Митровици, Свилошу и Бугарској (Поповић И. 1996, 18,19, 25; Ercegović-Pavlović S.1980, 17, PL. XVII, 5; на некрополи у Виминацијуму уп, Зотовић Љ. 1995, 236- 237; такође на некрополи Мала Копашница уп, Пешић Ј. 1995 , 32, сл. 1,2. и Бугарској , Slokoska-Ruseva Lj . 1991, cat.16, 17; сребрне минђуше овог типа пронађене су на некрополама у Свилошу и Коловрату, Даутова-Рушевљанин В. 1995, 244, Т. I. 4, 5; Цермановић- Кузмановић А. 1995, 228 Т. I, 12; у Панонији на локалитету Мурса, Булат М. 1989, 285, сл. 1, 5, 6.).

Налази прстења представљају реткост, на некрополи у Бјелину нађена су два бронзана прстена од жице са отвореним крајевима, који се датују у IV век н. е. (Јуришић А. 1961, 172, сл. 22.). Слично прстење нађено је на некрополама у Доклеји и Мачванској Митровици (Цермановић-Кузмановић А. и др., 1995, 234, 102; Ercegović – Pavlović S. 1980, 16).Гробни прилози који су нађени на некрополи у Бјелину, слични су налазима у другим античким некрополама (уп. Alföldy G. 1957, 430- 431; Цермановић Кузмановић А. и др. 1975, 66, 109,112; Ercegović – Pavlović S. 1980, 12).

Античка некропола на локалитету "Грчко гробље" у Бјелину, у селу Радоиња код Нове Вароши, једна је од ретких истражених некропола из периода антике, из III , IV и почетка V века н. е. Пространа котлина у Радоињи и

плодно Јолцово поље са потоком Рикача, пружали су веома повољне услове за бављење земљорадњом. Котлину затварају околна брда и висови који су омогућавали бављење сточарством и експлоатацију дрвне грађе. Овуда је пролазила саобраћајница која је повезивала крај са густо насељеним Средњим Полимљем и средиштем муниципијума S, на територији Пријепоља и Пљеваља. Изузетно повољан положај Радоиње је обезбеђивао сигуран економски развој насеља. Овај крај је свакако имао значаја и због близине рудних ревира у Средњем Полимљу. Саобраћајница која је овуда пролазила, стоји у непосредној релацији са рудницима, трговином и транспортом робе и повезује, насеобине које су усмерене на средиште муниципијума у Средњем Полимљу и ка долини Везишнице.

Некропола се налази на благој заравни, антички гробови укупани су у праисторијску хумку.

На некрополи " Грчко гробље" у Бјелину, гробови нису обележени. На некрополи се налазе скелетни гробови директно укупани у земљу, без гробне конструкције и спаљени гробови, у урнама које су директно полагане у земљу. Сахрањивање у урнама као типичан римски облик сахрањивања је на некрополи у Бјелину добио многа локална обележја. Урне су биконичног облика и локалне су производње.

Откривена је и једна зидана гробница која је вероватно била осликана. Међу археолошким налазима као гробни прилози, нађени су ретко репрезентативни импортовани предмети, као што је златна минђуша, или перле од стаклене пасте и стаклене наруквице. Гробови са репрезентативнијим гробним прилозима припадали су имућнијем становништву из редова муниципалне аристократије. Припадници муниципалне аристократије спомињу се такође на натписима. Гробови са скромним инвентаром припадали су становништву осредњег друштвеног статуса. Посебна врста налаза као што су копче са војничких појасева, потврђују гробове у којима су сахрањени припадници војске.

У III веку н. е. долази до већих померања и сеоба становништва. А. Јовановић сматра да су у питању касно и делимично романизовани домороци, који добијају на значају по њиховом регрутовању у нове јединице (Јовановић А. 1994, 128). Насељено становништво међу којима значајно место заузимају припадници војске, такође су становништво које је задржало своја локална, аутентична обележја.

На античкој некрополи у Бјелину, задржан је обичај сахрањивања у праисторијску хумку, као типично аутохтоно обележје сахрањивања. Покретни археолошки налази нарочито пехари, обликом подсећају на старије халштатске пехаре. Обичај стављања оружја у гробове, припада такође старој халштатској традицији, Гласиначке културе на овим просторима. Учесталост налаза делова војничке опреме, потврђује бројност присутне војске. Гробови у којима је сахрањена војска, припадали су насељеној војсци из области салонитанске регије. Сличност са гробним прилозима који су нађени на некрополама у близини Салоне, потврђују порекло области одакле је ишло насељавање становништва од стране римске власти. Припадници насељене војске такође су аутохтоно домородачко становништво, које је у долину Увца пресељено као потребна радна снага или са задатаком да чува и контролише саобраћајницу, која је пролазила кроз Радоињу (Јовановић А. 1994, 122; Срејовић Д. 1977, 83 - 87). Археолошки налази потврђују да је на некрополи Бјелин, осим насељеног становништва стално присутно домаће аутохтоно становништво, које негује традиционалну културу и споро, или уопште не прихвата утицаје романизације. Начин сахрањивања указује на традиционалност обичаја и висок степен конзервативизма. Присутност традиционалног начина сахрањивања у хумци и гробови без надгробних обележја, последица су слабог утицаја процеса романизације на овим просторима. Велика сличност са некрополама у средњој Далмацији, указује на везу и насељавање становништва из области са Врела Цетиње, Челебића, Лисичића и Доњег Села (Ђурчић В. 1909, 172-174).

Ово подручје, осим изузетно повољних услова за земљорадњу у пространој котлини села Радоиња, налазило се и у близини рудних центара у Средњем Полимљу, у Чадињу код Пријепоља и Јармовцу код Прибоја. За рад у руднику потребно је било обезбедити радну снагу и гарантовати несметан рад рудника. Пресељење становништва из једне сиромашне области на територију друге, природним богатствима богатије области, представљало је спровођење политике Рима у провинцијама. Насељавање нових територија захтевало је нову радну снагу у експлоатацији природних богатстава и гаранцију, у обезбеђењу сигурности саобраћајница, како би се несметано одвијала трговина и транспорт робе.

Локалитет „Гробљаница“, Бјелин

На локалитету Гробљаница, евидентирани су од стране археолога Народног музеја из Ужица приликом рекогносцирања терена, остаци античке базилике, налази капитета, постамената и римских споменика који су били видљиви на површини терена (подаци из теренске документације НМУ , рекогносцирање обављено 60- их година) .

Заштитна ископавања од стране Завода за заштиту споменика културе из Краљева обављена су 2003. године. Приликом ових ископавања откривени су остаци основе базилике, делови архитектонске пластике, антички постаменти, надгробни споменици и жртвеници. Античка некропола на локалитету "Гробљаница" припадала је II и III веку н.е. Надгробни римски споменици измешани су са средњевековним споменицима. На некрополи Гробљаница уз надгробне стеле и ципусе налазили су се и жртвеници посвећени богу Јупитеру, који носи атрибут *Cohortalis* и жртвеник посвећен богу Силвану (Лома С. 2009, 11-19) .

Данас се на терену налази неколико надгробних стела и један надгробни ципус. Једна од стела је добро сачувана са представом попрсја у рељефном пољу и сачуваним натписом док је, надгробни ципус коришћен као постамент за средњевековни споменик. Један од жртвеника одавно је пренет и налази се на поставци у лапидаријуму Народног музеја у Ужицу. Други жртвеник је пренет и налази се на музејској поставци у Новој Вароши.

1. Надгробна стела у целости сачувана са усадником, израђена је од сивкастог кречњака.

У горњем делу стела се равно завршава, испод у лучној профилисаног ниши су приказана попрсја мушкарца и жене. Лево је попрсје мушкарца, са линеарно наглашеном одећом, лица издуженог, очију бадемастих , уста пунијих, наглашене браде и јагодица. Десно је попрсје жене, у слабије сачуваном плитком рељефу, препознатљиви су праменови косе и вео преко главе. У пољу оквира у плитком рељефу, представљена је лоза са листовима бршљана. У двоструко профилисаном натписном пољу, сачуван је натпис :

D(is) m(anibus) C(elimio) VAL (eria) XXIII V PLATIV..V II Se c Nt

Димензије: 3.31 x 83 x 32 cm; рељефно поље : 61 x 63 cm; натписно поље: 46 x 41 cm; усадник: 76 x 78- 60 x 30 cm.

Локалитет „Гробљаница“, Бјелин

2. Фрагмент стеле од сивкастог кречњака има сачуван средишњи део са представом два попрсја. Испод представе је профилисано натписно поље, а између оквир са ширим пољем.

Димензије. 95 x 75x 30 cm

Локалитет „ Гробљаница“, Бјелин, Радоиња

3. Фрагмент стеле од сивкастог кречњака, сачуван је двоструко профилисан натписни део.

Димензије: 1.30 x 78 cm;

Локалитет " Гробљаница", Бјелин, Радоиња

4. Фрагмент надгробне стеле од сивкастог кречњака има сачуван горњи део стеле. Стела је горе равна, у забату је представљено попрсје две жене са издуженим лицем, бадемастим очима и дужим носом. Жене на главама носе дуге мараме које падају до рамена. Руке жена су припијене уз тело. У оквирима, у пољу лево и десно, су приказане фигуре делфина са главама надолу. У оквиру поља у плитком рељефу, налази се лоза са бршљановим лишћем.

Димензије: 61 x 66 x 15 cm; рељефно поље: 40 x 59 cm; међупоље: 10 cm. ширина оквира 15 cm; висина рељефа у забату 46cm; ширина траке забата 5cm.

Античка сполија, на надвратнику старе школе у Бјелину, вероватно потиче са "Гробљанице".

5. Надгробни ципус од кречњака. На предњој страни је троструко профилисано натписно поље, на бочним странама у профилисаном пољу на високом равном постољу су прекрштене ноге Атиса.

Димензије: 76 x 72cm; натписно поље 56 x 40cm; лева бочна 75 x 56 cm.

Локалитет „ Гробљаница“, Бјелин, Радоиња

6. Жртвеник од сивог кречњака. На предњој страни, у горњем делу у рељефу представљене су акротерије, док је десна страна оштећена. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст : S(ilvano) Au(gusto) s(acrum) Aur(elus) Plar es I(ibens) p(osuit)

Димензије. 57.5 x 33x 52cm; натписно поље 24 x 28 x 18 cm

III век н. е.

Музејска поставка Нова Варош

Лома С. 2009, 11-19

7. Горњи део жртвеника од кречњака, у угловима има акротерије, у средини и бочно је розета. Сачуван текст натписа:

I(ovi) O(ptimo) C(ohortalis) s(acrum) P. Ae(lius) Plator mensor p(osiut)

Димензије. 42 x 44 x 17 cm

II век н. е.

Вулић Н. Споменик 1931, 251

Папазоглу Ф. 1969, 284

Локалитет „Звонара цркве“ у Радоињи

Према подацима из старије литературе, у звонари цркве у Радоињи је био узидан један римски жртвеник са натписом. Жртвеник се налазио на некрополи на Гробљаници (Вулић Н. 1931, 105).

Античка некропола на локалитету "Гробљаница" у Бјелину, налази се у порти нове цркве у Радоињи, удаљена је око 200 метара јужно од некрополе на " Грчком гробљу." Данас је на терену сачувано само неколико споменика који су обрасли у траву и утонули у земљу. Бројност споменика је свакако била већа. На некрополи се налазила и базилика. Отворено је питање односа сакралног објекта са некрополом. Натписи на споменицима и жртвеницима опредељују споменике у II и III век н. е. Жртвеници сведоче о постојању античког храма који је посвећен можда богу Силвану, божанству шума, вегетације и плодности. Поред њега поштован је Jupiter Cohortalis, као *interpretatio romana* локалног божанства.

Натпис на жртвенику који је овде нађен, помиње Аурелиуса Плареса Aur(elus) Plar es који је романизовани домородац, а припадао је муниципалној аристократији (Лома С. 2009, 11-19). Његово присуство у Радоињи потврда је постојеће хијерархије у структури становништва .

На римским споменицима на некрополи на локалитету Гробљаница, сачувана је традиционална израда и стилске карактеристике локалне домаће уметности.

Према досадашњим археолошким сазнањима у Бјелину у периоду II, III и IV века н. е. на локалитетима Грчко гробље и Гробљаница, налазе се некрополе аутохтоног становништва и насељеног аутохтоног становништва, које је слабо прихватило утицаје романизације и сачувало своја чврста традиционална, локална обележја. На некрополи Грчко гробље налази се двообредна античка некропола, са спаљеним и скелетним гробовима који су укопани у

праисторијску хумку. Гробни прилози потврђују сахрањивање аутохтоног домаћег становништва и насељеног делимично романизованог становништва, пореклом из салонитанске регије, које је такође задржало своје чврсте аутохтоне обичаје и културу. Међу становништвом знатан је број припадника војске, који су касно романизовани регрутацијом у војне јединице (Јовановић А. 1994,128).

Некрополе у Бјелину повезане су и усмерене на већа урбана средишта у Средњем Полимљу са некрополом у Коловрату и некрополом у Коминима у долини Везишнице.

Локалитет „ Црквине“, Рутоши

У порти цркве посвећене св. Петру и св. Павлу, поред апсиде цркве се налази римски споменик у облику пирамиде. Споменик је овде пренет са места Главице, које је удаљено око 200 метара одавде у правцу села. Споменик је у горњем делу поломљен и мештани су га на своју руку нестручно спојили. Рађен је од белог кречњака. На предњој страни споменика у плитком рељефу приказан је суд са извијеном лозом са лишћем и грожђем, на бочним странама је представљен делфин са главом надоле. Споменик је публиковао Н. Вулић (Вулић Н. 1941-1948,119, бр. 263). Екипа археолога Народног музеја из Ужица је 2006 и 2013. године увидом на терену, документовала стање споменика и положај локалитета.

1. Горњи део надгробног споменика од кречњака је у облику пирамиде, поломљен попречно по средини и спојен. На предњој страни је представа пехара са извијеном лозом, са лишћем и грожђем. На бочним странама представљени су делфини са главама надоле.

Димензије: 110 x 51 x 27 cm

"Црквине", Рутоше

Вулић Н. Spomenik, XCVIII, (1941-1948)119, бр.263

III век н. е.

Појединачан налаз, горњег пирамидалног дела надгробног споменика припада репрезентативнијим облицима римских споменика. Отворено је питање места где се налазила некропола, али је за очекивати да се налазила и у Рутошима наомак Радоиње, куда је пролазио главни римски пут из правца Средњег Полимља на Кокин Брод. Није искључено да је припадао

представнику вишег социјалног статуса. На овако размишљање наводи сам тип споменика као и присуство већ потврђеног муниципалног представника у Радоињи. (Лома С. 2009, 11- 19).

Локалитет „ Црквица, Ојковица

На надморској висини од 1100 метара у селу Ојковица изнад кањона реке Увац, на имању Мише Роговића, откривен је доњи део надгробне стеле полуукопан у земљу. Локалитет се налази на заливаћеној коси, испод Ојковачке градине. Налаз античког споменика се везује за античку насеобину уз саобраћајницу, у планинској неприступачној области Увца.

1. Горњи део надгробне стеле, има леву страну оштећену и сачуван део усадника. У средини је двоструко профилисано натписно поље, текст није сачуван . Изнад се налази шири, двоструко профилисан оквир, са орнаментом лозе са листовима бршљана. Идентичан орнамент је приказан са десне стране и доле у пољима оквира.

Димензије: 108 x 69 x 33cm; оквир доле: 37 x 32cm: ширина оквира изнад усадника 16 cm и ширина оквира у средини 10cm; усадник: 13 cm; оквир десно 13 cm

Локалитет Црквине , засеок Рогићи, Ојковица

Рекогносцирање археолога Народног музеја у Ужицу 2013. године

III век н. е.

Појединачан налаз римске стеле у засеоку Рогићи у Ојковици на подручју Јасенова, указује на постојање насеобине у планинској забити кањона Увца, која је усмерена на мања насеља која настају уз саобраћајницу на путу за Кокин Брод, Радоињу и Средње Полимље. Ова област је природним одликама терена пружала велике могућности за развој сточарства и експлоатацију дрвне грађе.

Локалитет црква Св. Тројице, Нова Варош

Локалитет се налази у котлини коју затварају околна брда. Према подацима Ф. Каница, кроз Нову Варош је пролазио пут који је спајао Ушће и горњи ток Увца. (Kanitz F. 1892, p. 136). На самом локалитету где је подигнута црква Св. Тројице у Новој Вароши помиње се постојање античке некрополе (Грбић М.

1931, 238) и античког храма (Шалипуровић В. 1979, 92-93). Античке споменике спомиње почетком XX века Никола Вулић (Vulić N. 1909, 198).

У соклу цркве у Новој Вароши уграђени су римски споменици. Тачно место где су се првобитно споменици налазили није познато. Питање, да ли локалитет црква Св. Тројице у Новој Вароши има карактер места са традицијом *locus sacer*, и да ли је на месту античке некрополе у каснијим временима саграђена црква, или су римски споменици донети са другог места и овде употребљени као грађевински материјал, засада остаје отворено. Новија рекогносцирања Музеја у Пријепољу, потврдила су, да траса римског пута није пролазила кроз Нову Варош (Лома С. 2010, 14).

1. Део надгробне стеле горе равно завршен, има у профилисаном пољу представу попрсја мушкарца и жене. Мушкарац је високо подигао руке на груди, док жена преко главе носи вео, а у десној руци држи пехар. Испод, у пољу је меандар и профилисано натписно поље. У оквиру поља приказана је лоза са листовима и лево, лоза са бршљановим лишћем.

Димензије: 93 x 74cm

Западни зид, сокла

2. Горњи део надгробне стеле горе равно завршен, има у профилисаном пољу у плитком рељефу приказана три попрсја. Испод је двоструко профилисано натписно поље. У пољу оквира у плитком рељефу, приказана је лоза са лишћем.

Димензије: 162x 73cm; натписно поље: 69 x 30 cm

Јужни зид, сокла

3. Надгробни ципус, на предњој страни је троструко профилисано натписно поље са читљивом формулом D(is) M(anibus). У пољима оквира, је лоза са бршљановим лишћем

Димензије: 144 x 83cm; натписно поље: 97 x 44cm

Западни зид, сокла

4. Надгробни ципус, на предњој страни има троструко профилисано натписно поље, у пољу оквира у плитком рељефу је представљен пехар на високој стопи са лозом, бршљановим лишћем и гроздовима.

Димензије: 133 x 72cm; натписно поље 87 x 31 cm

Западни зид, сокла

У старијој литератури наводи се да је на месту где се сада налази црква " Св. Тројице" у Новој Вароши, налазио антички храм и некропола, спомињу се и налази архитектонске пластике . Новије рекогносцирање терена потврдило је да кроз Нову Варош није пролазио антички пут. Да ли антички споменици који се сада налазе уграђени у цркву Св. Тројице потичу са овог места или су донети, остаје отворено питање.

Територијално Нова Варош је повезана са локалитетима у Средњем Полимљу са већим насељем у Коловрату и средиштем муниципијума S у Коминима код Пљеваља.

Натписи на споменицима у Радоињи потврђују присутност представника муниципалне аристократије . И овде је процес романизације спорије напредовао и слабије је прихваћен од стране домаћег становништва. За процес романизације у нововарошком крају и Средњем Полимљу од значаја је путна мрежа и близина утицаја урбаних средишта, у Коловрату и муниципијума S код Пљеваља, односно, значај рудника Јармовац и Чадиње.

Присуство досељеног становништа на територије Коловрата и Комина са своје стране формирало је демографски састав и у нововарошком крају, па је резултат промена, појава нових културних и религијских утицаја досељеног домородачког становништва из средње Далмације и Јужног Приморја. У нововарошком крају треба помишљати и на постојање веће насеобине. Очигледна је концентрација доказаних некропола уз саобраћајницу, из правца Средњег Полимља ка Прибоју, Рутошима , Радоињи и Кокином Броду.

Подручје Нове Вароши у античком периоду имало је блиске контакте са Средњим Полимљем, као изузетно привредно значајном облашћу. Сличност у археолошким налазима и начини сахрањивања на већој античкој некрополи у Радоињи са некрополама у Коловрату и на некрополи Комини потврђују међусобне утицаје и блиске контакте насеља у долини Увца са већим урбаним и привредним центрима у Средњем Полимљу и долини Везишнице. Ова област добија на значају у периоду II- III и IV века н.е. када се развија муниципијум код Пљеваља и веће насеље у Коловрату код Пријепоља. Економски просперитет области ојачао је економску моћ становништва и створио различиту друштвену хијерархију са становништвом различитог социјалног статуса. С једне стране издваја се аутохтона муниципална аристократија која у различитом степену прихвата утицаје романизације, затим слој трговаца, занатлија, насељени испужени припадници војске и с друге стране

припадници сиромашнијег друштвеног статуса, у чијем саставу се уз локално аутохтоно становништво паралелно налази насељено аутохтоно становништво. Оваква друштвена структура настала је као резултат политике римске власти у провинцији која је требало да обезбеди сигуран економски просперитет привредно значајног подручја.

Античке некрополе евидентирание и археолошки истражене на овој територији откривају битне карактеристике и промене настале у овом делу римске провинције.

Начин сахрањивања, погребни обреди, гробни прилози у некрополама задржали су локалну, аутохтону културу која је сачувала своје традиционално наслеђе.

Насељавање аутохтоног домородачког становништва из средње Далмације и делом са Јужног Приморја формирало је добрим делом састав становништва у нововарошком крају. Утицаји су очигледни у начину сахрањивања у праисторијским хумкама у погребним обредима и идентичним гробним прилозима. И ово становништво је аутохтоно и слабо је прихватило утицај романизације.

Реткост су репрезентативни надгробни споменици са горњим делом у облику пирамиде или зидане гробнице са импортованим предметима, заједно уз надгробне ципусе припадали су имућнијој муниципалној аристократији која прихвата донекле утицаје римске власти у провинцији. Заправо, романизација у овим областима споро продире, слабо или уопште није прихваћена.

Иконографске карактеристике на споменицима, начин израде споменика са локалним, традиционалним конзервативизмом, рустичност и линеаризам на рељефу потврда су истакнутог локалног карактера уметности. Овакав карактер потврђују споменици откривени на Гробљаници у Радоињи. Посебне карактеристике уочљиве су на некрополи Грчко гробље у Бјелину које откривају значајне промене у друштвеној структури становништва. Гробови у којима су сахрањени припадници војске такође потврђују делимичну романизацију становништва досељеног из средње Далмације и са Приморја. Неоспорно је да су трговци, путујуће занатлије и војници са овога подручја одржавали интензивне контакте са Средњим Полимљем, чиме се и могу објаснити сличности између некропола две поменуте области.

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ПОЖЕГЕ

Т. XI-XVIII

Пожега се налази у Пожешкој котлини и обилује богатим речним токовима Скрапежа, Моравице, Лужнице и Ђетиње. Повећан положај Пожеге је допринео да област буде насељавана кроз различите периоде - од праисторије кроз антику и средњи век. Из античког периода у селу Висибаби код Пожеге, на потезу Крчевине, откривени су бројни остаци античких зидова и подова грађевина, култни објекти са декоративном архитектонском пластиком, јавни објекти препознатљиви по начину градње, налази база стубова и пиластра, архитравне греде, трагови улице и бројни надгробни споменици. На основу откривених натписа и археолошких налаза, претпоставља се да се овде налазио муниципијум *Mal(vesatium)/vesiatium*, а да се главна градска некропола, налазила по мишљењу истраживача у Блашковини на локалитету "Римско гробље". (Domaszewski f.A. 1890, 132; CIL III, str. 2132; Sergijevski D. 1940, 20 n.s.br.4; CIL III, 8342; CIL III, 8340; 8343; Papazoglu F. 1957, 117, 119 par. 12, 14; Гарашанин М. Ј. Ковачевић. и др. 1947, 94 и Гарашанин М. 1967, 143 и даље; Мирковић М. 1967, 97, и даље; Бућић Ј, П. Петровић, 1983, 19-54; Петровић П. 1986, 33 – 34. 37; . Мандић М. 1996; 2003; Loma S. 2009, 107- 122).

Локалитет "Римско гробље", Блашковица

На улазу у Пожегу из правца Ужица, налази се место Блашковица. На имању Милорада Шојића на заравњеном узвишењу у шуми и данас се налазе римски споменици измешани са средњевековним, већим делом укопани у земљу. Истраживачи XX века помињу Блашковину (Premerstein v. A. Vulić N. 1900 ; CIL III n. 8354; и Гарашанин М. и Гарашанин Д. 1950, 188). Током рекогносцирања терена 1968. године, Републички завод за заштиту споменика културе обишао је место на коме су се налазили римски и средњевековни споменици и дао предлог, да се ту направи лапидаријум, а локалитет стави под заштиту.

Археолози Народног музеја из Ужицу обишли су локалитет 1970. године. Прва археолошка ископавања обављена су 1982. и 1983. године, у којима су учествовали археолози Археолошког института у Београду и Народног музеја у

Ужицу (Бућић Ј -П. Петровић, 1983, 24). На некрополи у Блашковини откривени су темељи античког храма, од кога су остали делови декоративне архитектонске пластике, постаменти, стубови и надгробни споменици, међу којима се издваја добро сачуван надгробни ципус. На некрополи су откривени фрагменти римских стела и већи број средњевековних споменика. Некропола у Блашковини припада II –III век н. е. Антички споменици су оштећени укопавањем средњевековних гробова. У Блашковини се највероватније налазила градска некропола муниципијума Mal(vesatium)/vesiatium (Бућић Ј-П. Петровић, 1983, 24) .

1. Надгробни ципус од кречњака је делимично оштећен, горе у полукружној ниши је двострука гирланда са гроздовима. У оквирима по дужини налази се мотив тордираних стубова, на бочним странама је фигура Атиса. У горњем и доњем делу оквира поља, налази се по једна гирланда од цветних чашица.

Димензије: 1.60 x 92 x 60 cm; натписно поље: 90 x 58 cm

Блашковица

II – III век н. е.

Бућић Ј.- П. Петровић, 1983, 31 бр. 1

2. Надгробни ципус од кречњака са сачуваним доњим делом, предња страна споменика садржи вишеструко профилисано поље са представом жене, у дугој набраној хаљини са широким појасом. Жена у десној руци држи предмет (?), а лева рука је подигнута на горе.

Димензије: 71 x 62 x 37 cm

Блашковица

II – III век н. е.

Гарашанин М. и Д.1950, 93

Бућић Ј,-п. Петровић, 1983, 32, бр, 21

3. Надгробни ципус од кречњака са сачуваним доњим делом. У доњем делу поља представљен је суд са виновом лозом и грозђем. На десној бочној страни, делимично је видљива фигура Атиса.

Димензије: 1.03 x 87 x 70 cm

Блашковица

II – III век н. е.

Бућић Ј. П.Петровић, 1983, 32, бр. 16

4. Фрагмент ципуса од кречњака, има сачуван доњи део са профилисаним пољем, стране су неправилне и неравне.

Димензије: 70 x 73 cm

Локалитет, Блашковина, ископавања 1982. године

5. Надгробни ципус од кречњака, грубо обрађен

Димензије: 85 x 42 x 50 cm

Локалитет, Блашковина, ископавања 1982. и 1983. године

Висибаба

У Висибаби на периферији Пожеге, нађен је већи број надгробних споменика, камених фигура лавова и архитектонска декоративна пластика, нарочито на простору Крчевина. Овај део Висибабе био је веома густо насељен у античком периоду, што је потврђено открићем већег броја римских грађевина приликом ископавања у више археолошких кампања, које је изводио Народни музеј из Ужица и Археолошки институт из Београда. (Бућић Ј.- П. Петровић. 1983, 19-56 ; Мандић М и др. 2002). Бројни фрагменти архитектонске, декоративне пластике и више фигура камених лавова, припадали су култном објекту који се по свему судећи овде налазио. На више локација откривени су надгробни ципуси и коцке, од којих су неки пренети у Пожегу, а затим у Народни музеј у Ужице, док се за један монументални надгробни ципус зна, да је још у XIX веку пренет у Крагујевац, где се и данас налази.

Први опис и цртеж овог споменика дао је Јанко Шафарик приликом свог пропутовања кроз Крагујевац 1865. године. (Извештај Шафарик Ј.1865. године, 267).

На споменику је сачуван натпис који спомиње муниципиум М, који један број научника тумачи као муниципиум *Malvesatium*. (Бућић Ј.-П.Петровић, 1983; *Parazoglu F.* 1957, 114-122). На натпису се спомињу градски магистрати, декурион и дуовир. Оквири споменика украшени су богатом биљном орнаментиком. На бочним странама налазе се фигуре Атиса.

1. Надгробни ципус од кречњака, добро сачуван, на предњој страни у профилисаном троструком пољу сачуван је текст натписа: *D(is) M(anibus) P Ael(io) Quintiliano dec(urioni) M(unicipii) M et duumvirali defuncto ann(or)um LXV P Aelii Lu... et Maximus et Silvanus et Tattaia patri p(osuerunt).* У оквиру изнад, у рељефу представљена је богата двојна гирланда од биљних чашица, у

пољу доле је суд са гранама које се развијају у спиралоидну лозу са крајевима у облику волута, који се пењу у оквирима са стране. На бочним странама у рељефу, у профилисаном пољу представљене су фигуре Атиса, у оквиру горе је једнострука гирланда од биљних чашица, а у оквиру доле, грана лозе са гроздом, у оквирима са стране, у рељефу је богата орнаментика од биљних чашица.

Локалитет, Висибаба, пренет у XIX веку у Крагујевац, сада се налази у дворишту Народног музеја у Крагујевцу.

Вулић Н. 1941-48, 267

Локалитет "Катића гробље", Врањани

Село Врањани заузима изузетно повољан положај у долини Лужнице, у плодном Врањанском пољу са благим брдовитим узвишењима по ободу. Добра конфигурација терена одговарала је насељавању овог поља, још у периоду праисторије.

Старији истраживачи друге половине XIX века не спомињу ближе место налаза римских споменика у Врањанима (Kanitz F. 1861, p.132; 198, Kanitz F. I, 516 ; Domszevski f. A CIL III, 8344; Vulić N. 1909. 181., 196 ; Гарашанин М- Д. Гарашанин, 1951,189). Недалеко од локалитета на Катића гробљу, ближе Скрапежу налази се локалитет "Зидине", одакле потиче налаз фигуре лава (према подацима из документације Народног музеја у Ужицу, Н. Живковић спомиње фигуру лава на локалитету Зидине). Зидине су лоциране уз сам Скрапеж, недалеко од ушћа Лужнице. М. и Д. Гарашанин на простору Врањана лоцирају античко утврђење (Гарашанин М- Д.. Гарашанин, 1951, 189).

Према подацима из постојеће теренске документације у Народном музеју у Ужицу, који су добијени још 1955. године, Тодор Чуповић прича да су се у садашњем сеоском гробљу, званом "Катића гробље", до скоро налазили фрагменти римских надгробних споменика са натписима, које је народ развукао. Приликом рашчишћавања гробља 1955. године, наишло се на остатке римских надгробних споменика, постоља за надгробне стеле и делове архитрава са профилацијом. Међу споменицима је пронађена једна надгробна стела коју је 1955. године Н. Живковић, тадашњи директор Народног музеја у Ужицу, пренео у музеј. Стела је данас део сталне поставке лапидаријума Народног музеја у Ужицу. Налаз римске стеле на локалитету "Катића гробље" (у данашњем сеоском гробљу), затим подаци добијени на терену и сагледавање

самог положаја локалитета, иду у прилог размишљању, да се овде налазила античка некропола. На основу налаза делова античких грађевина, могуће је претпоставити да се уз римске споменике налазио и антички објекат.

1. Надгробна стела од кречњака, у горњем делу је исклесан забат са акротеријама у угловима, у забату је у плитком рељефу представљен коњаник који корача на десно. У пољу испод, приказана су попрсја две жене, мушкарца и детета, а у пољу испод, приказана је сцена даће са трножцем у средини, са обредним судовима на столу, као и фигуре са стране које прилазе столу. У натпису сачувана су слова D (is) m(anibus).

Димензије: 1.30 x 70 x 14 cm

Локалитет Катића гробље, село Врањани, нађена приликом рашчишћавања сеоског гробља, донета у музеј 1955. године

Инв. бр. 2341

Лапидаријум Народног музеја у Ужицу

Зотовић Р. 1990, 105, 23.

Мандић Љ. 2011, 11

Према досадашњим подацима, у Врањанском пољу, у долинама поред Лужнице и Скрапежа, на узвишењу падине на сеоском гробљу званом Катића гробље, претпоставља се да се налазила античка некропола. Велики број римских споменика је по причи мештана уништен, сачувана је само надгробна стела. Претпоставка је, да се овде налазио и култни објекат од кога су нађени остаци постамената и архитравне греде. У односу на локацију на Катића гробљу, која се налази на узвишеном месту, локалитет Зидине је ситуиран много ниже, у подножју падине, скоро уз саму реку Скрапеж. Антички споменици нађени у Врањанима, на локалитетима Катића гробље и Зидине, говоре о територијалној распрострањености античких локалитета и њиховом међусобном односу, Положај локалитета има сличности, са већом античком некрополом у Блашковини.

Локалитет "Црква у Горобиљу"

Село Горобиље се налази у Пожешкој котлини, у међуречју Ђетиње и Моравице, са благим узвишењима по ободима котлине. Већа античка некропола, налазила се на месту где се данас налази црква брвнара у Горобиљу, посвећена Св. Јовану Крститељу. Ф. Каниц описује локалитет и бележи римске

надгробне и средњевековне споменике (Kanitz F. 1861, 191 ; CIL, III, 1669; такође Studniczka F., Domaszewski f. A. CIL 8351; CIL III 14608; и Вулић, 1941-1948, 152, n.321). Некропола у Горобиљу представља једну од бројних, оближњих античких некропола муниципијума Mal(vesatium)/vesiatium / у селу Висибаби. Да су се на распрострањеној територији које заузима данашње село, налазиле и мање групе римских споменика уз мање насеобине, надомак античког муниципијума у Висибаби, може се претпоставити на основу налаза римских споменика на локалитету "Пусто поље", које је ситуирано на простору Горобиља. На локалитету "Пусто поље", на путу за Ариље, у атару села Горобиља, налазила се већа римска некропола која је уништена (Зотовић М. 1973, 14), као и римски споменици откривени на локалитетима "Гробнице" и "Слатина". Прецизнији подаци добили би се археолошким истраживањем терена. У старијој литератури су објављена два надгробна споменика и један жртвеник из Горобиља (Kanitz F. 1860; CIL III 1669 (8346); 6315; и 6316 (8352, 8351); Studniczka F. 1886, 209 – 216; Domaszewski f. A. 1890; CIL III, 8351; Vulić N. JÖAI, III, 1900, Bbl. 172 sqq., n. 68; 1900, 48, n. 69).

Данас је само сачуван жртвеник који се налази у порти цркве у Горобиљу, док су надгробни споменици изгубљени. На жртвенику је сачуван натпис (CIL III 14608; Вулић Н. 1941-1948, 152, n.321).

1. Жртвеник од кречњака, профилисан. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст посвећен богу Јупитеру, који гласи:

I(ovi) O(ptimo) C(apitolinus) T(aurus)Procul(i)s l(ibens) p(osuit)

Димензије: висина 1.15 x 58 x 46 cm

Порта цркве у Горобиљу

Kanitz F. 1861, 191; CIL, III, 1669, Studniczka F. Domaszewski f A. CIL III 8351; CIL III 14608; Вулић Н. 1941-1948, 152, n.321; и новије тумачење, Зотовић Р. 2008.

На месту, на коме се данас налази црква у Горобиљу, а на основу налаза римских споменика, жртвеника и архитектонско-декоративних делова грађевине, претпоставља се, да је постојала већа римска некропола. Овде се највероватније налазио и антички храм посвећен врховном римском божанству Јупитеру. На жртвенику који се налази у порти цркве у Горобиљу, Јупитер носи епитет Capitulinus, који би могао означавати етникум племена, чије је непознато локално божанство било изједначено са богом Јупитером (Бућић Ј.-

П. Петровић, 1986, 31). Некропола у Горобиљу је једна од некропола, настала уз насеље усмерено ка градском средишту у Висибаби.

Локалитети Гробнице и Слатина, Горобиље

Приликом рекогносцирања терена евидентирани су надгробни споменици. На једној плочи се налазила представа два попрсја (Гарашанин М. – Д.Гарашанин. 1953, 21)

Локалитет Суво Поље или Пусто Поље, Горобиље

Локалитет се налази на путу према Ариљу, близу излаза из Пожеге. На локалитету су се налазили римски споменици који су уништени и уграђени у „ Лековића мост“ (Зотовић М. 1973, 14). Некропола представља једну од некропола у долини Моравице и Рзава у ариљско- пожешком крају, које су настале у непосредној близини муниципалне некрополе.

"Црквине" Доња Добриња

Локалитет се налази на брегу, на месту које се данас користи као сеоско гробље. На "Црквинама" је евидентиран надгробни споменик у облику коцке (Вулић Н, 1900, . 48, 4; 1909, str. 182, 183, бр. 8)

Претпоставља се да је на локалитету постојао већи број споменика који је уништен. Увидом на терену сматра се, да положај који заузимају Црквине , одговара и сличан је положају већег броја античких некропола на територији муниципијума Mal(vesatium)/vesiatium /.

1. Надгробна коцка од кречњака. На предњој страни у ниши је представа два мушка и једног женског попрсја. На левој бочној страни, приказана је фигура коњаника, а на десној бочној страни, фигура дечака са раширеним крилима који држи суд у руци.

Димензије; 60 x 40 x 49 cm

Вулић Н. 1909, 182, 183, бр. 8.

Локалитет "Духов До "или "Дукин До", Засеље

Село Засеље , код Каленића налази се између Пожеге и Косјерића, око 16 km северно од Пожеге. Археолошки локалитет је ситуиран на благој косини која се спушта према Засељској реци, на површини од скоро 200 метара² . Веома

повољан положај обезбеђивао је добре услове за бављење становништва земљорадњом и виноградарством. На околним брдима се чувала стока и експлоатисало дрво и камен. И данас се овде налази неколико каменолома и већи број каменорезачких радионица.

У Засељу код школе, почетком XX века евидентиран је надгробни споменик у облику ципуса, као и бројне античке плоче и опеке (Premerestein v. A, Vulić N. 1900, 173). Ципус је украшен гирландама и фигурама Атиса на бочним странама (Вулић Н. 1941-48, 152, фотографија Д. Сергијевског). По причи мештана, споменик је закопан, а данас се овде налази фудбалско игралиште.

На локалитету Духов До или Дукин До, на имању Милована Димитријевића, откривени су остаци римских грађевина и опека, док је на оближњим њивама нађен римски надгробни споменик у облику ципуса (Васић М. 1907, 312-314,). Никола Вулић је у Засељу открио делове архитрава са мотивима палмете и астрагала (Вулић Н. 1909, 182, фотографија 7).

Налази надгробних споменика упућују на постојање некрополе, чије датовање се опредељује у III век н. е.

Приликом обиласка терена 1955. године на локалитету Духов До, А. Јуришић и Н. Живковић открили су фигуру лава и два профилисана комада архитрава. Лав је откривен приликом орања њиве на имању Неше Димитријевића (лав и један комад архитрава пренети су у Народни музеј у Ужицу, инв. бр. 2353). Фигура лава се налази на сталној поставци у лапидаријуму Народног музеја у Ужицу.

Налаз монументалне фигуре лава и архитектонске пластике, упућује да се на овом месту налазио храм, што су претпоставили још истраживачи са почетка XX века (Васић М. 1907, 312-314; Вулић Н. 1909, 182, фотографија 7).

У Засељу је 2002. године обављено рекогносцирање терена са сондажним ископавањем, од стране археолога Народног музеја из Ужица, на поседу Петра и Мирослава Димитријевића, непосредно уз имање Јордана Димитријевића где је нађена фигура лава. Тада су откривени зидови репрезентативног римског објекта са остацима фреско малтера. Откривени зидови објекта, по мишљењу археолога Народног музеја из Ужица припадали су античкој вили рустици. На локалитету су такође откривени средњовековни укопи у којима је нађена словенска керамика. На површини терена је пронађено доста фрагмената тегула, имбрекса, као и зид објекта. Нешто раније, у близини откривеног објекта власници имања наишли су на комад стуба и жрвањ, које су предали

археолозима. Предмети се данас налазе у епиграфском депоу Народног музеја у Ужицу. Испод локалитета према Засељској реци, пронађен је луксузан коничан стаклени пехар, који представља импортован налаз (предмет се налази на сталној поставци у Народном музеју у Ужицу, аутора Мандић М, музејског саветника).

Већ је напоменуто да се данас 200 m од цркве Св. Јована Крститеља, у Засељу уз Скрапеж, у дворишту Милете Штуловића налази споменик у облику надгробне коцке (Premerstein v. A. - N. Vulić 1900, 173, 5; Вулић Н. 1941-1948, 153 п. 323, 324;). Слични надгробни споменици су константовани на више античких некропола на територији муниципијума Malvesatiuma/vesiatiuma у Висибаби код Пожеге, Доњој Добрињи, Здравчићима, Карану, у долини Лужнице, у Ужицу на Ђетињи, Скланима у Средњем Подрињу, Коловрату у Средњем Полимљу и муниципијуму S, у долини речице Везишнице. (Мандић Љ. Лапидаријум античких споменика, 2011,3). Надгробни споменик у облику коцке је вероватно пренет са некрополе у Засељу.

На локалитету Духов или Дукин До, у Засељу, на косини изнад Засељске реке, на имањима Димитријевића откривен је део римске грађевине за који се претпоставља да је припадао вили рустици. Одавде, на 250 m у правцу засељске цркве, према археолошким налазима декоративне пластике, предпоставља се постојање античког храма и некрополе. На основу података из старије литературе познато је, да је овде нађен већи број античких плоча, од којих је један број свакако припадао надгробним споменицима. Као надгробна обележја, археолошки су потврђени надгробни ципус и коцка.

Античка вила на локалитету Духов или Дукин До, настала је у непосредном суседству градског средишта муниципијума Malvesatiuma/vesiatiuma код Пожеге. Овај посед је припадао имућнијем припаднику локалне заједнице. Једно од главних занимања житеља виле, били су земљорадња и сточарство, а постоји могућност, да је на благим падинама узгајана и винова лоза. Околна брда као природни ресурси камена, наметнула су настанак каменолома и каменорезачких радионица, које се и данас налазе у Засељу и околини. Тако је једно од занимања становништва свакако био каменорезачки занат. Надомак муниципијума, клесарске радионице имале су доста посла, да снабдевају само градско језгро, околна насеља и житеље оближње виле рустике. Вила рустика у Засељу, припадала је богатом градском магистрату који је за своје место становања одредио локацију недалеко од града, у Висибаби. Власник виле је

вероватно припадник домаћег аутохтоног становништва, који је својим положајем у друштвеној хијерархији у непосреднијем контакту са провинцијском управом, а самим тим и ближем утицају римске власти. Слично чувару благајне који је присутан у Жежевици, и власници вила као представници домаће муниципалне аристократије, под непосреднијим су утицајем провинцијске римске власти и сами су носиоци управе у провинцијама.

1. Надгробни ципус од кречњака, налази се у горњем пољу, на предњој страни има орнамент двоструке гирланде. Натписно поље је профилисано, а текст оштећен. У горњем пољу на бочној страни је приказан орнамент двоструке гирланде.

Димензије: 1.45 x 84 x 68 cm

Засеље, Каленић, код цркве. Споменик је евидентиран и делимично укопан у земљу, затим је затрпан на месту где је игралиште.

II-III век н. е.

Premmerstein v. A. Vulić N. 1900, Sp. 175, n. 69; Вулић Н, 1900., 48 n. 5; 1909, 182; 1941-48, 152 и фотографија Д. Сергијевског

Локалитет „Старо гробиште“, Црквенац, Жежевица

Жежевица је удаљена од Пожеге преко 20 километара и налази се северно од града. На локалитету "Старо гробиште", на Црквенцу у центру Жежевице, налазила се на брегу античка некропола. Подаци старијих истраживача указују да је у питању била већа римска некропола, на којој се налазио већи број надгробних ципуса и жртвеника (Kanitz F. 1889, 157; 1892, 139, 198, fig. 94, 95). А. ф. Премерштајн и Н. Вулић дају описе три жртвеника и читање натписа, од којих је један натпис био посвећен Јупитеру, а спомиње се и надгробна стела са представом даће (Premmerstein v.A. N.Vulić, 1900, Beib. 173 – 175; Вулић Н. 1909, p. 182; Гарашанин М. – Д. Гарашанин, 1951, 190).

1. Надгробни ципус од кречњака, делимично оштећен у горњем и доњем делу, на предњој страни троструко профилисано натписно поље са избрисаним текстом, изнад у пољу оквира, препознају се гирланде, испод је суд са вином лозом. На бочним странама у пољу оквира је гирланда, а у пољима Атис.

Димензије: 73 x 1.60 x 58 cm; натписно поље : 43 x 94 cm; поља лево и десно: 27 x 94 cm и десно, 27 x 95 cm

Локалитет. "Старо Гробиште ", Црквенац , Жежевица, 1951 пренет у музеј, сада у лапидаријуму НМУ

Инв. бр. 2348

Premmerstein v.A. – N. Vulić, 1900, 49; Вулић Н. 1941-48, 252, n. 492.

2. Надгробни ципус од кречњака, делимично оштећен у горњем делу. На предњој страни натписно поље означено је троструком линијом, са лоше сачуваним текстом. Изнад натписног поља је орнамент двоструке гирланде, док је доле суд са вином лозом која се пење у пољу оквира. На бочним странама у профилисаним пољима је фигура Атиса, изнад у пољу оквира је орнамент гирланде, а испод, у пољу оквира винова лоза. У пољу оквира бочно налази се мотив биљних чашица.

Натпис гласи: D(is) m(anibus) T. Ae(lius) Maximus vixit an(nis) XXX, h(ic) s(itus) e(st) Ae(lii) Vigor, Maximilla, Cenchena procurante Aur(elia) Maximilla

Димензије: 1.62 x 89 x 64 cm; натписно поље: 57 x 1cm; поље лево 31 x 1 cm и десно. 32 x 1 cm.

II век н. е.

Локалитет "Старо Гробиште ", Црквенац, Жежевица, 1951. пренет у музеј, сада у лапидаријуму НМУ

Инв. бр. 2349

CIL III 14611; Вулић Н. 1941-48, 251, n. 491

На локалитету „Црквенац“ у Жежевици се налазила једна од већих римских некропола из II века н. е. Овде су нађени монументални надгробни ципуси. Некропола је настала на узвишењу које доминира околином и заузима сличан положај као и већи број античких некропола са овог подручја. Натписи на надгробним споменицима и жртвеник потврђују присуство делимично романизованог домородачког становништва. Овде се на натпису спомиње чувар државне касе Аурелије Валерије (Aurelie Valerie, arcarius fisci Dalmatiae) који је свакако припадник муниципалне аристократије из редова домородачког становништва. (CIL III 14611; Вулић Н. 1941-48, 251, n. 491). Присуство чувара државне касе у унутрашњости римске провинције Далмације, на широј територији муниципијума Malvesatiuma /siatiuma, који има задатак да сакупља порез и обавља сличне послове, говори о организованој римској власти и организацији привредног живота у источном делу провинције.

Само место делује као раскрсница путева. Топоним указује на култно место и традицију светог места (*locus sacer*).

Локалитет "Двориште Милете Штуловића" Каленић

На издигнутом заравњеном терену у близини леве обале Скрапежа, у дворишту Милете Штуловића, налази се надгробни споменик у облику коцке. Локалитет "Двориште Милете Штуловића" удаљено је око 200 m од цркве Св. Јована Крститеља у Засељу, на коме се у античком периоду налазила античка некропола, а можда и храм. У односу на Висибабу, за коју се претпоставља да је средиште муниципијума *Malvesatiuma/siatiuma*, овај локалитет је удаљен око 16 km у правцу севера.

Споменик су евидентирали и објавили А. ф. Премерштајн и Н. Вулић (Premerstein v. A. – N. Vulić, 1900, 173, n. 5; Вулић Н. 1941-1948, 153 n. 323). Надгробна коцка се и данас налази на истом месту, камен је ту одавнина и коришћен је као камен бињаш (податак добијен приликом рекогносцирања терена археолога Народног музеја у Ужицу 2002. и 2011. године).

1. Надгробни споменик у облику коцке, од кречњака, у горњем делу у средини има отвор. На предњој страни је представљен мушкарац на клини, који држи суд у левој руци. На десној бочној страни приказана је фигура жене са патером, а на левој бочној страни је фигура коњаника.

Димензије: 50 x 60 x 41cm

Двориште Милете Штуловића, Каленић

III век н. е.

Premenstein v. A. - N. Vulić 1900, 173, 5; Вулић Н. 1941-1948, 153 n. 323, 324;

Локалитет "Црквине", Отањ

Почетком XX. века, А. ф. Премерштајн и Н. Вулић приликом обиласка терена у Отању, евидентирали су и лоцирали, на брежуљкастом узвишњу десне обале Скрапежа, на локалитету Црквине и на поседу Марјана Бонцулића, античку некрополу са већим бројем римских споменика. Помиње се антички споменик узидан у степениште куће Драгомира Мићића и споменик узидан у кућу Милана Мићића (Premerstein v. A. N. Vulić. 1900, 172- 173; 1904, p.8; 1909, 196-197; 1909, 181-182). Осим ових споменика Вулић на Црквинама помиње

налаз монументалног надгробног ципуса (Вулић Н. 1909, 181-182; 1941- 1948, 154 n. 324).

1. Надгробна плоча од кречњака, има делимично у рељефу представљеног мушкарца у кратком опасаном хитону, са подигнутом десном и спуштеном левом руком. Мушкарац у рукама држи лозу пуну лишћа и грозђа. У позадини су два крила.

Димензије: 90 x 70 x 25cm.

Отањ, узидана у степениште куће Драгомира Мичића

Vulić N. 1904 Beiblatt 8, C.

2. Надгробни ципус од кречњака, делимично оштећен. Предња страна је са профилисаним натписним пољем, без натписа (није сачуван). На левој бочној страни извијене су гирланде, а у средини је већа птица која стоји на гирланди. Између гирланди су три људске главе постављене на једнакој удаљености једна од друге. На десној бочној страни је орнамент цветне волуте. Изнад и испод су вегетабилни орнаменти.

Димензије: 1.62 x 89 x 80 cm.

Лапидаријум Народног музеја у Ужицу

II – III век н. е.

Premmerstein v. A. - N. Vulić 1900, BBl 172, n. 313; 1909, 181-182; 1941- 1948, 154 n. 324

Античка некропола на Црквинама у Отњу је настала на брежуљкастом узвишењу и према подацима старијих истраживача на њој се налазио већи број римских и средњевековних споменика. Сачуван је само један надгробни ципус који се налази на сталној поставци лапидаријума Народног музеја у Ужицу, док је мањи број споменика развучен по селу и употребљен као грађевински материјал. На сачуваном надгробном ципусу приказани су уз богату биљну орнаментику, птице и људске главе.

Некропола у Отњу је једна у низу већих античких некропола надомак муниципијума *Malvesatium/vesiatium*. На некрополи су се налазили надгробни споменици слични налазима споменика на другим некрополама, на територији муниципијума и источне провинције Далмације. Према карактеристикама израде и иконографије на надгробном ципусу, претпоставља се, да је некропола припадала домородачком становништву. Близина муниципалног средишта неминовно је имала утицаја на домаће

становништво, нарочито на представнике богатијег становништва, које је било ближе утицајима римске власти. Претпоставља се да некропола у Отњу потиче из II-III века н. е, у време је највећег процвата муниципијума у Висибаби.

Локалитет "Каменолом", Муњско брдо, Прилипац

Локалитет „ Каменолом“ Муњско брдо налази се у селу Прилипцу. Кроз територију села протичу Моравица и Краваричка река. Приликом радова у каменолому 1960. године, наишло се на неколико плитко укопаних гробова. Археолошки налази су упућивали да гробови припадају војсци. Некропола је опредељена у IV век н. е. На локалитету „Обале“, 300 м од некрополе, откривени су насеље и терме. Недалеко од локалитета налази се касноантичко утврђење на Лопашу.

На стрмој падини у подножју Муњског брда, 1960. године отворен је каменолом. Том приликом на површини од 50 m² оштећено је више античких скелетних гробова, који су били плитко укопани у површинске делове меке кречњачке стене. У скелетним гробовима пронађене су крстасте фибуле са сребрним апликацијама, један пехар и оинохоа, војничка секира типа *ascia-rastrum* и гвоздени нож. Године 1973. пронађено је гвоздено копље, а наредне 1974, приликом детаљнијег испитивања терена откривена су два скелета и још једно копље. У периоду од 1983 – 1984. године, у археолошким ископавањима на јужној падини Муњског брда није било налаза (Бућић Ј.- П. Петровић, 1985, 12).

1960. године, случајно су регистровани уништени гробови. Тада су откривена два гроба, а ископавања која су уследила 1974. године на Муњском брду, указала су на постојање мање римске некрополе са скелетним сахрањивањем. Некропола на Муњском брду припада "некрополама са оружјем". У њој су сахрањени припадници војске (Јовановић А. 1994,121-124). Гробови су укопани у стеновиту падину, а само место није повољно за сахрањивање и опстанак некрополе. Међутим, овакво прилично неприступачно место коришћено је и касније у средњем веку за сахрањивање. Некропола је на основу покретних археолошких налаза датована у IV век н. е.

За некрополу је изабран брежуљак који доминира плавним Прилипачким пољем, кроз које протичу Моравица и Краваричка река. Муњско брдо је

смештено између античких терми, насеља на Обалама и касноантичког утврђења на Лопашу, тако да се некропола налази изнад насеља у брду.

У теренској документацији Народног музеја у Ужицу постоје подаци да су скелетни гробови били плитко укопани у горњи мекан слој кречњачке стене. То значи да се ради о директном уповавању у стену. Отворено је питање, да ли античке сполије уграђене у Прилипачку цркву потичу са некрополе на Муњском брду или су пронађене на месту цркве и у њу уграђене. Познато је да касније цркве настају на местима на којима су се налазили споменици и старија гробља, што је потврђено бројним примерима на територији римских провинција. Ако би то, у овом случају било тачно, то би значило да су се две некрополе налазиле на блиској удаљености једна од друге. Идентитет припадника војске на некрополи на Муњском брду, потврђује и натпис на жртвенику, који је уграђен у прилипачку цркву, а који спомиње ветерана Тита Аурелија Маркуса (Tit Aureliae Marcus). Античке сполије и надгробни споменици у прилипачкој цркви намећу питање, да ли су гробови на Муњском брду имали надгробна обележја. Друго питање би се тичало односа припадника војске и насеља у Прилипцу. Познато је, да се већ од периода владавине цара Марка Аурелија ветерани укључују у административне послове у провинцији. Археолошки налази у гробовима, нарочито керамике, имају одлике локалне израде и слични су налазима са некропола у Радоињи и Коминима, што указује на блиске контакте и сличности на територији муниципијума Malvesatium/vesiatium и муниципијума S, у Коминима код Пљеваља. И једно и друго становништво је аутохтоно, домородачко и насељено домородачко становништво, за које се сматра да је пореклом из салонитанске регије (Јовановић А.1994,121-124; Мирковић М. 2013, 25, 26). Сличност постоји у обичају сахрањивања, археолошким налазима у гробовима, налазима оружја у гробовима, које је иначе традиционално наслеђе у културама старијег гвозденог доба на овој територији. По мишљењу А. Јовановића, гробови на локалитету Муњско брдо у Прилипцу припадају " гробовима са оружјем" (Јовановић А. 1994,121-124), што осим начина сахрањивања потврђују и гробни прилози. А. Јовановић сматра, да су војници, можда били припадници коњичке јединице *equites Dalmatiae*, који су касније донекле романизовани, па су у обреду сахрањивања и гробним прилозима заступљени елементи традиционалне, локалне културе (Јовановић А. 1994, 121-124).

Локалитет "Сеоска црква", Прилипац

У зиду цркве у Прилипцу уграђени су надгробни споменик и два жртвеника, док се у порти цркве налази пирамидални део надгробног споменика.

Место на коме се данас налази црква у Прилипцу, представља брежуљкасто узвишење, које се издиже у међуречју реке Моравице, са западне стране и Краваричке реке, са источне стране, која често плави Прилипачко поље. Налази римских споменика у цркви, у дворишту цркве и узидани споменици у зид цркве, имплицирају постојање античке некрополе. Два жртвеника су узидана лево од улаза у цркву, на јужном зиду, док је трећи споменик узидан на северном зиду цркве и на њему су сачуване представе три фигуре, као и натписно профилисано поље. У порти цркве се налази горњи пирамидални део надгробног споменика.

Некропола на месту цркве у Прилипцу, повезана је са оближњим мањим насељем и термама на локалитету „Обале“, као што има везе и са растуреним гробовима на локалитету „Каменолом“, Муњско брдо у селу Прилипцу (Бућић Ј.- П. Петровић. 1985, 10).

1. Надгробни споменик од кречњака, са сачуваним горњим длеом, грубе, рустичне обраде. Садржи представу два женска и једног мушког попрсја са издуженим лицима. Жене на главама носе мараме, спуштених крајева до рамена.

Димензије: 33 x 44 cm

Црква у Прилипцу, сполија, северни зид изнад врата

Бућић Ј.- Петровић П. 1985, 10

2. Надгробни споменик у облику пирамиде од кречњака, има делимично оштећен горњи део. На предњој страни налазе се орнаменти спирала и лозе са грождем. На бочним странама су фигуре делфина са главама на доле.

Димензије: 1.50 x 80 -60 cm

Црква у Прилипцу, сполија, северни зид изнад врата

Бућић Ј.- П. Петровић. 1985, 7, 8

3. Жртвеник од кречњака, натписно поље профилисано, сачуван је текст који гласи:

I(ovi) Ful(guratori) s(acrum) T. Aurel(ius) Marcus vet(eranus) cum [su] l(ibens) p(osuit)

Димензије: 40 x 32 cm

Сеоска црква у Прилипцу, узидан у цркву, лево од улаза

Сергијевски Д. 1940, 152., п.20; Вулић Н. 1941 – 48, 157, п. 327

Бућић Ј.- П. Петровић, 1985, 6,7.

4. Жртвеник од кречњака, у натписном пољу сачуван текст:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Aelia Florentina cu(m) suis ex v(oto)[p(osuit)]

Димензије: 40 x 40 cm

Лок. сеоска црква у Прилипцу, узидан је на јужном зиду цркве, Прилипац, Пожега

Бућић Ј.- Петровић П. 1985, 8,9

II – III век н. е.

Локалитет на месту где је касније сазидаана сеоска црква у Прилипцу, налази се у близини муниципијума код Пожеге. На подручју Прилипца су откривени насеље и терме, као и некропола на "Муњском брду". Евиденирани локалитети говоре о насељености Прилипачког поља у међуречју плавне Краваричке реке и Моравице. Присуство војске потврђено је на натпису споменика који је уграђен у Прилипачку цркву, на коме се помиње ветеран, као и у налазима гробова на Муњском брду, који су припадали досељеним припадницима војске.

Тучково

Тучково је мање место поред пута Пожега – Чачак. Туда је у античком периоду пролазила главна саобраћајница и веза са провинцијом Горњом Мезијом. У Тучкову је нађен надгробни ципус који је био узидан у мост на Тучковској реци. Године 1953. пренет је у Чачак, где се и данас налази у дворишту Народног музеја. Надгробни споменик је објавио Вулић (Вулић Н. 1909, 177). Споменик припада другој половини II века н.е. Ближе податке о споменику дају М. и Д. Гарашанин који су споменик евидентирали приликом рекогносцирања терена (Гарашанин М. –Д. Гарашанин 1950, 190-191). Аутори напомињу да натпис који је видео Вулић, они нису видели, да се споменик налазио на узвишењу код Ћировића воденице и да се на обалама Тучковске реке изоравају скелетни гробови и археолошки материјал. Истраживачи тумаче да се овде налазило утврђење на улазу у Овчарско - кабларску клисуру, а гробове везују са постојањем једног оваквог утврђења.

1. Надгробни ципус од кречњака, у профилисаном натписном пољу, са слабо сачуваним текстом: D(is) m(anibus) Ael(ius) Atan.. На бочним странама је представа Атиса, а у пољу оквира, рељефно је представљена лоза са грожђем.

Димензије: 1.30 x 64.5 x 59 cm; лево бочно поље : 91 x 34 x 83cm, десно бочно поље: 90 x 37 , слова висине 4 до 6 cm.

Споменик је био уграђен у мост, близу Тучкова, нађен је неколико метара одатле у правцу села, сада се налази у дворишту Народног музеја у Чачку

Вулић Н. 1909, 177 n 119; 1941-48, 157, n. 328, цртеж Д. Сергијевског; 1909, Sp. 195- 196 ; Гарашанин М-. Д. Гарашанин, 1950, 190-191.

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ СРЕДЊЕГ ПОДРИЊА

Б и Х, ЕНТИТЕТ РЕПУБЛИКА СРПСКА, ОПШТИНЕ СРЕБРЕНИЦА И
БРАТУНАЦ

Т. XXVII

Територија Средњег Подриња, у дужини од око 50 km, следећи правац Дрине од Склана према Сасама и Домавији, представља подручје које је аутор обишао и направио избор локалитета и археолошких налаза за ову публикацију. Потпунија сазнања и полазиште, били су споменици који су раније публиковани, а којих данас нема, јер су нестали и уништени. Бројност античких локалитета настала је због густе насељености Средњег Подриња. Њихова учесталост се повећава, како се терен приближава градском насељу у Скланима и рудним средиштима у Сасама и Домавији. Осим Склана који имају своје посебности, богатсва налаза, али и сложенију проблематику, као центар који настаје на веома живом и прометном месту поред Дрине, где је присутна муниципална аристократија са декурионима и дуовирима и где више конзуларних бенефицијара врши надзор, обухваћени су и локалитети у Лијешћу, суседној Црвици, Факовићима, Сасама и Осатици.

Надгробни римски споменици који су нађени у Средњем Подрињу, у већини случајева означавају места где су се налазиле античке некрополе. Међутим, забележене су бројне дислокације споменика било за потребе градње или су пренети на средњевековне некрополе и постављени као надгробна обележја, или су премештени са неком другом намером. Споменици нису преношени на већу удаљеност већ у близину места налаза.

На локалитетима су нађени различити облици надгробних стела, надгробне коцке са горњим пирамидалним делом надгробног споменика, монументални надгробни ципуси и саркофази. осим надгробних споменика заступљени су налази жртвеника и почасни натписи на базама (Patsch K. 1907, 433 – 439).

Задње деценије XIX и почетком XX века, истраживања Ћ. Трухелке и К. Пача допринела су да се сачува и документује обимна грађа на терену о античким локалитетима и римским споменицима у Скланима и околини

(Truhelka Ć. 1891,308 - 314; 313, сл. 20). Трухелка помиње налаз базе непосредно уз пут са почасним натписом цару Каракали. Неколико година касније, 1895, цариник из Склана је открио споменик са натписом дуовира квинквеналиса Тита Флавиа Симилиса T(itus) F (lavius) Similis. Натпис на споменику публикује Пач, заједно са још једним натписом на коме се спомиње декурион (Patsch K. 1907, 432, 423, сл. 19, 21, 24, 25; 1909, 140- 177). Пач је у Скланима и околини затекао остатке зидова који су се видели на падинама према Дрини, у правцу северозапада ,за које претпоставља да су остаци разрушеног античког муниципијума и скреће пажњу, на границе у којима се ширило градско насеље у Скланима.(Patsch K. 1907, 431).

У 1896, 1897. и 1898. години обављена су ископавања у Скланима од стране Пача и откривене су две базилике у које су били узидани римски споменици. Описујући базилике Пач истиче да је велики број римских споменика, што целих, а што поломљених, уграђен у зидове базилике и да су, осим споменика уграђени и архитектонски и декоративни делови,као и слободне фигуре лавова (Patsch K. 1907, сл. 1; 460, сл.83; 462 сл.85). Том приликом је сакупио 82 споменика и сместио их у једну од просторија базилике са намером да споменике пренесе у Земаљски музеј у Сарајево, али су споменици у великом невремену које је наишло, засути вододерином и до данас нису откривени. У близини базилика постојали су храмови посвећени триади Јупитеру, Јунони и Минерви, богу Јупитеру, Либеру и Силвану (Patsch K. 1907, 433).

Велика заслуга Пача је и обимна документација која садржи податке о античким локалитетима на територији Склана и околине, као и бројни цртежи споменика са преписима и читањем натписа. Аутор претпоставља, да се овде налазило муниципално средиште на основу археолошких налаза и натписа на споменицима и почасним натписима, посвећеним римским царевима (Patsch K. 1909, 148, 149, br. 14 sl. 54; 154, 155 br. 21, sl. 63-65; 173, 176) .

У новијим истраживањима групе научника, претпоставља се, да се у Скланима налазило муниципално средиште (Bojanovski I. 1968, 241-268; Loma S. 2009, 107- 122).

У Скланима је постојала бенефицијарна станица и присутни су конзуларни бенефицијари који су потврђени на већем броју сачуваних натписа на споменицима. На територији Средњег Подриња присутни су припадници легије XI Claudia pia fidelis, затим V Macedonia и кохорте I militariae Delmatarum.

На основу археолошких налаза споменика, често се могу одредити места где су се налазиле некрополе, што је већ на великом броју локалитета потврђено и ситуација се у бити не мења. Велике су сличности положаја места, на којима су некрополе евидентирани у унутрашњости римске провинције Далмације. Некрополе настају у близини насеља и прате насеље. Насеља су нажалост неистражена, она се претпостављају, а надгробни споменици углавном су трагови уништених, већих или мањих некропола. Већ је указано и на честу историјску праксу, да су римски споменици били погодни за употребу као грађевински материјал, али и да су у средњем веку коришћени као обележја на споменицима имућнијег становништва.

У околини и на широј територији Склана, антички налази су откривени у Лијешћу, Црвици, Факовићима, Осатици, Сикирићу, Тегарама, Сасама и Дивићу. Ови локалитети уједно показују правац ширења мањих насеља у непосредној близини урбаног средишта у Скланима.

На оближњем локалитету Лијешће, недалеко од Склана, Пач је на средњевековној некрополи евидентирао римске споменике, за које каже да су овде пренети у средњем веку (Patsch K. 1907, 431). Открио је и остатке старог пута на локалитету “Старо гробље“, који је из Факовића водило према Скланима. Пре истраживања Пача, у Лијешћу је нађен жртвеник на коме се помиње триада Јупитера, Јуноне и Минерве. Жртвеник триади посвећује центурион, некада припадник легије XI *Claudia pia fidelis* (Patsch K. 1907, 436, сл. 6). За Склане и Лијешће, Пач каже да су на оба локалитета измешане разне врсте споменика (Patsch. K. 1907, 432).

Осатица, Општина Сребреница

Осатица се налази западно од Склана и једно је од места у познатој области Осата. У Осатици су пронађене две античке стеле које су се вероватно налазиле на мањој некрополи. Лоцирање некрополе уједно одређује и постојање насеља, уз комуникацију која прати ток Дрине. Налази стела из Осатице само су још један од примера у низу евидентираних римских споменика који су нађени поред реке.

1. Надгробна стела од кречњака, горе равно завршена, у рељефном пољу представљена су три попрсја, лево попрсје жене средњих година, десно попрсје млађе жене и у средини попрсје детета. Портрет жене лево, има издужено лице, краћу косу, линеарне црте лица, осмех на лицу и главу, благо окренуту на лево.

Десна рука савијена у лакту, обучена је у тунику, са ширим рукавима и раширеним прстима. Попрсје жене десно, има издужено лице, косу скупљену изнад чела, линеарне црте лица и витак врат. Лева рука савијена у лакту, има дуже прсте и обучена је у тунику са ширим рукавима. У средини је попрсје детета, округлог лица, кратке косе изнад чела, слабо видљивих црта лица, обучено у тунику са "V" изрезом. Горе у пољу је спиралоидна лоза са волутним крајевима. Бочно, лево и десно у оквирима поља, су биљни мотиви цветних чашица, а испод у рељефу приказана је сцена даће са треножцем у средини и кулtnим судовима на столу. Лево и десно седе жене средњих година. У доњем делу стела је поломљена.

Димензије: 1.40x 84 cm

III век н.е.

Осатица

Patsch K. 1907, 465 sl.91

2. Већа надгробна стела од кречњака, горе равно завршена. У рељефном пољу горе, приказана су три попрсја жена средњих година. На сва три попрсја, покрети десних руку су равномерно савијени у лакту и држе одређени предмет. Попрсје жене лево, има издужено лице, краћу косу зачешљану у праменове изнад чела, дуге обрве, крупне очи, поглед усмерен на леву страну, оштећен нос. Носи тунику са округлим деколтеом, са дугим и ширим рукавима. Попрсје жене у средини, има округло лице, разбарушену у праменовима косу изнад чела, дуге обрве, крупне очи, дужи нос и уста развучена у осмех. Носи тунику са дугим и ширим рукавима. Десна рука савијена је у лакту и држи предмет. Попрсје жене десно, има крупно округло лице, косу у праменовима изнад чела, обрве спуштене косо надолу, крупне очи, јачи нос, пунија уста и краћи врат. Носи тунику са полукружним отвором и са дугим рукавима. Десна рука је савијена у лакту, има дуге прсте и држи јаје. Испод у пољу, приказана су попрсја три мушкарца средњих година. Попрсје мушкарца лево, има овално лице, бујну косу изнад чела, истакнуте обрве, крупне очи, нос и уста, краћи и пунији врат и носи браду. Десна рука савијена је у лакту са отвореном већом шаком, док дуги прсти држе волумен. Попрсје мушкарца у средини, има крупно овално лице, косу зачешљану изнад чела, наглашене обрве, крупне очи, нос и уста и краћи врат. Носи тунику са округлим изрезом око врата и дугим широким рукавима, у десној руци, савијеној у лакту држи вероватно волумен. Попрсје мушкарца десно, има

овално крупно лице, косу изнад чела, наглашене линеарне црте лица, пунији и краћи врат. Носи тунику са дугим рукавима и крупно наглашеним наборима. Лева рука савијена је у лакту, са дугим и испруженим прстима. Испод је профилисано натписно поље са сачуваним натписом:

D(is) m(anibus) Sept(imia) Matisa|vixit an(nos) LX| Sept(imius) Victor| sibi et coniugi |vivos b(ene) m(erenti) p(ro) p(ietate)

Бочно у пољима оквира налази се орнамент биљних чашица у низу, окренуте надоле.

Димензије: 1.75 x 71 x 24 cm

III век н.е.

Осатица

Patsch K. 1907, 466 sl.93

3. Надгробна стела од кречњака, горе у рељефном пољу приказан је коњаник који мирно корача. Неприродан је однос велике главе коњаника и малог тела, иза стоји фигура слуге, крајње шематизовано представљена, велике главе, малог тела, раширених руку, дугих ногу и обучен у краћу тунику. Испод у пољу су три гирланде, испод је профилисано натписно поље, а испод у пољу оквира, приказани су геометријски мотиви са укрштеним линијама и косим урезима.

Димензије: 1.23x 64 x 16 cm

III век н.е.

Осатица

Patsch K. 1907, 466 sl.93

Сасе, Општина Сребреница

Локалитет Градина

Заштитна ископавања обављена су у 1958, 1959. и 1961-1962. године (Баум М.- Д.Срејовић, 1959, 23-51; Срејовић Д. 1965, 7-49). На Градини су откривене некрополе које су припадале рударском насељу – викусу. Некропола припада периоду, од друге половине I века н.е до првих деценија III века н.е. На некрополи су откривени спаљени гробови у којима је сахрањено домородачко становништво, затим исслужени војници, такође из редова домородаца, трговци и занатлије (који су овде по природи посла) и досељеници из источних провинција. Натписи из II века н.е. потврђују домороце који

обављају одређене послове у локалној управи. Све до III века н.е. на Градини нема царских магистрата, тек у првим деценијама III века, викус прераста у *municipium Domavianum* и постаје административни рударски центар за Далмацију и Панонију (Баум М. Д. Срејовић, 1959, Т. I – XVIII; Срејовић Д. 1965, 26, 27). На некрополама су откривени гробови са спаљивањем, у мањим и касније већим гробним јамама, са накнадно стављеним остацима костију и пепела, који су скупљени са ломаче и положени заједно са налазима у јаму. Гробна рака обележавала се каменим венцем, што је слично начину обележавања на праисторијским хумкама код домородачког становништва овог краја. Приликом обреда спаљивања постојали су различити обичаји који су откривени током ископавања. Осим полагања костију, пепела и гари, директно у гробну јаму стављани су и прилози, најчешће керамичке посуде, жишци, посуде од стакла, ексери и ређе накит, перле од ћилибара и златни привесци. (Срејовић Д. 1965, Т. V – XVII) Преко гробне раке у нешто млађим гробовима, налази се урна са свим прилозима, положена у гробну јаму. Особености некрополе показују традиционалне карактеристике аутохтоног становништва, које је сачувало своје обичаје и дуго одолевало романизацији, која је овде веома споро продирала.

Порта цркве Пресвете Тројице, Сасе

У порти цркве Пресвете Тројице у Сасама, налази се римска стела која је нађена на месту где је касније подигнута средњовековна црква.

1. Стела од црвенкастог кречњака са мањим оштећењима на врху забата. Горњи део стеле је са исклесаним забатом и троугаоним акротеријама са стране. У профилисаном пољу забата налази се розета. Испод у рељефном пољу су попрсја два мушкарца средњих година. Попрсје мушкарца лево, има овално лице, широке и наглашене јагодице, бујну косу, коврцаву изнад високог чела, дуге обрве, изражене надочне лукове, крупне бадемасте очи, јачи нос (оштећен врх носа), поглед право усмерен, усне линеарно приказане и развучене у осмех и наглашене веће уши. Обучен је у тунику са доста набора и са дугим, ширим рукавима, закопчану на десном рамену оруглом фибулом. Десна рука савијена је у лакту, са прстима дугим и испруженим. Попрсје мушкарца десно, има шире и овално лице, наглашене јагодице, боре испод носа, косу бујну изнад високог чела, дуге обрве и изражене надочне лукове, крупне бадемасте очи, нос при врху оштећен, уста развучена у осмех, наглашене веће уши, врат пун и краћи.

Набори на одећи су наглашени, са ширим и дугим рукавима. Десна рука савијена у лакту, држи волумен. Бочно у пољу оквира су цветне чашице у низу, окренуте нагоре, испод у пољу, приказана је извијена спираловидна лоза са лишћем. Са страна профилисаног натписног поља, у пољу оквира, приказане су биљне чашице окренуте надоле. У пољу доле, које је доста оштећено, сачуван је делимично орнамент, вероватно лозе са бршљановим лишћем.

Димензије: 1.30 x 64 x 20cm

III век н.е.

2. Надгробна стела од црвенкастог кречњака, сачуван је горњи део стеле, са великим оштећењима рељефа. У рељефном пољу, са профилисаним нишама и слабо сачуваним стубовима са стране, приказана су три попрсја. Попрсје жене лево средњих година, у средини је дете и десно попрсје мушкарца. Попрсје жене лево, има овално лице, косу краћу изнад чела и подигнуту иза ушију, врат дуг и заобљено раме. Десна рука савијена у лакту, препознатљива је са крупним вертикалним наборима на одећи, док је лева рука савијена у лакту, са ширим рукавом. У средини је попрсје детета, са издуженим лицем, краћом косом изнад чела, оштећеним цртама лица, дугог врата, ужих рамена и слабо уочљивих набора на одећи. Десно попрсје мушкарца, има крупно и шире лице, косу изнад чела, оштећене црте лица, наглашене јагодице, тешко препознатљиво попрсје са наборима одеће.

Димензије: : 62 x 66 x 21 cm

Локалитет Сасе, стела припада Археолошком музеју „Римски муниципиум“ Склани, тренутно је изложена у бившој бзгради ОШ, сада Музеју у босанској Црвици

3. Фрагмент саркофага од кречњака, на сачуваном делу приказан је троструко профилисан оквир, у пољу оквира налази лоза са лишћем у плитком рељефу, поприлично оштећен. У рељефном пољу у дубљем рељефу приказана је волута и розета изнад.

Димензије: 57 x 40 cm

Сасе, изложена на сталној поставци у Музеју у Црвици (босанској)

Склани, Општина Сребреница

У Скланима и околиним локалитетима откривени су надгробни споменици у облику стела, надгробне коцке, горњи пирамидални део надгробне коцке и

надгробни ципуси, већи број жртвеника и почасних база са натписима који су посвећени римским царевима и бројни делови архитектонско - декоративне пластике. Споменици су нам познати захваљујући цртежима које је Пач објавио . Један од ретких споменика који је сачуван, јесте надгробна коцка која се сада налази на музејској поставци у Црвици, босанској (Patsch. K. 1907, 453, sl.48, 49).

1.Надгробна стела од кречњака, оштећена у горњем делу, у рељефном пољу делимично је сачувано попрсје жене са срцоликим накитом на попрсју. Испод у пољу, приказан је лав у трку на лево, док су са страна, бочно стубови са капителима и стопом. У профилисаном пољу сачуван је натпис:

D(is)m(anibus) |S eiae Fl(avii)|S (ilvani scr(a) e|LXXVSc orpus|mar(itus) p(ro)p(ietate)

Испод у пољу је лоза са бршљановим лишћем, у доњем пољу је већи суд са волутним дршкама.

Димензије: 1.19 x 52 x 13 cm

II век н.е.

Скелани

Patsch. K. 1907, 448, sl.33

2. Фрагмент надгробне стеле од кречњака, са сачуваним горњим делом стеле. У ниши у плитком рељефу, приказана су попрсја жене, мушкарца и девојчице, у средини, у другом плану. Изнад нише, у угловима у пољу приказане су палмете и можда лоза са лишћем, са стране нише су стубови са капителима, у пољу нише изнад главе девојчице, у средини је гирланда. Жена средњих година приказана лево, има издужено лице са наглашеним цртама, дуге обрве, крупне очи и нос делимично оштећен, уста слабо сачувана, скупљену косу изнад ушију (или можда на глави носи капу са ојачаним предњим делом), обучена је у тунику са дугим рукавима и скупљену, траком испод груди, на раменима има ленгерасте фибуле. У десној руци држи јаје. Попрсје мушкарца средњих година десно, има издужено лице са наглашеним обрвама, крупним очима, дужим носом, слабо видљивим устима, брковима и дугом густом брадом. Обучен је у тунику са дугим рукавима, на рамену десно је округла фибула, десна рука је савијена у лакту. У средини је попрсје девојчице, издуженог лица, косе скупљене изнад ушију (или можда носи капу), на лицу су наглашене дуге обрве, очи, нос и уста и кратак врат. Туника је високо уз врат, попрсје је уже, скупљено. Испод у пољу је богата лоза са лишћем, у профилисаном натписном

пољу су делимично сачувана слова, D (is) m(anibus) A..D..., бочно у оквиру поља, приказане су стилизоване биљне чашица.

Димензије: 93 x 72 x 21 cm

III век н.е.

Скелани

Patsch. K. 1907, 449 sl. 35

3. Надгробна стела од кречњака, делимично оштећена, у горњем делу стеле уклесан је забат са розетом у средини, испод у рељефном пољу је мушкарац, који лежи на клини, до њега десно седи жена, у пољу испод је сцена даће са треножцем и обредним предметима на столу, са стране слуге прилазе столу, на левој бочној страни стеле приказан је коњаник у трку са копљем у десној руци, испод у пољу налази се сцена лова. Ловац је обучен у кратку тунику, са кратким копљем, вепар је пропет на задње ноге.

Димензије: 1,34 x 60 x 47 cm;

III век н.е.

Patsch. K. 1907, 457 sl. 45, 46.

4. Надгробна коцка од кречњака, на предњој страни приказан је горе профилисан уклесан троугаон забат са акротеријама, у средини забата је мања розета, у акротеријама су можда делфини, рељеф је излизан, рељефно поље је профилисано, у плитком рељефу приказане су фигуре две жене које се држе за руке. Фигура лево, је млађа жена, дугог врата, краће подигнуте косе, зачешљане у праменовима иза ушију, дужег лица, овалне браде, дугих обрва, крупних очију, погледа усмереног право, дугог носа, истакнутих уста и наглашених јагодица. У десној руци држи суд; туника је са отвореним изрезом, који је наглашен дуплом линијом, закопчана је са ленгерастим фибулама на десном и левом рамену. Туника је скупљена траком у струку, пада у ужим вертикалним наборима. Испод је набрана, дужа туника до изнад стопала. Фигура старије жене десно, има крупно и издужено лице, заобљену браду., косу зачешљану на праменове и подигнуту. Обрве су дуге, крупне бадемасте очи су наглашене, као и јагодице, нос је шири, при врху оштећен, уста су благо истакнута и развучена у осмех који се назире (доста оштећена). Лева рука је савијена у лакту, држи округли предмет, можда јаје, обучена је у краћу тунику са ширим рукавима и овалним, ширим отвором (приказан је дуплом пластичном линијом) на раменима са две ленгерасте фибуле. Овде је рељеф местимично оштећен. Туника је скупљена ниже испод струка, док је доња

туника ширира до стопала, са наглашеним вертикалним наборима. На десној бочној страни у пољу, уклесан је забат са акротеријама, у средини излизан, плитко се препознаје венац у средини забата. У плитком рељефу је коњаник, са лепршавим огртачем на раменима. Коњ корача, са подигнутом десном ногом. Лева бочна страна је, у уклесаном забату са акротеријама, у средини је венац, доста излизан, у рељефу је фигура вероватно слушкиње, дугог врата и лица, косе подигнуте изнад ушију, заобљених рамена, испружене леве и десне руке поред тела.. Слабо је препознатљив предмет који држи у рукама. Одећу чини дуга туника и преко ње краћа, до изнад колена, набрана туника.

Димензије: предња страна: 50 x 52. 5 cm; десна бочна страна: 70 x 40 cm; поље забата са акротеријама 13 x 17 cm; 20 x 23cm; рељефно поље: шир: 40 x 40 cm; лева бочна страна: 69 x 40 cm; забат, 20 x 30 cm; рељефно поље 50 x 40 cm.

III век н.е.

Скелани, налази се на сталној поставци у Музеју у Црвици (босанској)

Patsch. K. 1907, 453, sl.48, 49

5. Горњи пирамидални део надгробног споменика од кречњака, оштећен делимично у горњем делу, лево. На предњој страни приказана је извијена лоза са листовима и грожђем, на бочним странама су делфини са главом надоле.

Димензије: 1.08 x 40 x 27 cm

III век н.е.

Скелани

Patsch. K. 1907, 456, sl. 61.

Надгробни ципус на предњој страни, у профилисаном пољу има натпис:

D(is)m(anibus) |ri....[m(unicipii) (al...)|(duo)v[i] ra tu (de) fu[n]cto|vi(xit)
an(nos) LXV|[Aur(elius)[.... pienissimo[....] [.....] XIII [.....
p(osuerunt)

У рељефном пољу у доњем делу споменика приказана је посуда са лозом, грожђем и две птице, на левој бочној страни је фигура мушкарца, брадатог, обученог у кратку тунику, који у десној руци држи палицу, а у левој класје. На десној бочној страни, приказан је мушкарац бујне косе са брадом, обучен у кратку скупљену и набрану у струку тунику. Лева рука је ослоњена на бок, у десној држи калуп за ципеле. Десно у пољу, приказане су алатке, шило и обућарски нож. У пољу оквира доле, је суд са лозом и грожђем, а бочно је орнамент биљних чашица.

Димензије: 1.46 x 87 x 70 cm

III век н.е.

Скелани

Patsch K. 1907, 444, sl. 26, 28.

6. Надгробни ципус од кречњака, на предњој страни има профилисано натписно поље, у пољу горе је двострука гирланда, у пољима бочно су биљне чашице окренуте нагоре и надоле, у пољу доле је суд са лозом. На десној и левој бочној страни, у профилисаном пољу је представа дрвета са гранама, изнад у пољу је једнострука гирланда, доле у пољу налази се спиралоидна лоза, а бочно су коси урези.

Димензије: 1.24 x 55 x 63 cm

III век н.е.

Скелани

Patsch K. 1907, 455, sl. 60.

Факовићи, Општина Братунац

Факовићи су веће место удаљено око 20- ак km од Скелана, распрострањено на широком равном терену поред Дрине. Повољан географски положај омогућио је настанак насеља још у праисторији. Смештено је на веома погодном месту и на доброј конфигурацији терена, Факовићи представљају једно од већих античких насеља које је настало на путу према Сасама и Домавији. Остаци античког грађевинског материјала и зидова, откривени су разбацани по њивама у околини насеља, док је једна надгробна стела делимично сачувана, откривена у самом месту. Израђена је од плавог тока, материјала који није баш често коришћен за израду надгробних споменика. Стела је смештена у Археолошки музеј „Римски муниципиум“ у Скеланима, тренутно у згради бивше ОШ, сада Музеју у Црвици (босанској).

1. Надгробна стела од плавог тока, сачуван је горњи део стеле са забатом и рељефном представом у медаљону. Горњи део стеле је са троугаоним забатом са акротеријама. У пољу забата приказано је попрсје мушкарца са краћом косом изнад чела, издуженог лица, наглашених јагодица, узаног врата, истакнутих набора на одећи са округлом фибулом на десном рамену, док лева рука савијена вероватно у лакту, држи волумен. У пољима акротерија десно је розета, а вероватно се налазила и у пољу лево. У рељефном пољу испод, у профилисаном

медаљону, приказана су три попрсја, лево попрсје жене, десно попрсје мушкарца испод, у средини попрсје млађег мушкарца. Попрсје жене лево, има краћу косу, бујну изнад чела, наглашене обрве и очи, оштећен нос. Лева рука високо савијена у лакту, обучена је у тунику са дугим и ширим рукавом, у руци држи вероватно кључ. Попрсје мушкарца десно, има овално лице (доста оштећено), бујну косу изнад чела, оштећене црте лица и наглашене веће уши. Десна рука вероватно је пребачена преко рамена жене, али због оштећења рељефа не види се јасно. Лева рука савијена високо у лакту, држи вероватно волумен. Наглашени су набори на одећи. У првом плану у медаљону приказано је попрсје млађег мушкарца, овалног лица, краће косе изнад чела, јачег врата, са наборима на одећи и тунике, округлог изреза. Стела је оштећена испод рељефне представе у медаљону.

Димензије: 105 x 64 x 27, 5 cm; медаљон пречник 41 cm.

III век н.е.

Факовићи, сада на поставци у Музеју у Црвици (босанској)

Црвица, Општина Сребреница

Црвица се налази око 7 км североисточно од Склана. Римски и средњовековни споменици нађени су на локалитету Рашће, на благој косини изнад Дрине. Косином је ишао стари пут чија је траса откривена на неким местима. Приликом градње цркве у Црвици, посвећене Св. Димитрију, уграђена су два римска споменика. Поред улаза у цркву, у саму соклу је узидан римски споменик у облику коцке. (Patsch K. 1907, 463, sl. 84,85), док је на јужном зиду цркве узидана надгробна стела.

1. Надгробна стела од кречњака, горе равно завршена, у плитком је и доста излизаном рељефу, представља попрсје млађе жене лево, краће косе, подигнуте у праменовима изнад чела и високо иза ушију, издуженог лица, ситнијих бадемастих очију, дужег оштећеног носа, невидљивих обрва, мањих уста и правог погледа. Заобљено је десно раме, са руком савијеном у лакту, са високо подигнутом шаком на грудима, одећом са ширим рукавима и наборима који су слабо видљиви. Фигура жене у средини истиче се висином и заузима централно место на рељефној представи, косе зачешљане у слабо видљиве праменове, и велом пребаченим преко њих, који пада на рамена. Лице је издужено, обрве су дуге, очи крупне и бадемасте, нос је дуг, уста слабо видљива, поглед је продоран и прав. У првом плану је истакнута десна

рука са широким рукавом и шаком, са испруженим прстима, који држе кључ. Десно је мушкарац средњих година, високог чела, са косом у праменовима изнад чела, дугог лица, крупних бадемастих очију, делимично оштећеног носа на врху, излизаних уста, мање браде и дугог врата. Наглашено је доње заобљено лево раме, рука је савијена у лакту, високо на грудима са раширеним прстима, који држе волумен. Са високо подигнутом десном руком, загрлио је жену, док је шака са раширеним прстима на десном рамену жене. Испод поља са рељефом, представљен је у плитком рељефу биљни мотив, можда лоза са лишћем бршљана.

Натписно поље, двоструко профилисано, сачуван је текст у два реда. Чита се:

D(is) m(anibus) |T(itus) Aur(elius)| Baebi... Висина слова је 5 cm.

У пољу оквира лево, профилисан у средини је тордирани стуб са косим урезима на лево. У пољу оквира десно је лоза са лишћем, и вероватно као на левој страни, приказан је тордиран стуб са дубљим урезима на десно.

Димензије: 65 x 64 x 9 cm; рељефно поље: 39 x 38 cm; натписно поље: 17 x 41 cm.

III век н.е.

Античка сполија Црква Св. Димитрија, Црвица, јужни зид цркве

2. Надгробна стела од кречњака, поломљена по дужини, има сачувану леву страну, горе уклесан забат са венцем у средини и розетом. Споља, у угловима поља приказани су делфин, испод у рељефном пољу је сцена даће са клином, испред клине је мањи округли олтар, док поред клине стоји жена, која у рукама држи пехар. Са стране је приказан стуб са капителом, испод у пољу је лоза са бршљаном и са стране стуб са капителом.

Димензије: 1.35 x 49 x 30 cm

III век н.е.

Patsch K. 1907, 464 sl.88

Налази се на сталној поставци Музеја у Црвици (босанској)

3. Надгробна коцка од кречњака, на предњој страни приказана су три попрсја. Лево, старијег мушкарца и до њега млађег мушкарца, који се држе за руке. Десно је попрсје млађе жене. Попрсје мушкарца лево, има крупно, округло и заобљено лице, косу изнад чела у праменовима подигнуту и зачешљану иза ушију, наглашене веће уши, бркове и браду, изражене дуге јаке обрве, крупне бадемасте очи, поглед усмерен право, шири и нешто оштећен нос, пунија уста

и пријатан осмех на лицу, истакнуте јагодице и боре поред носа. Обучен је у тунику, око врата ширег округлог изреза, са богатим наборима, закопчану на десном рамену, са ленгерастом фибулом. Попрсје мушкарца у средини, је делимично оштећеног лица и главе. Коса изнад главе подигнута је у праменовима, наглашене су јагодице и крупне уши, лице је издужено, обрве су дуге, на левом крају са крупним бадемастим оком. Обучен је у тунику са широким округлим отвором са богатим наборима, закопчану на десном рамену са ленгерастом фибулом. Наглашени широки набори тунике падају преко левог рамена. Попрсје жене десно, средњих година, има издужено лице, крупне дуге обрве и бадемасте очи, оштећен нос, у пределу уста рељеф је оштећен. Поглед је усмерен надесно, док је на лицу благ осмех. Коса је густа у праменовима, зачешљана изнад чела и ушију. Врат је краћи и танак, око њега је тордирани ланчић са срцоликим привеском. Одећа је у богатим наборима, пада са рамена, на којима су фибиле са окаченим срцоликим привесцима. Лева бочна страна надгробне коцке је профилисана, у рељефном пољу приказан је коњаник са замахнутим копљем високо изнад десног рамена, док у левој руци испред себе држи штит са наглашеним умбом у средини, и дуплим унутрашњим рукохватом. Коњаник је окренут надесно, гледа право, округлог је лица (делимично оштећена лева страна), линеарно представљених обрва и очију, оштећеног носа (већег дела), мањих уста (делимично се виде на десној страни плитке линије црта лица), краће косе изнад чела, благо наглашених јагодица и заобљене браде. Обучен је у кратку војничку тунику изнад колена, скупљену у струку појасом, која пада доле у ширим наборима. Преко тунике је навучен огртач, са наглашеним наборима, који лепрша. На грудима је видљива плочица оклопа, можда и каишеви оклопа. Коњ је представљен са затегнутом уздом, наглашеном десном бутином и дугим извијеним репом. На десној бочној страни је коњаник у лаганом ходу, обучен у кратку набрану тунику. Десна рука подигнута је нагоре, док левом руком држи узде.

Димензије: предња страна: 73 x 23 cm; лева бочна страна: 41 x 23 cm

III век н.е.

Црвица, античка сполија у соклу цркве Св. Димитрија

Patsch K. 1907, 463, sl.86, 87

Античке некрополе у Средњем Подрињу хронолошки су опредељене у II – III век н.е. У Скеланима као претпостављеном муниципалном средишту (Bojanovski I. 1968, 241-268; Loma S. 2009, 107- 122 за municipium Malve(n)sium)

), на падинама према Дрини, налазили су се римски споменици и жртвеници заједно са остацима делова грађевина са објеката, постамената, архитравних греда стубова, пиластара. Археолошки налази упућивали су на постојање репрезентативних објеката, од којих су откривене крајем XIX века две базилике, које су у невремену затрпане и засада нису откривене.

Једина археолошки истражена некропола налазила се у Сасама (Срејовић Д. М. Блаум, 1959, 23-51; 1965, 7-49). Приликом археолошких ископавања у више кампања, откривена је некропола са спаљивањем из друге половине I, II и почетак III века н.е. Некропола је припадала рударском насељу, викусу (vicus). На некрополи је сахрањено домородачко становништво, ретки су импортовани налази овде присутних трговаца и занатлија (Срејовић Д. М. Блаум, 1959, 23-51; Срејовић Д. 1965, 7-49). У гробовима су нађене керамичке посуде, стаклени рецепијенти, жижици, ексери, ретко накит и огледала.

Иконографија на надгробним споменицима указује на локалну, конзервативну уметност која негује традиционализам.

Надгробне стеле нађене на некрополама у Средњем Подрињу припадају II-III век н. е. У горњем делу стела се завршава у облику забата са акротеријама у угловима или је забат уклесан. У пољу забата и акротерија приказани су розета, венац са лишћем, палмете, делфин и ређе попрсје. У рељефном пољу представљена су попрсја и обред даће. Поља унутар оквира најчешће украшавају различити вегетабилни орнаменти, и стубови са капителима (Сергијевски Д. 1934).

На надгробним ципусима јављају се нешто другачије представе, на пример на једном ципусу из Склана, Атис је први пут представљен са пехаром и делфином у пољу испод постоља, на коме божанство стоји (Војановски I. 1967, 42, br. 2, sl.2: Imamović E. 1977, 442, br. 217). На другом ципусу из Склана представљени су земљорадник и занатлија (Patsch K. 1907, 445, sl. 26, 27.), и у пољу бочно представљено је дрво (Patsch K. 1907, sl. 455.). Представа дрвета јавља се и на ципусу из Ужица (Зотовић М. 1973, 15; Мандић Љ. 2011).

Богат накит који су носиле жене овог краја са фибулама на раменима и огрлицом са срцоликим привесцима, који висе на прсима, приказани су на фрагментованој надгробној стели из Склана (Patsch K. 1907, 448, sl.33; 449 sl.35). Изглед, тада актуелне фризури и одеће, приказани су на коцки из Склана (Patsch K. 1907, 463, sl.84,85). Такође је занимљива представа коњаника као ратника, са копљем или као ловца, на надгробној коцки из Црвице и

стелама из Склана (Patsch K.1907,463, sl.84,85, 452, sl. 46), док на стели из Осатице коњаник корача мирно и слуга иза њега (Patsch K. 1907,466, sl.93). Познато је да се представа коњаника на надгробним коцкама често јавља у пожешком крају и на територији муниципијума у Коминима који је у науци познат под скраћеним именом муниципијум S, али и у забату на надгробној стели из Врањана, код Пожеге. Иконографија коњаника на споменицима у Средњем Подрињу је различита, и разликује се од представе коњаника на локалитетима у источном делу провинције Далмације (нарочито у пожешком крају), у Средњем Полимљу и долини Везишнице (на територији муниципијума S) .

На надгробним споменицима представља се такође обред даће, што се види на стелама из Црвице и Склана (Patsch K. 1907, 464, sl. 88; 465, sl.89; 452, sl. 45, 46). На стели из Склана обред даће је истовремено приказан на оба начина, са сценом са триклиниумом и са трonoжцем.

На споменицима у Средњем Подрињу као декоративни мотив преовлађују мотиви биљних чашица (Patsch K., 1907, 455, сл. 60, на предњој страни ципуса из Склана; 445, сл.26,27 на бочним странама ципуса из Склана; 445, сл. 35, на стели из Склана; 465, сл. 89 на стели из Црвице; 466, сл. 92 на стели из Осатице).

На пирамидалном споменику из Склана приказани су лоза и делфини (Patsch K.1907,456, sl. 61). Налази пирамидалних споменика су реткост, један овакав споменик је забележен у Скланима са сличном представом лозе са грожђем на предњој страни и делфинима на бочним странама.(Pasch K.1907, 456, sl. 61). Представе на пирамидалном споменику веома су сличне представама, на пирамидалном споменику из Рутоша, у нововарошком крају (уп. у тексту за споменике у нововарошком крају).

У Средњем Подрињу античке некрополе налазе се поред саобраћајнице која је пратила ток реке. Античке некрополе обележене су налазима различитих облика надгробних споменика, заједно са жртвеницима и деловима архитектонске и декоративне пластике. Једино је истражена некропола у Сасама. Велики број споменика је уништен, многи су употребљени као грађевински материјал . Карактеристике античких споменика и сачувани натписи, потврђују постојање домородачког становништва које је сачувало своје погребне обичаје. Традиционализму и конзервативизму који се следи и у иконографији на надгробним споменицима, доказана је аутохтоност и

ономастичким подацима са сачуваних натписа. Процес романизације овде споро продире и тешко се прихвата.

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ СРЕДЊЕГ ПОЛИМЉА ОПШТИНЕ ПРИБОЈ И ПРИЈЕПОЉЕ

Т. XIX, XX, XXI, XXXII, XXXIII

У Средњем Полимљу на територији Прибоја евидентирани су појединачни налази римских споменика на локалитетима у Херцеговачкој Голешу и манастиру Мажићи. На територији Пријепоља и околине, где су много раније констатовани остаци античког насеља и некрополе на Коловрату (која су потврђена каснијим истраживањима), налазило се једно од већих средишта на муниципалној територији Средњег Полимља. Већи број римских споменика још у старијој литератури спомиње се у Џурову, где је евидентирана већа група римских споменика на локацијама Дерикоњића брдо и Заград. На територији Џурова, уз леву обалу Лима, високо у брдима на локалитету Дерикоњића брдо и нешто ниже, ближе реци на падинама Заграда, евидентирани су римски споменици. (Вулић Н.1931,316-320; 1941- 1948,330-333; Гарашанин М. Д.Гарашанин, 1951. Мирковић М.1975; Лома С. 2010, 11-29).

Положај локалитета на Дерикоњића брду, високо у брду на заравњеној благој косини узвишења које је удаљено од Лима, сличан је месту на којима су настајале античке некрополе. С обзиром да античке некрополе често прате трасу земљаног или каљдрмисаног старог пута, очекује се, да је у близини локалитета на косинама падина пролазио стари римски пут, у овом случају свакако земљани с обзиром на веома неприступачну конфигурацију терена. Такође је евидентно, да се локалитет Дерикоњића брдо налази на савременом сеоском гробљу, што указује на традицију култног места, што би потврдило чињеницу, да се на овом месту највероватније у античком периоду, налазила некропола. Мада је ово све тешко потврдити без сондажних ископавања, која су један од начина да се ове претпоставке докажу, под условом да гробови нису уништени. Дакле, положај места на локалитету Дерикоњића брдо где су нађени римски споменици и традиција места (*locus sacer*), аргументи су, који указују да се управо на овом брду налазила античка некропола, уз претпоставку наравно да су споменици *in-situ* налази.

У Заграду је откривена већа група античких споменика. Локалитет је ситуиран много ближе Лиму, на неприступачнијој конфигурацији терена која

делује као стратешко место. На овом локалитету је у средњем веку настао утврђени средњовековни град Ковин - Ковинград. У Заграду су, још од стране старијих истраживача на више места евидентирани римски споменици који су касније потврђени и новијим истраживањима од стране Завичајног музеја у Пријепољу (вишегодишњи пројекат Министарства културе под називом: "Полимље- мултидисциплинарна историјска истраживања", подаци директора Музеја Славољуба Пушице). Може се претпоставити, да су антички споменици вероватно пренети са локалитета Дерикоњића брда (где се налазила античка некропола), на локалитет Заград и да су употребљени секундарно, за потребе градње у средњем веку. Појединачни налази римских споменика у Црквеним Тоцима и Дренови, донети су са територије урбаног средишта муниципалне некрополе и овде су, секундарно употребљени у средњем веку (Вуловић Б. 1980, 7-26; Поповић М. 2002, 9-29).

И наравно, познато веће античко насеље у Коловрату које је потврдило блиске везе и сличности са муниципалном некрополом у долини Везишнице, као једно од најзначајнијих насеља у Средњем Полимљу одакле су се ширили утицаји на насеља не само у Средњем Полимљу, већ и шире према насељима у долини Увца и западније према оближњим насељима која настају на путу према муниципијуму S.

Као најјужнији пункт на Лиму где су евидентирани римски споменици, јесте Бродарево, за које се може предпоставити, да представља обележје мање некрополе која настаје уз мању античку насеобину.

Један од битних података које треба имати у виду у разумевању античког периода у Средњем Полимљу, јесу значајна рударска средишта олова и сребра, у руднику Чадињу (Душанић С. 1967, 1, нап. 3) и Јармовацу, у прибојском крају. С обзиром да је рудник Јармовац, један од ретких рудника у коме се руда вадилa у праисторији, претпоставља се, да је то чињено и у античком периоду.

Локалитет "Црквине", засеок Падеж, Дренова, Пријепоље

Т. ХХI

Прве податке о археолошком налазишту на локалитету Црквине, у засеоку Падеж оставио је крајем XIX века Карло Пач (Patsch К 1896, 294, 295). Археолошка ископавања обављена су 1957. године и објављена (Вуловић Б. 1980, 7-26). На локалитету се налази касноантичка и средњовековна некропола

и средњовековна једнобродна црква. Евидентирана је античка стела за коју се претпоставља да је донета са веће некрополе у Коловрату. (Поповић М. 2002, 24). Стела се данас налази у порти цркве манастира Милешеве.

1. Већа надгробна стела од бело-сивкастог кречњака, горе се равно завршава. У профилисаном рељефном пољу уклесан је ситним косим линијама забат са акротеријама. У средини забата је венац са розетом приказан ситним линијама, док су са страна мање розете и већи листови. У акротеријама су стилизоване палмете. У профилисаном рељефном пољу приказана су два попрсја, лево попрсје жене, издуженог лица, косе зачешљане изнад чела у густим праменовима, наглашених дугих обрва, оштећених очију и носа, линеарно претстављених уста, спљоштених јагодица, танког врата и заобљених рамена. Носи дуги вео који пада преко леђа. Десна рука је савијена у лакту, док отворени прсти држе нар, лева рука савијена је у лакту и њени прсти додирују прсте десне руке, рукави су припојени уз руке. Попрсје мушкарца десно, је издуженог лица, високог чела, косе зачешљане у праменовима изнад чела, дугих обрва, крупних бадемастих очију, оштећеног врха носа, мањих уста, спљоштених јагодица, дужег и јачег врата. Попрсје је равно, рамена заобљена, у левој савијеној у лакту руци, држи штап, десна рука је покривена, рукави су узани. Са стране лево и десно, је спиралоидна лоза представљена густим косим линијама, слично представи венца у забату. Изнад лево и десно, висе по два плода. Испод рељефног поља са приказом два попрсја у пољу је приказана извијена лоза са бршљановим лишћем. Натписно поље је троструко профилисано, текст није сачуван. Лево и десно од натписног поља, у пољу оквира је густа спиралоидна лоза са бршљановим лишћем и са листовима окренутим на десно и лево. У десном пољу доле, бочно је већи суд са волутастим дршкама, са лозом и бршљановим лишћем. Исти суд се налазио и у пољу лево, само је рељеф оштећен. Испод натписног поља, у пољу доле су две мање фигуре. Фигура десно је округлог лица, дугих обрва, високог чела, слабо видљиве косе, правог погледа, јачег и дугог носа, наглашене браде, извијених линеарно представљених рамена. У десној руци држи већи суд, док је лева рука високо савијена у лакту, Носи дуги вео и обучена је у ширу сукњу. Фигура лево је, издуженог лица, високог чела, гргураве косе, дугих обрва, крупних очију, јаче браде са оштећењима на попрсју у рељефу. Лева рука је поред тела, а у десној руци држи можда, веће огледало. Лево у пољу је већи суд са волутним дршкама (оштећен) и извијена лоза. У доњем делу стеле је високи усадник.

Димензије. 2.08 x 2.25 cm

Локалитет " Црквине", засеок Падеж, Дренова, недалеко од јужног зида некадашњег нартекса, сада у порти манастира Милешеве

IV век н. е.

Вуловић Б. 1980, 7- 26; Зотовић Р. 1995, 107; Поповић М. 2002, 21.

Надгробна стела која се налазила на локалитету Црквине, у засеоку Падеж, касније пренета и сада се налази у порти манастира Милешеве. Стела је карактеристична по својој монументалности и богатом тематском садржају. У горњем делу стеле, попрсја су приказана на уобичајен начин. Жеља клесара-уметника, да прикаже што више детаља и овде је истакнута, слободног простора готово да нема. Необична је представа забата у горњем делу стеле, са ситним урезаним линијама и уклесаним акротеријама са палметама у пољу. Овде нигде нема слободног простора, позадина је потпуно испуњена детаљима. Прецизно, стилски и занимљиво је урађен венац у средишњем делу забата и симетрично са страна розете. Простор изнад у одсечцима испуњен је листовима. Начин израде, као што су ситне урезане линије (попут приказа забата и венца у његовом средишњем делу) доприносе мноштву детаља, који још више усложњавају иначе, веома густо осмишљену и урађену рељефну представу. Циљ клесара је био да поље слободно за рад испуни што више са детаљима. У том циљу прилагођава и китњастију техник у рада. Тако и палмете, које се често налазе у акротеријама, својом извијеном линеарном формом потпуно испуњавају поље унутар акротерија. Исти уметнички набој, пун енергије и жеље да што више искаже детаље, показује клесар и на рељефу у оквирима поља, лево и десно од натписног. У пољима оквира, приказана је спирално савијена лоза са бршљановим листовима који су окренути на различите стране, што рељефу даје још више динамике. Детаљи и динамичност такође су постигнути и на рељефу самих попрсја, положају главе, велом са извијеном вишестуком линијом, покретима руку. Китњасто, са доста детаља претстављени су и судови у оквирима са страна, попут већег суда са две волутне дршке, које су веома прецизно урађене. И не баш најбоље сачуван, рељеф у доњем пољу стеле, чине фигуре које су несразмерне у односу на велике димензије култних предмета које држе у рукама, попут предимензионираног пехара, у руци фигуре десно.

Стела из Дренове својим стилским карактеристикама са доста наративног у представљању, потпуно се уклапа у уметничке токове домаћег уметничког

стваралаштва у времену одмакле касне антике, те захтева дубљу иконографску анализу у тумачењу уметности на просторима Средњег Полимља.

Локалитет црква Св. Георгија у Дабру, село Мажићи, Прибој

Т. XX

Манастир се налази на левој обали Лима, на надморској висини око 500 m, на јужној коси брега Клепала. Овуда је пролазио средњовековни пут који је манастир повезивао са манастиром у Бањи Прибојској. Археолошка ископавања започета 1999. године, трајала су више година. (Миленковић М. Р. Бунарџић, 2001, 80-84). Антички надгробни споменик у облику коцке откривен је испред северног улаза у цркву. Аутори сматрају да је споменик у секундарној употреби и да је овде донет са веће некрополе у Коловрату (Миленковић М. 2002, 39; Поповић М. 2002, 218).

1. Надгробна коцка од кречњака, оштећена је у доњем десном делу споменика. На предњој страни споменика у профилисаном пољу, у нишама на стубовима са капителима, у дубљем рељефу представљена су попрсја мушкарца и жене (у другом плану). Десно је фигура мушкарца, кратке косе, ретко великих ушију, издуженог лица са осмехом, наглашених јагодица, крупних очију, носа и уста. Десна рука је савијена у лакту и лежи на грудима. Одећа је наглашена, линеарна, скупљена фибулом на десном рамену. Лево је фигура жене, издуженог лица, јаким јагодицама, веома крупних очију, носа и уста. Скупљене косе изнад чела, покривене велом, чији крајеви падају до рамена. Десна рука је савијена у лакту. Носи линеарно наглашену одећу. Између њих у пољу горе, је розета. Попрсја три особе, жене, млађе девојке и мушкарца претстављена су у првом плану. Лево је попрсје жене, крупног издуженог лица са осмехом; наглашених јагодица, очију, носа и уста. На глави је вео, који покрива кратку косу и чији крајеви падају до рамена. Одећа је линеарно представљена, фибула је на десном рамену. Десна рука савијена у лакту и положена на груди, држи нар. У средини је млађа особа, издуженог крупног лица, истакнутог осмеха, наглашених очију, носа и уста. Десна рука савијена у лакту лежи на грудима и држи цвет. Краћу косу покрива вео са крајевима који падају до рамена. Линеарно је назначена одећа. Десно је мушкарац, издуженог, крупног лица са јаким јагодицама, крупних очију, носа и уста, великих ушију и са осмехом на лицу. Десна рука савијена у лакту, лежи на грудима. Линеарно је назначена одећа, огртач и фибула на десном рамену. На десној бочној

страни веома оштећено, у рељефу, у лучној ниши, претстављено је попрсје мушкарца, издуженог лица, истакнутих крупних очију, носа и уста, кратке косе, са волуменом у десној руци и слабо видљивом одећом. На левој бочној страни у плитком рељефу, у профилисаној ниши са стубовима је попрсје жене, издуженог лица, наглашених јагодица, крупних очију, носа и уста, изнад чела зачешљане кратке косе, преко које носи вео са крајевима спуштеним до рамена. Одећа је наглашена плитким вертикалним наборима.

Димензије: 60 x 60 x 60 cm

Испред северног улаза у цркву, сада у Завичајном музеју у Прибоју.

IV век н.е.

Бунарџић М. 2002, 132, 133

Надгробне коцке у Средњем Полимљу нису чест облик надгробних споменика, евидентирани су у околним Челицама, на сеоском гробљу које мештани зову и Чкањско гробље (подаци на основу увида на терену), затим на некрополи у Коловрату и Коминима (Цермановић-Кузмановић А. 1968, 101-107, Т. I сл. 1,2; Т. II, сл.3). На надгробној коцки из Мажића свакако се издваја иконографска представа, нарочито скоро реалистички представљених различитих физиономија портрета. Заједничко је и уочљиво представљање архитектуре у плитком рељефу унутар шире нише, затим испуњавање позадине са доста детаља, као што је стављање розета у слободном простору, што представу испуњава и рељеф добија густину. Карактеристични су различити култни предмети у рукама, уобичајена представа нара који углавном држе жене, не честа представа птице и цвета, са симболичним значењем. Ова симболика је позната у уметности на надгробним стелама у Средњем Полимљу. Очигледно је постојање одређених шаблона, које домаћи клесар вешто користи и комбинује.

Када је реч о иконографији на надгробним коцкама, треба истаћи да се избор тема на предњој и бочним странама коцке, на овом облику споменика у Средњем Полимљу разликује од представа на надгробним коцкама у Средњем Подрињу и споменицима у пожешком крају. (Мандић Љ. 2014, напр. у Средњем Подрињу, на коцки из Црвице представљен је коњаник који баца копље, док је на надгробним коцкама у Висибаби и Каленићу код Пожеге, приказана сцена даће и коњаника на бочној страни).

Локалитет "Црквени Тоци", Тоци, Пријепоље

Т. XXI

Једна античка стела и један надгробни ципус уграђени су у цркву у Тоцима. На надгробној стели у маниру традиционалне уметности представљена су линеарно попрсја у ниши, на ципусу је приказана монументална фигура наог младића који симболизује генија плодности. Представа Генија, потпуно је иста са представом Генија на надгробном ципусу из Коловрата и Комина, што подразумева да споменици потичу из исте радионице, односно да су античке сполије уграђене у цркву у Тоцима, слично стели из Дренове, по новијем тумачењу донети су са некрополе из Коловрата (Поповић М. 2002, 218). Натпис на стели датира споменик у II– III век н. е. За профилисано поље овде су одређене уже нише са истакнутом архитектуром, капителима, стубовима и постаментима, детаљи који су иначе наглашени када се представља ниша на стелама Средњег Полимља.

1. Надгробна стела од кречњака, горе је равно завршена. У дубљем рељефу налазе се две нише, између ниша и са страна ниша стуба, као и унутра у пољу ниша у рељефу, представљено је попрсје жене и мушкарца. Жена има дугуљасто лице, наглашене очи, нос и уста, кратку зачешљану косу изнад чела, на глави вео, чији крајеви падају до рамена . Обучена је у тунику са истакнутим наборима. У пољу десно, у ниши у плитком рељефу, представљено је попрсје мушкарца, дугуљастог лица, наглашених очију, носа и уста, краће косе, савијене леве руке у лакту, која лежи на грудима. У пољу испод, назире се биљни орнамент вероватно лоза. У профилисаном пољу сачуван је натпис :

D(is) m(anibus) s(acrum) Au (relia) Madusa Aur (elio) Mautitano coniugi p (ientissimo) qui vi(xit) an(nis) XXVII. У оквиру са страна натписног поља је лоза са лишћем и грожђем

Димензије: 80 x 50 x 19 cm

Локалитет " Црквени Тоци"

II – III век н.е.

Вулић Н. LXXI, 1931, 131, n. 316

2. Бочна страна надгробног ципуса од кречњака, у профилисаном пољу, у дубљем рељефу налази се представа крупне фигуре наог младића са крилима са наглашеним мускулима, у покрету на лево. Десна рука спуштена је и држи

грозд, док је лева рука подигнута високо горе и држи на рамену корпицу са грождем.

Димензије: 1.25 x 53 cm

Локалитет " Црквени Тоци", античка сполија

II – III век н. е.

Вулић Н. LXXI, 1931, 131, n. 317

Локалитет " Грчко гробље ", засеок Црнетићи, Херцеговачка Голеш, Прибој

Т. XX

На левој обали Суђеске, притоке Лима , на локалитету" Грчко гробље" у Херцеговачкој Голешу, међу средњовековним споменицима евидентиране су две античке стеле. На једној стели , горњи део се завршава са забатом са акротеријама , док се друга стела у горњем делу равно завршава (према фотографијама из фототеке Народног музеја у Ужицу и провере на веома неприступачном у шибље обраслом локалитету, уз помоћ колеге С. Дерикоњића, директора Завичајног музеја у Прибоју, обављен је обилазак терена, 2014. године). У пољу забата , јавља се венац са розетом и палмете у пољима акротерија.

1. Горњи део надгробне стеле од кречњака има сачуван профилисан троугаони забат са акротеријама, у забату у средини, у пољу је венац са розетом, доле у угловима забата је мања розета, поље акротерија украшено је палметама. У пољу испод је лоза са лишћем.

Локалитет " Грчко гробље" , Хер Голеша

II- III век н.е.

2. Горњи део надгробне стеле од кречњака, горе је равно завршена, у профилисаном пољу има три попрсја: у средини је жена, са стране мушкарци, десно попрс је слабо видљиво, а рељеф излизан. Мушкарац лево има издужено и доста оштећено лице, краћу косу изнад чела, линеарно наглашен огртач, на левом рамену причвршћен фибулом. Десна рука савијена у лакту, лежи на грудима. У средини је жена, издуженог лица, наглашених крупних очију, носа и уста, зачешљане косе изнад чела, коју покрива вео, чији крајеви висе до рамена. Десна рука је савијена у лакту, а одећа је линерано наглашена и. рељеф је доста оштећен. Десно је попрсје мушкарца , округлог лица, десна рука је

савијена у лакту и положена на груди. Одећа је слабо видљива. Испод у пољу, тешко се разазнаје рељеф са спиралном лозом и лишћем, испод је мањи део профилисаног натписног поља.

Локалитет " Грчко гробље" , Хер Голеша

II- III век н.е.

На једној од стела истакнута је представа венца са розетом у средишњем делу забата, што је иначе карактеристично на римским споменицима у Средњем Полимљу. Линеарност у представи, нарочито портрета, уобичајена је у иконографији на споменицима, у овом делу римске провинције Далмације.

Локалитет на Херцеговачкој Голешу налази се на месту , које је коришћено касније у средњем веку , а потом, као стари део гробља уз сеоско гробље. Уколико се овде у античком периоду налазила некропола , онда се она може повезати са најближом саобраћајницом која је ишла преко Рудог. Чињеница је, да је место на коме се налазе римски споменици изоловано и смештено на питомој косини у побрђу реке Суђјеске, притоке Лима. С друге стране, континуитет култног светог места на локалитету у Херцеговачкој Голешу, оставља отворано питање, да ли су споменици *in situ* налази, или су донети на каснију средњовековну некрополу.

Локалитети Дерикоњића брдо и Заград (Ковинград) Џурово, Пријепоље Т. XX

Антички споменици на подручју Џурова нађени су на локалитетима на Дерикоњића брду и у подножју Заграда или Ковинграда. На локалитету Дерикоњића брдо где се и сада налази сеоско гробље, налази се једна стела на улазу у сеоско гробље. Вероватно се у античко доба овде, високо изнад обале Лима, налазила на благој косини у брду античка некропола, што је већ разматрано. Да ли се у Заграду налазила некропола или су споменици и жртвеник донети не може се дати конкретан одговор. Једна група аутора претпоставља да су споменици донети са оближње некрополе у Коловрату (Поповић М. 2002, 218).

1. Већа надгробна стела од беличасто- жућкастог кречњака, напукла у доњем десном углу. Стела је горе равно завршена, горе у рељефном пољу у плитко профилисаној двострукој ниши, представљена су три попрсја, две жене и једног мушкарца.

Попрсје старије жене у средини, истиче се својом висином. Лице је издужено и благо са подигнутим погледом на горе, очи су крупне, обрве дуге, као и нос, који је на врху оштећен, уста су мања и мало подигнута заједно са брадом, образи су спљоштени, боре наглашене око очију и носа. Врат је дужи, а рамена благо заобљена. На глави носи дуг вео који пада на леђа. Рељеф је на попрсју доста излизан са препознатљивом десном руком савијеном у лакту, у којој вероватно држи нар, док је лева рука савијена у лакту и спуштена испод десне руке. На одећи су набори. Попрсје старије жене лево, има пуно и овално лице, ниско чело, наглашене обрве, крупне бадемасте очи, дуги нос, мања и пунија уста, истакнуту брада и боре на лицу. Глава је благо на лево окренута са погледом на горе, а врат је краћи. На глави носи дуг вео који пада на леђа. Рељеф на попрсју је излизан, препознатљива десна рука са широким рукавом савијена је у лакту и подигнута на груди, држи вероватно нар. Десно попрсје старијег мушкарца има овално лице, краћу коврцаву косу изнад чела, истакнуте обрве, крупне очи, дуги нос, мања уста и мању браду. Врат је краћи и рамена благо заобљена, у левој руци савијеној у лакту држи, вероватно волумен, на одећи су препознатљиви набори. У угловима поља ван нише, лево и десно у плитком рељефу представљен је венац са листовима бршљана.

Натписно поље троструко профилисано, сачуван је текст у седам редова. Слова ау крупна, висока од 4 до 6 cm. Натпис спомиње Aureliu Turonu:

D(is) M (anibus) Aurelia Tubonn| Vic ..Vit| heres pos(uit).

(уп. Вулић Н. 1931, 137 п. 331; и Лома С. 2010, 19, сл.14)

У оквирима лево и десно од натписног поља, у плитком рељефу је богата орнаментика са извијеном лозом са листовима и грожђем. У доњем пољу, испод натписног и у угловима лево и десно у плитком рељефу, је розета, у пољу у средини су стилизоване биљне чашице.

Димензије: 152 x 103 x 17 cm; рељефно поље: 45 x 80 cm; натписно поље: 70 x 59 cm

Локалитет Дерикоњића брдо, Џурово

Лапидаријум, Музеј у Пријепољу

Вулић Н. 1931, 137, п. 331; Лома С. 2010, 19, сл.14

III век н. е.

На стели која је нађен на локалитету Дерикоњића брдо карактеристично је приказивање портрета у ниши, у плитком рељефу. У средини је приказано

попрсје старије слабашне жене, лице жене је издужено, на глави носи дуг вео који је представљен у нешто дубљем рељефу. Положај главе је приказан са нешто подигнутом брадом нагоре и погледом према горе. Представа обрва, очију, носа и уста, дата је линеарно на већ уобичајен начин на портретима у Средњем Полимљу. Сличне карактеристике уочљиве су на попрсју старије жене лево, која је представљена са нешто окренутом главом на лево, истакнутих јагодица и пунијег овалног лица. Дути вео на глави, представљен је у дубљем рељефу. Попрсје мушкарца десно, са главом подигнутом нешто нагоре, слична је положају главе жене у средини. Рамена су благо заобљена. Сва три попрсја нису дата у истој висини. Својом висином истакнута је старија жена у средини. Остала два попрсја такође су различите висине. Мирноћу и статичност сва три попрсја, мајстор оживљава управо различитошћу облика лица и приказивањем различитог положаја глава. Динамичност рељефне представе појачава дубљи рељеф у коме је урађен вео на главама жена. Много детаља на рељефу мајстор обогаћује орнаментиком у угловима изнад нише, као што су лево и десно у пољу оквира и испод натписног поља, представа венца са листовима бршљана и лоза са лишћем и грожђем. У пољу доле у угловима, налази се по једна розета, у средини доњег поља представљене су стилизоване биљне чашице.

Надгробна стела на локалитету Дерикоњића брда у Џурову, је већих димензија, на рељефној представи у горњем делу стеле линеарно су приказана попрсја. Линеаризам портрета усклађен је са покретима руку. Линеаризам представе као главна стилска карактеристика тежи заобљеној форми, нема оштрих прелаза - лице, врат, рамена, покрети руку, вео преко главе. Пред нама су прикази сличних али различитих физиономија. На одећи у приказивању набора, линеаризам је сведен скоро на цртеж, у целости рељеф у неким деловима делује незавршено, као да попрсја нису ни обрађена, док површина камена делује равно. С друге стране, биљна орнаментика, најчешће извијена лоза са лишћем и грожђем у рељефним пољима са стране натписног поља, или у међупољу, односно у пољу испод натписа, садржи доста динамике и композицији даје живост комплетне представе.

Иконографија на стели са Дерикоњића брда у Џурову је традиционална, локална и одсликава стање и правце у којима се креће стваралаштво народне уметности.

Локалитет Заград (Ковинград) Џурово, Пријепоље

На локалитету "Заград" у подножју Ковинграда налази се неколико надгробних стела и један жртвеник (Вулић Н. 1931, 131 бр. 318; Вулић Н. 1941-1948, 160. бр. 331; Здравковић И. и др.1951.183,184; у уводном тексту напред, скренута је пажња и тумачење за налазе римских споменика који су нађени у Заграду).

1.Надгробна стела од кречњака, поломљена, сачувана је лева половина, док је стела горе

На сачуваној половини стеле, профилисано поље представљено је плитком двоструком линијом, рељеф је плитак и истакнут у пределу главе и руку жене и мушкарца. Карактеристичне су веома дуге обрве са крајевима подигнутим на горе. На лицу жене истакнут је линеарно благ осмех. Линеарно су представљени и покрети руку у којима је присутна одмереност. Линеаризам је и у представи врата, рамена и извијене кратке стабљике бршљана и крајње поједностављеног листа. Осмех на лицу, дужи врат и одмереност у покрету, остављају утисак одважне, одмерене жене средњих година. Клесар је пропорционално урадио главу у односу на тело. Попрсје мушкарца десно је са наглашеним густим, зачешљаним праменовима косе изнад чела, дугим обрвама повијеним нагоре, истакнутим јагодицама и дужом брадом. Мушкарац је привучен заглајем жене. У овом положају клесар невешто и непропорционално представља, нарочито горњи део руке од лакта, који је знатно краћи у односу на доњи део руке, до шаке. Композиција је у целости непропорционална, с једне стране издужена глава са бујном косом и брадом и кратко попрсје. На рељефу су постигнута два плана, у првом плану је попрсје мушкарца, а у другом плану, је попрсје жене . Портрети су реалистички.

Димензије: 80 x 50 x 22 cm

Локалитет Заград (подножје Ковинграда), Џурово

Вулић Н. 1931, 132 n. 319; Вулић Н. 1941-48, , 160, бр. 332; Лома С. 2010, 11-29.

Друга половина II- III век н. е.

2. Горњи део надгробне стеле од кречњака, поломљена је и сачувана лева половина са рељефним пољем. Стела је горе равно завршена, у удубљеном пољу је орнамент лозе са бршљановим лишћем. Испод је трострука у нешто дубљем рељефу ниша, само је једна сачувана, у пољу споља између ниша у средини је розета, вероватно су се розете налазиле у угловима лево и десно.

Испод у рељефном пољу у ниши, представљено је у плитком рељефу попрсје млађег мушкарца, лица издуженог и крупног са наглашеним обрвама, крупним очима и назначеним зеницама, дугог носа, оштећеног на врху, пунијих мањих уста, са осмехом на лицу, округлих јагодица, браде делимично оштећене, са погледом на десно и косе изнад чела, бујне и гргураве. Врат је дужи, линеарно су представљене и дуге руке, десна рука савијена у лакту подигнута на груди, са дугим прстима, држи можда мањи суд.

Десно у пољу је део удубљене нише и испод слабо видљива десна рука савијена у лакту. Једноставан покрет десне руке млађег мушкарца прати осмех на лицу. Уметнички је усаглашен покрет руку са изразом на лицу. Портрет делује природно са доста реализма.

У средини поља споља између ниша, и у углу лево, у плитком рељефу претстављена је розета. Десно до попрсја је косо канелован стуб са капителом и стопом.

На фрагменту надгробне стеле из Џурова, у плитком рељефу представљено је издужено попрсје млађег мушкарца, благ осмех на лицу истиче иначе наглашене јагодице, усаглашен са одмереним покретом руке са дугим прстима. У првом плану у плитком рељефу налази се бршљаново лишће, розета у пољу између ниша, канелован стуб са стране и дубљи рељеф са нишом изнад главе млађег мушкарца. Рељефна представа са два плана је доста невешто урађена, а због мноштва детаља, нема слободног простора у позадини.

Локалитет "Заград" Џурово

Вулић Н. 1941-1948, 160, п. 332. ; Лома С. 2010, 11-29.

Друга половина II- III век н. е.

3. Део надгробне стеле од кречњака, има оштећену леву, горњу страну споменика. Стела горе, равно је завршена, у профилисној лучној ниши у дубљем рељефу представљено је попрсје жене, издуженог лца, наглашених крупних очију, носа и уста, са велом на глави, који пада до рамена .

Испод у профилисаном пољу је натпис: D (is) m(anibus) Aur (elio) Fusco fi(l) (io) Aur (elio) Fuscia mater q(ui) v(ixit)....

Димензије . 1.70 x 53 cm

Локалитет „ Заград „ Џурово

II – III век н. Е

Вулић Н. LXXI, 1931, 131 n. 318; Вулић Н. XCVIII, 1941-48, 160, n. 331; Лома С. 2010, 11-29.

У Цурову на локалитету Дерикоњића брдо, са традицијом *locus sacer*, где се и сада налази сеоско гробље, нешто подаље од леве обале Лима, заједно са средњовековним надгробницима налазе се и античке стеле. Сада, на терену сачувана је само једна већа стела на улазу у сеоско гробље, док је друга стела однета у Музеј у Пријепољу. Претпоставка је, да се у античком периоду овде налазила античка некропола. На локалитет Заград су вероватно пренети споменици и жртвеник, или је можда у Заграду постојала још једна античка некропола, која се налазила непосредно уз саобраћајницу која прати реку. Жртвеник који је посвећен Хераклу говори да је поштовано ово божанство, али и да се можда налазио храм посвећен овом божанству. Натписи на две стеле опредељују споменике који се овде налазе у II - III век н.е. У представама на стелама често је као профилисано поље одређена једна или више ниша. У пољима су представљена попрсја на типичан традиционалан начин, са свим елементима локалне уметности у начину израде у плитком рељефу, у наглашеној линеарности реалистичког портрета, приказивању различитих физиономија, симболичком представе коју истиче лоза са лишћем бршљана и грожђа, или само лист бршљана и мушкарац који држи волумен. Посебно је клесар наклоњен истицању емоција, што је наглашено на портретима, као што су, уста развучена у осмех, покрети руку са пребаченом руком жене на раме мушкарца. На стелама је уочљива густа представа са доста детаља, због чега се губи празан простор и композиција делује пренатрпано. Оваквом детаљисању клесар не нагиње увек, али показује наклоњеност овом начину рада.

Античка некропола Коловрат и некрополе у долини Сељашнице , Пријепоље

Т. XXII, XXIII

Античка некропола у Коловрату настала је на падинама према ушћу Сељашнице у Лим, око 3 км југозападно од Пријепоља. У близини локалитета налази се градина на Чадињу, која је позната по рудном богатству. У долини Сељашнице и према Сељанима нађени су римски споменици, који указују на територију у ком правцу се ширило веће античко насеље у Коловрату, а истовремено одређују и места на којима настају мања насеља и некрополе у њиховој околини. (Мирковић М. 1975, и приложена карта). У Коловрату се

налазила велика античка некропола, чије постојање имплицира постојање већег насеља, можда истог муниципалног ранга као и Комини, код Пљеваља (Гарашанин М. 1967, 221).

Бројност надгробних споменика скренула је пажњу још крајем XIX века , Хенри Милеру, конзулу у Пљевљима и Артуру Евансу (_Evans A. 1885, 25) . Еванс први даје податке и бележи натпис, који помиње високог градског магистрата, декуриона муниципија и градског префекта Публија Пиадоменуса Карваниуса Р (ublius) Ael (ius) Píadomenus Carvaníus . Детаљну анализу натписа на споменицима из Комина и паралеле са некрополом у Коловрату, даје и најновија публикација (Мирковић М. 2013).

Са локалитета Дворине, код Коловрата, Н. Вулић спомиње античке спотије, стелу и два жртвеника са натписима који спомињу Јупитера Кохорталиса I (ovi) с (ohortali) и Херкула Her (culi) Aug(usti) .

Вулић Н. 1941-48 162, n. 335) .

Изградњом фабрике "Љубиша Миодраговић" 1951. године , уништен је већи део некрополе. Надгробни споменици су нешто касније пребачени у порту цркве у Пријепољу (Зотовић М. 1975), а у више археолошких кампања уследила су ископавања на Коловрату (Цермановић- Кузмановић А. и др. 1965, 144; Цермановић- Кузмановић А. и др. 1967, 23-24; Цермановић- Кузмановић А. и др. 1972, 93). Одређен број споменика са прецизном анализом и читањем натписа обрадила је проф. Мирослава Мирковић (Мирковић М. 1975, 95-106).

Рекогносцирање терена је обављено 1977. године, а наредне 1978. године су започета сондажна ископавања након којих су уследила систематска истраживања. Током ових радова је истражено преко две стотине гробова, који су потврдили велику сличност са гробовима на некрополи Комини, у долини Везишнице (Цермановић – Кузмановић А. 1980- 1981, 103- 104, 229).

Археолошка ископавања су открила старију некрополу домородачког становништва из I- II века н.е, на заравњеној падини ближе обали Лима, док се падином према брдовитом залеђу шири млађа некропола романизованог становништва II–IV века н.е. На некрополи су постојале и репрезентативније гробнице *area masearia cincta*, богатих припадника муниципалне аристократије (Цермановић- Кузмановић, А. 1990, 230 – 231). Такође натпис на урни која је овде нађена, помиње угледног припадника високог муниципалног ранга Публија Елија Фирмина Р (ublius) Aelius Firminianus (Цермановић- Кузмановић, А. 1990, 230 – 231) .

Разнолика етничка припадност становништва потврђена је кроз различит обредни однос у сахрањивању, тако је уз обред инхумације заступљена и кремација покојника у керамичким урнама и плитким јамама, који су датовани у II и III век н.е. Бројни гробни прилози и накит припадали су домородачком романизованом становништву пореклом из средње Далмације и салонитанске регије (Цермановић – Кузмановић А.1982, 50).

На основу налаза надгробних споменика, слично налазима на другим античким некрополама заступљен је најједноставнији облик надгробне стеле и монументални надгробни ципус. На некрополи у Коловрату нађена је бројна архитектонско- декоративна пластика. Издвајају се рустичнији коринтски капители или надвратник са реалистичком представом орача. Нађене су и мање коцке, које подсећају на споменике у том облику. За ове налазе се претпоставља да су делови архитектонско-декоративне пластике (Зотовић М. 1975, 179-184).

1. Надгробна стела од кречњака, са делимично одбијеном горе левом страном. У горњем делу је троугаони забат са акротеријама, док доњи део забата није посебно назначен. У пољу горњег дела у плитком рељефу, представљена су четири попрсја, збијена и мањих димензија у односу на остали простор поља. Крајње лево попрсје слабо се види због оштећења споменика. Мушкарац до њега је са округлим лицем , истакнутим крупним очима, наглашеним носом и устима, косом изнад чела означеном лучном плитком линијом, обучен у тунику са огртачем, набраном на десном рамену фибулом. У десној, савијеној у лакту руци , држи на грудима птицу. Лево у пољу ниже, урезан је крст. До њега је жена округлог лица, наглашених очију, носа и уста, са линеарно представљеном косом изнад чела и велом преко, који пада до рамена. Лева рука савијена у лакту са раширеним прстима, лежи на грудима. Линеарно је представљена и туника. Крајње десно попрсје жене је округлог лица, истакнутих очију, носа и уста, косе изнад чела скупљене, вероватноса велом преко , који се слабо препознаје. Обучена је у набрану тунику скупљену фибулама на раменима. Лева рука савијена у лакту, лежи на грудима са отвореном шаком. Оквир профилисан у средини, у пољу у плитком рељефу, линеарно је представљен мотив густо збијених биљних чашица. Испод у профилисаном пољу представљена је даћа, у средини треножац и мушкарац који прилази треножцу. Десно од треножца је патера. У оквиру поља у рељефу,

налазе се линеарне биљне чашице са латицама, које су врховима окренуте у низу према доле и горе. У профилисаном пољу сачуван је натпис:

D (i s) m (anibus) s (acrum) | Vurus vil (icus) HA Secundoni parin(ti)
(parenti ?) | q (uae) vixit an (nis) LXXX at Sicundoni c(oniugi) | q (uae) vixit a
(nnis) XX et siri | (sibi) viv(us) m (erentibus) p (osuit) .

Димензије: 147 x 62 x 19 cm

Коловрат

IV век н.е.

Вулић Н. 1941-48, 162, n. 335

Šašel J. et A . 1986, 162, n. 1690

2. Надгробна стела од кречњака у доњем делу оштећена, горе равно завршена, представљена у профилисаном оквиру у плитком рељефу попрсја супружника који се држе за руке. Попрсје жене лево има на глави скупљену косу изнад чела, наглашене праменове и вео који пада преко рамена. Лице је издужено са наглашеним јагодицама, изражене надоле повијене косе обрве, крупне очи, линеарно јак нос, уста и брада. Горњи део попрсја означен је скоро равном линијом, нешто јаче наглашено је заобљено лево раме. Десна рука савијена у лакту под правим углом, линеарно представљена, држи већи кључ. Одећа је слабо видљива, у доњем делу плитким линијама назире се набори. Десно попрсје мушкарца има издужено лице, косу изнад чела, заобљене надоле спуштене обрве, крупне бадемасте очи, наглашене јагодице, нос, уста и ужу браду. Горњи део попрсја линеарно је представљен. У левој руци савијеној у лакту држи волумен. Грудн су представљене у нешто дубљем рељефу. У оквиру бочно лево, у плитком рељефу налази се извијена лоза са лишћем бршљана. Профилисано натписно поље је са сачуваним текстом. Слова су плитко урезана и излизана:

D (is) M (anibus) Aplis Pantoni | is sibi et Catoni | uxori vivus | fecit.

Димензије: 1.32 x 73 x 23 cm ; натписно поље 33 x 37cm ; слова 3 cm.

Мирковић М. 1975, бр. 3

3. Већа надгробна стела од кречњака, напукла косо у доњем десном углу, горе је троугаони забат са акротеријама, плитко профилисана. У средини, у пољу забата у кругу или венцу (нејасно, јер је рељеф излизан) налази се розета. Испод у нешто дубљем рељефу представљена су три женска попрсја различите доби. Лево је портрет старије жене доста реалистично приказан,

издуженог крупнијег лица, косе зачешљане високо изнад чела, наглашених крупних очију, дугог носа и уста, нешто шире браде и бора на лицу. На глави носи вео, који пада на рамена. У делу попрсја, рељеф је доста излизан. Десна рука савијена је високо у лакту, у правцу према левом рамену, у руци држи нар. Одећа је слабо препознатљива, разазнају се шири рукави. У средини попрсје млађе особе, девојчице, лице је округло, дуга коса је скупљена иза ушију, наглашени су праменови у плићим урезима. Рељеф у делу попрсја је излизан, види се десна рука савијена у лакту, која у отвореној шаци држи голуба. Одећа је са ширим рукавима. Попрсје жене десно има издужено лице, косу скупљену изнад чела и ушију, наглашене јагодице, крупне бадемасте очи, уста мања и развучена у благ осмех, дуги нос, при врху шири (или је оштећен). Десна рука високо је савијена у лакту, у отвореној шаци са наглашеним прстима, држи цвет. Носи вео који пада на рамена. На одећи су приказани широки рукави и слабо видљиви попречни набори у пределу груди. Рељеф је доста излизан и слабо препознатљив. Испод, у пољу у дубљем рељефу налази се лоза спирално увијена, са волутним крајевима..

Натписно поље у плитком рељефу је профилисано, слова су плитко урезана и крупна, у правилним редовима. У пољима бочно у плићем рељефу, извијена је лоза са волутним крајевима. У доњем делу у плитком рељефу, у средини је кантарос са извијеном лозом са волутним крајевима.

Натпис : D (is) M (anibus) S(acrum) Macximae (i) q (uae) v (ixit) a (nnis) III sorori et filiae d (e) f unctis et Clemian (i) matri vivae Surita suis et si (bi) viva p (osuit)

Димензије . 1.26 x 62 x 21cm ; натписно поље: 44 x 36 cm ; слова 4 и 3 cm .

Мирковић М. 1975, 99 бр. 6

III век.н.е.

Т. XXIII

4. Надгробна стела од кречњака, издуженог облика и већих димензија, оштећена је у доњем левом делу и напукла по средини. Стела горе је равно завршена. У горњем плићем профилисаном пољу приказана су попрсја жене и мушкарца. Попрсје жене, лево, у плитком рељефу има издужено лице, косу зачешљану, отворено чело, наглашене очи са осмехом у погледу, дуги нос и уста развучена у осмех. На грудима, у десној савијеној руци у лакту, држи пехар. Носи вео који пада преко рамена. Набори одеће су слабо препознатљиви, због излизаности рељефа. Десно попрсје мушкарца има

издужено и слабашно лице, високо изнад чела зачешљану косу, наглашене очи, дуги нос и мања уста, у плитким урезима истакнута је мања и ужа брада. У левој руци савијеној у лакту држи волумен, набори одеће су слабо видљиви. Попрсја највероватније супружника делују сићушно, слабашно, неразвијено. У оквиру у пољу, горе, налазе се плитке и косе канелуре, на лево и на десно усмерене према средишњем делу. У оквиру, у ужем профилисаним пољу бочно, истакнуте су плитке канелуре, сличне уврнутом ужету. У ужем пољу испод, у плитком рељефу извијена је лоза са листовима и грожђем. У већем плитком профилисаном натписном пољу, уклесана су плитко, слова. Бочно у оквиру поља натписа, у плитком рељефу представљена је лоза са бршљановим лишћем. Доњи део стеле прилично је оштећен, нарочито у левом доњем делу, представа на рељефу је нејасна. Сачуван је натпис:

D (is) m (anibus) | Narens (is) v (ixit) a (nnis) XXVIII (?) | Mage Ael (i) P (anterni (s) ser (v) us AT co (niugi) | p (osuit) . Гентилициј Ael (i) опредељује споменик у II век н. е.

Димензије: 1.40 x 59 x 27 cm ; натписно поље: 47 x 41cm; слова 3.5 cm .

Мирковић М. 1975, 100, бр. 7.

Коловрат

II век н. е.

Т. XXII

5. Надгробна стела од кречњака, са већим оштећењима натписног поља и доњег дела. Горе равно је завршена, у плитком рељефу, у благо лучно горе профилисаном пољу су три попрсја. Лево, попрсје је жене, високе слабашне, главе нешто подигнуте нагоре, линеарно представљене краће косе, лица издуженог са наглашеним очима, носом, устима и истакнуте браде. Попрсје је излизано. Слабо је видљива десна рука, савијена у лакту. На одећи су набори. Попрсје у средини има крупно округло лице, косу кратку, наглашене обрве, крупне очи, дуги нос и већа уста. Попрсје је слабо очувано, тешко је препознатљива десна рука савијена у лакту. Попрсје десно има главу нешто подигнуту нагоре, краћу косу, округло лице, крупне очи и нос, уста нешто већа. Попрсје горе је равно и слабо видљиво, на одећи су тешко препознатљиви набори. Испод у пољу је спирална лоза са лишћем. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст:

D (is) m (anibus) CT DI |... VAPI... A.

Димензије: 83 x 55 x 22 cm ; слова 4 cm .

Коловрат

Мирковић М. 1975, бр.10

Т. XXIII

6. Надгробна стела од кречњака, горе равно завршена, у дубљем рељефу је представљено попрсје жене са издуженим лицем и косом зачешљаном изнад чела, са велом на глави који пада на рамена. У рукама држи пехар. У оквиру у пољу је слабо видљива лоза са лишћем. Испод, је профилисано натписно поље.

Димензије. 145 x 52 x 25 cm; натписно поље. 34.5 x 26 cm

Коловрат

II – III век н. е.

Зотовић М. 1975, 181, сл. 7

Т. XXIII

7. Доњи део надгробне стеле од кречњака има сачуван усадник и мањи део профилисаног поља, са натписом : ... *onī v(i)v(is) vel v (i) v (i) p (osuerunt vel posuit)*. У оквиру у пољу је спирална лоза са листовима бршљана.

Димензије : 95 x 78 x 38 cm

Коловрат, археолошка ископавања 1978.

Цермановић - Кузмановић А. 1989, 5.

8. Доњи део надгробне стеле од кречњака, поломљена косо по средини. Профилисано поље, нема натписа. У оквиру у пољу је спирална лоза са лишћем бршљана, на крајевима са волутама.

Димензије: 80 x 33 x 8 cm

Коловрат, археолошка ископавања 1978.

Цермановић- Кузмановић А. 1989, 7

9. Већи део надгробне стеле од кречњака, недостаје горњи део и десна страна споменика. Делимично је сачувано профилисано рељефно поље са попрсјима мушкарца и жене. Десна рука савијене у лакту лежи на грудима, видљиви су делови набране одеће. Испод у оквиру, у овалним пољима која праве уплетене траке, у рељефу у средини, представљен је венац са крутом у средини, лево и десно је по једна розета, а вероватно и розета у средини (нејасно, јер је споменик оштећен). У профилисаном пољу сачуван је натпис:

D (is) m(anibus) Titus D anni(s) L Bazo ux (ori) et sibi v (ivo) p (osuit). У оквиру са страна су пиластри од лишћа, по средини подељени попречним

линијама на два поља, фриз од лишћа груписан је према средини у два правца, са листовима окренутим на горе и надоле.

Димензије . 1.38 x 29 x 70 cm

Коловрат, археолошка ископавања 1980.

Цермановић – Кузмановић А. 1989, 5

10. Надгробна стела од кречњака, у горњем делу је троугаони забат са истакнутим акротеријама у угловима. У забату је венац са розетом у средини, околу је лишће. Испод у профилисаном пољу су четири попрсја: две жене, мушкарца и детета у средини. Портрет мушкарца је са дугуљастим лицем, наглашеним очима, носом и устима, краће подигнутом косом. Десна рука је савијена у лакту и положена на груди, држи волумен. Обучен је у хламиду набрану фибулом на десном рамену. Попрсје жене у средини има издужено лице, наглашене очи, нос и уста, косу краћу и скупљену на глави. Одећа је са наглашеним наборима око врата. Десна рука савијена у лакту положена је на груди, држи нар. До ње је жена, дугуљастог лица са наглашеним цртама и краће косе. Носи вео који пада до рамена. Десна рука је савијена у лакту и лежи на грудима, држи нар. Између попрсја жена, испред у првом плану приказано је мање попрсје детета са истакнутим крупнијим лицем, очима, носом и устима. Дете у десној руци, положеној на груди држи лист бршљана. Испод, у оквиру у пољу је спирална лоза са бршљановим лишћем. У профилисаном пољу стоји натпис:

D (is) m(anibus) s(acrum) Quintus Dardanae c(oniugi) et Quintinae f(ilae) vi(vis) et sibi p(osuit). У оквиру поља са стране су пиластри, украшени стилизовним лишћем бршљана на левој, и биљним чашицама на десној страни. У пољу доле налази се кантарос, са бршљановим лишћем и два грифона са стране. Десно и лево у профилисаним пољима су фигуре Атиса. Сачуван је рељеф са Атисом у левом пољу. Приказана је здепаста фигура Атиса са прекрштеном левом ногом преко десне, док је десна рука савијена у лакту и придржава лакат, лева рука подигнута је нагоре.

Димензије: 1.55 x 67 cm

Коловрат, археолошка ископавања 1981

II – III век н. е.

Цермановић – Кузмановић А. 1989, 8-9, бр. 5, сл. 5

11. Надгробни ципус од кречњака, предња страна има профилисано натписно поље и нема натпис. У пољу оквира налази се спирална винова лоза савијена у волуте. На бочним странама је профилисано поље, без рељефа.

Димензије: 103 x 70 cm; натписно поље: 86 x 44 cm

Коловрат

II – III век н. е.

Зотовић М. 1975, 181, сл. 8

12. Надгробни ципус од кречњака, на предњој страни, у средини горе је волута, у пољу у оквирима, налази се лоза са акантусовим лишћем, у профилисаном натписном пољу сачуван је текст:

D (is) m (anibus) S (acrum) Aur (elia) Tri | to vi | va sibi posuit.

На бочним странама, средишњи профилисани део нема рељефне представе, у пољу оквира је спирална лоза, која се на крајевима завршава волутама.

Димензије: 110 x 69 x 46 cm ; натписно поље: 79 x 34. 5 cm.

Коловрат

II- III век н. е.

Душанић С. 1967, 1 нап.3; Мирковић М.1975, 98 нап.9

Зотовић М. 1975, 180 сл. 1

Мирковић М. 1975, 98, бр. 4

13. Надгробни ципус, има делимично сачуван средишњи профилисан део и натпис : D (is) m(anibus) S (acrum) C (ao) Stat (io) Bessioni et A (n) nae Severinae coi (ugi) eius Stat (ius) Veloci (i) anus et S (e) verina p (ientissimi) p (osuerunt), са већим оштећењима на бочним странама.

Димензије: 80 x 66 x 66 cm

Коловрат, археолошка ископавања 1981.

Цермановић – Кузмановић А. 1989, 9.

14. Надгробни ципус од кречњака, оштећен делимично у десном горњем делу, веома монументалан. Предња страна је вишеструко профилисана и испуњена натписом у правилним редовима, слова су плитко клесана. У оквирима је богата лоза спирално извијена са листовима акантуса. На бочним странама представљена је фигура нагог младића који симболизује Генија плодности, окренутог благо надесно. На наглашеном издуженом лицу, истакнуте су крупне очи, нос, уста и јагодице, на лицу је осмех задовољства, гргурава коса је изнад чела, а тело је наго, са наглашеним мускулима груди,

стомака, руку и јаким ногама. Десна рука спуштена је уз тело и држи грозд, док је лева високо савијена у лакту и држи корпу, са већим гроздом на десном рамену. Ослоњен је на десну ногу, док је лева широко у раскораку, савијена у колену. На ногама су наглашене чизме изнад чланака. Натпис спомиње високог домородачког представника декуриона муниципија. Аурелија Максима Aur(elio) Maximo). На основу гентилиција споменик је опредељен у III век. н.е. Натпис гласи:

D (is) M (anibus) S (acrum) G () Suricino et Sep (timiae) Candidae avis q(ui) v(ixit) an (nis) LXXV et illa an (norum) LX et Aur (elio) Maximo d (ecurioni) m (unicipi) q(ui) v(ixit) an (nis) LV et Aur (eliae) Maditae q(uae) v (ixit) a (nnis) XXXX par (entibus) et Aur (eliae) Venuco ni sorori q (uae) v(ixit) a (nnis) XVI Aur (elius) Lavius d (ecurio) m (unicipii) et sibi v(ivus) p (osuit) .

Коловрат, код једне од гробница

Гарашанин М. 1967, 225- 226 ; Мирковић М. 1975, 99 бр. 5

III в. н. е.

Т. XXII

15. Надгробна коцка, са оштећењима, на једној бочној страни у плитком рељефу представљена је већа ваза, на другој страни је делфин, који гута рибу.

Димензије: 41 x 42 x 38 cm ; горњи део 37 x 33 cm.

Коловрат

II-III век н.е.

Зотовић М. 1975, 182.

16. Декоративан део грађевине од кречњака мање оштећен, предња страна у дубоком рељефу, приказује попрсје жене, која носи на глави вео. На десној бочној страни у дубоком рељефу лево, приказан је делфин.

Димензије: 32 x 24 cm (предња страна); 32 x 24 cm (десна страна)

Коловрат

II – III век н.е.

Зотовић М. 1975, 181 сл. 13

Т. XXIII

17. Декоративан део грађевине од кречњака, делимично оштећена на више места, у дубљем рељефу на предњој страни је попрсје мушкарца са пребаченом хламидом, која је набрана фибулом на десном рамену. На левој бочној страни у дубоком рељефу представљен је делфин, на десно.

Димензије. 42 x 27 cm (предња страна) ; 52 x 22.5 cm (лева бочна страна) .

Коловрат

II – III век н.е.

Зотовић М. 1975, 181 сл. 15

Т. XXII

18. Жртвеник од кречњака, у горњем делу, у средини је венац са розетом, а у угловима гране са лишћем акантуса. У профилисаном натписном пољу сачуван је натпис:

L (ibero) P (atri) A (ugusto) Cordi (us) Ur (sinus)

Димензије : 91 x 45 x 31.5 cm ; натписно поље : 42 cm ; слова 7 и 4 cm

Коловрат

II – III век н.е.

Мирковић М . 1975, бр. 2

19. Жртвеник од кречњака са горњим оштећеним делом, у профилисаном натписном пољу сачуван је натпис: I (ovi) O (ptimo) M (aximo) Secund (us) Aug (usti) lib (ertus) At [.] et Al (bina) Ingen (ua) cum Secun | dinae filia e (x) v (oto) p (ientissimi ?) p (osuerunt)

Димензије : 88 x 34 x 47 3 cm ; и слова 3 и 3.5 cm ;

Коловрат

II - III век н. е.

Мирковић М . 1975, бр. 1

20. Архитектонско- декоративни део надвратника делимично је оштећен, на предњој страни у рељефу претстављен је орач са плутом и два вола. Орач је окренут на лево, левом руком држи плуг, док је десна рука позади. Лева нога савијена је у колону, а десна је позади. Обучен је у кратку припасану тунику, преко које носи огртач, који позади лепрша. Животиње вуку плуг, једна поред друге. Наглашена су крупна тела животиња, са истакнутим високим роговима и дугим репом. Животиње су представљене реалистички.

Димензије : 81 x 50 x 24 cm

Коловрат

II – III век н. е.

Зотовић М. 1975, 181 сл. 10; 11.

21. Коринтски капител, од кречњака са лишћем акантуса

Димензије. 54 x 36 cm

Коловрат

II – III век н. е.

Зотовић М. 1975, 182 сл. 9

22. Коринтски капител, од кречњака, делимично је оштећен, украшен је лишћем акантуса

Димензије: 42 x пречник базе 37 cm

Коловрат

II – III век н. е.

Зотовић М. 1975, 182 сл. 14

Народни музеј Ужице, поставка лапидаријум

23. Камена четвртаста урна од кречњака, у средини удубљена

Димензије: 39 x 29 x 18 cm; средишњи део урне : 22.5 x 32 cm

Коловрат

II – III век н. е.

Зотовић М. 1975, 182.

Завичајни музеј у Пријепољу

24. Камена урна из гробнице, са сачуваним натписом :

P.(ublius) Aelius Firminiaus

Коловрат

Цермановић- Кузмановић А. 1990, 230 - 231

Античка некропола у Коловрату, настала је уз веће античко насеље на ушћу Сељашнице у Лим. Насеље прате мања насеља у околини поред Лима. Некропола је ситуирана уз главну саобраћајницу поред Лима, на падини изнад реке. Преко превоја на Јабуци, насеље је повезано са средиштем муниципијума у Коминима на омањој реци Везишници, као и насељима на ушћу Везишнице и Техотине. Економска богатства поднебља, на првом месту природни ресурси (руда олова и сребра на оближњој градини Чадиње) представљала су основ за настанак и трајање овог насеља у унутрашњости римске провинције Далмације. Према ономастичким подацима на римским споменицима, иконографским и стилским карактеристикама, начину сахрањивања и обичајима приликом сахрањивања, некропола у Коловрату је веома слична са муниципалном некрополом у Коминима и некрополом у

Радоићи, у долини Увца. Сличности које су евидентирани и на једној и на другој некрополи, откривају непосредне везе које су постојале између ова два релативно блиска римска насеља. Са једне стране, веће римско насеље у Коловрату, које настаје у крају богатом рудом и са друге стране, муниципална некропола у Коминима, као некропола муниципијума S на реци Везишници.

Археолошки налази су потврдили истоветност етничких племенских заједница на овој територији, које одликује са једне стране, изузетно јак аутохтони локализам са својим конзервативизмом, а са друге стране насељено становништво, са својим традиционалним аутохтоним одликама и наслеђем.. Овакву етничку структуру најбоље потврђују откривене двообредне некрополе, које имају и своје специфичности. Богата епиграфска грађа, ономастички подаци, археолошки налази и различити обичаји приликом сахрањивања, потврдили су различиту етничку припадност становништва и бројне сличности овог подручја, са салонитанском регијом. Другим речима, уз аутохтони супстрат овде је, бројно досељено становништво са подручја средње Далмације, углавном из салонитанске регије. Ономастичка грађа потврђује, да су пресељења од стране римске власти обављена у два наврата. У мањем броју, појединачна пресељења евидентирана су у I веку н. е, док је интензивнији прилив становништва забележен у току II и III века н. е. Главни разлози су економске природе, на привредно значајном подручју са проређеном насељеношћу, требало је обезбедити сталну експлоатацију рудног богатства, на подручју, на коме није било довољно радне снаге. Овде су присутни високи муниципални достојанственици, али су потврђени и нижи слојеви попут виликуса (vilicus) који су управници на већим пољопривредним добрима.

У друштвеној хијерархији издваја се административни апарат на челу са муниципалном аристократијом, коју чине декуриони и дуовири који руководе, организују и гарантују систем несметане производње и сигуран прилив и економску добит римској власти, пореклом су такође припадници аутохтоног становништва. Присуство градских магистрата које помињу натписи на споменицима, истовремено су потврда урбане средине и везе, са муниципалним центром.

Различитост облика надгробних споменика, последица је између осталог различитог економског и социјалног статуса становништва. Успон и привредни развој области, следи се и у начину израде надгробних споменика. Уз рустичне налазе, су и монументални споменици и

монументалне гробнице, зидане великим каменим блоковима. Највећи успон области је у II – III веку н. е, што потврђују и натписи на споменицима. Још једном треба истаћи да ономастички подаци указују на етничку различитост становништва. Уз аутохтоно становништво присутно је и насељено становништво, пореклом из салонитанске регије, које је такође аутохтоно са својим посебностима и локализмима, који чувају традиционалну културу. Оваква етничка обележја, потврђују се и кроз иконографију на надгробним споменицима и стилским карактеристикама представа на споменицима. Божанства која се помињу и која су приказана на споменицима, претстављају *interpretatio Romana* домаћих божанстава.

Сагледавајући надгробна обележја која су на некрополи откривена, осим надгробних стела, налазе се и монументални ципуси и гробнице богатих муниципалних магистрата, као и камене урне.

Надгробне стеле у горњем делу, завршавају се равно или у облику троугаоног забата, са акротеријама. Уочљива је рустична израда у плитком рељефу са одликама линеаризма и шематизмом. Портрети приказују различите физиономије и доба старости. Облик лица је различит, издужено или округло лице, са наглашеним јагодицама или образима. Скоро увек су на лицу наглашене јаке обрве и надочни луци, који портрету дају упечатљивост и појачавају његову изражајност. Затим, крупне очи, наглашен нос, мања уста, често развучена у осмех, поглед који је усклађен са осмехом на лицу и покретима руку и тела. Тако да све делује врло реалистички. Није једноставно било све ово ускладити, али је све постигнуто умећем и вештином локалног мајстора. Саставни део одеће код жена је вео, са крајевима који често падају веома дуго, скоро до струка, Линеарност и шематизација преовлађују у представљању одеће, истакнути су само набори. Мушкарац уобичајено држи волумен у десној руци, док жена држи нар или пехар, кључ, лист бршљана и цвет, а дете птицу.

С друге стране издвајају се стилски и уметнички дотеране представе, као на попрсјима која су представљена на декоративним деловима грађевине. Ови ликови и одећа, подсећају на римске портрете и римску одећу. Заступљеност оваквих уметнички дотераних и лепих рељефа на одређеној групи споменика, уз монументалне надгробне споменике и конструкције гробница, указују на уметнички и стилски домет провинцијске уметности у овом делу римске провинције Далмације и степен утицаја романизације, који је прихваћен од

стране једног дела имућнијег слоја друштва. Оваквих примера је мање, али су присутни. Истовремено бројнији су обични, рустични споменици, сиромашније израде, шематизовани са истакнутим линеаризмом, као надгробна обележја припадника нижег социјалног статуса.

Поређења ради и следећи руку мајстора клесара, његово умеће и вештину, уз већ истакнуте битне одлике портрета на рељефу, пажњу привлаче реалистичке представе одређених сцена, као на пример. представа орача са воловима. Овакаве стваралачке могућности мајстора, одређују различите правце и домете у којима се развијала локална народна уметност на подручју Средњег Полимља, са централним местом које заузима насеље у Коловрату.

Стела виликуса Вуруса (vilicus Vurus), која истовремено указује на значај пољопривреде као једног од главних занимања становништва, истовремено је једна од ређих стела на овој територији, на којој је представљен обред даће, са сценом треножца у средини, слугама са стране и обредним даровима на треножцу. Ту је и симболична представа птице и крупно линеарно представљеног крста испред попрсја, као хришћанског симбола (Вулић Н. 1941-48, 162, п. 335).

Осим жеље да се на једној групи споменика, у рустичној или на другој групи споменика, са уметнички квалитетнијом израдом, прикажу портрети, са намером да се нагласе и њихове емоције (осмех на лицу, љубав супружника који се држе за руке), постоји тежња да се истакне религиозност и веровање, садржано у погледима на лицу портрета, култним предметима и сценама са симболичним значењем, односно и у самом приказивању божанстава, као што је Геније или Атис.

Овоме се прикључује увек присутна биљна орнаментика. Осим што има декоративну улогу биљна орнаментика има симболично значење, као што је лоза са лишћем бршљана, лоза са грожђем, лоза или акантус или ретко појединачни лист бршљана, приказан у слободном пољу, у позадини рељефне представе или лист бршљана, у руци жене. Композиционо посматрано, појединачни лист бршљана је детаљ који испуњава слободан простор на рељефној представи, на тај начин композиција добија на пуноћи и густини, без празног простора. Биљна орнаментика рађена у плитком рељефу, мада не заузима главно место у представи, већ најчешће испуњава поља у оквирима, како на предњој тако и на бочним странама рељефа, уноси динамику у представу. Игра лозе и лишћа, показује вештину руке локалног

мајстора и ниво, веома лепе и пријатне за око уметности, са својим посебностима у развоју коју носи локална провинцијска уметност.

Велика средишта подразумевала су разноликост етничке припадности, прилив људи различитих занимања и професија (трговаца, занатлија). Тако натпис на једној од стела из Коловрата помиње Quintus- а Dardanae. Натпис потврђује сличности, контакте и утицаје из провинције Дарданије. Овде је неуобичајено у иконографији на стелама, приказан Атис и грифони. (Цермановић – Кузмановић А. 1989, 8-9, бр. 5, сл. 5) .

Надгробни ципус из Коловрата издваја се својом раскошном биљном орнаментиком, у пољима оквира на предњој страни споменика , уз то и начин на који је представљен Геније са локалним обележјима, као здепаста нага фигура младића, са осмехом на лицу божанства, са пренаглашеним мускулима тела и екстремитетима , покретима јаких руку, са гроздом у једној руци и корпом са грождем на рамену (Гарашанин М. 1967, 225- 226 ; Мирковић М. 1975, 99 бр.5). Симболично значење божанства и повезаност са култом Дионисија већ су познати.

Посебно треба истаћи крајње реалистичку представу орача, на којој је дошла до изражаја веома лепа уметност која постоји у унутрашњости провинције Далмације.

На основу начина израде и карактеристика споменика уочљиви су споменици обичније, рустичне израде, површински, линеарно, шематизовано у плитком рељефу, рађени без много детаља, са уочљивом непропорцијалношћу руку и попрсја, резултат су не баш веште израде и уметничке способности клесара. С дуге стране на монументалним споменицима постигнут је висок ниво у уметничком изражавању, у маниру локалне, традиционалне уметности како у представи портрета и покрета руку, тако и у поједностављеној одећи и симболичним предметима које држи жена или мушкарац.

Карактеристике надгробних споменика намећу логичан закључак постојања припадника различитог социјалног и друштвеног статуса, од сиромашнијих припадника домородачке заједнице до богатијих, утицајних и угледних представника муниципалне аристократије. Ономастички подаци потврђују у Коловрату високе муниципалне представнике, али се спомињу и виликуси као управници већих поседа. Овде треба рачунати и са обичнијом социјалном структуром која је водећа радна снага у привредном животу релативно гушће насељене области Средњег Полимља.

Помињање муниципија у натпису само још више подвлачи територијалну блискост и непосредне контакте по свим питањима, административним, привредним и економским са суседним муниципалним средиштем у Коминима.

У религији становништва потврђена су врховна римска божанства, Јупитер, Либер, Херкул, Атис и Геније.

Локалитет „Црква у Сељанима“, Пријепоље

Постојање античких некропола у долини Сељашнице, западно од Коловрата имплицира ширење и настанак античких насеља на овом подручју. Још Пач (Patsch C. GZMS, 1896, 487, br. 49, цртеж сл. 34; WMBH 4, 1896, 291, бр. 49 цртеж, натпис у прва три реда; и CIL III, 13848), бележи и помиње жртвеник посвећен Јупитеру Кохорталису I (ovi) o(ptimo) m(aximo) c(o) hort(ali), наравно као *interpretatio Romana* локалног божанства са својствима и атрибутима које божанство има у локалном животу домородачког становништва.

Један споменик је узидан у цркву у Сељанима, док се други налази као часна трпеза у истој цркви.

1. Надгробни споменик од кречњака, сачувана је предња страна и део слабо читљивог натписа:

D(is) m(anibus v(ixit) an(nis)

Димензије: 1.15 x 62 x 30 cm

Узидан у цркву у Сељанима

II – III век н.е.

Вулић Н. 1940, 21; бр.21

2. Жртвеник од кречњака са мањим оштећењима у горњем делу горе у пољу, има у средини розету, док је у профилисаном пољу сачуван натпис Аурелија Лаутуса (Aurelius Lautus), посвећен Јупитеру Кохорталису I (ovi) O(ptimo) M(aximo) Chort(ali). Натпис гласи:

I (ovi) O(ptimo) M(aximo) Chort(ali) Aur(elius) Lautus ex v(oto) l(ibens) p(osuit).

Димензије: 99 x 51 x 58 cm ; слова висине 6 cm .

Часна трпеза у цркви у Сељанима

II – III век н. е.

Patsch K. 1896, 487, br. 49, сл. 34; 1896, 291, бр. 49; CIL III, 13848 ; Вулић Н. 1931, бр. 337; 1941 – 48, бр. 36 и цртеж Д. Сергијевског; Мирковић М. 2013, 40, 41, 46.

Локалитет „Изнад села на путу Пријепоље- Сељане , Сељашница, Пријепоље

На десној обали Сељашнице , на путу Пријепоље - Сељани одмах изнад села Сељашнице, евидентиран је надгробни споменик, од кога је сачувана по дужини десна половина. Споменик је од кречњака, у профилисаном пољу сачуван је натпис :

D (is) m (anibus) S (acrum) (Aurel) ia coіux ? v (igit) a (nnis) X et (filiae) viv (a) e ns pa (ter vivu) s p (osuit). У профилисаном оквиру у пољу, у плитком рељефу представљена је лоза са лишћем и грођем .

Димензије: 1.40 x 55 x 43 cm .

Сељашница, изнад села на путу Пријепоље- Сељане

II – III век н.е.

Вулић Н. 1931, 139, бр. 336.

Чадиње , Пријепоље

Чадиње је градина позната као богато рудоносно налазиште које је експлоатисано у античком периоду и уз које се развило веће насеље у Коловрату. Још је Артур Еванс крајем XIX века оставио значајне податке и читање натписа, који помиње Публија Пладоменуса Карванија, P (ublius) Ael (ius) Pladomenus Carvanіus, високог градског магистрата, декуриона и градског префекта. Током археолошких ископавања откривена је гробница његовог унука Публија Елија Фирминуса, (Publius Aelius Firminus). Археолошки су потврђени налази некропола и репрезентативне гробнице угледних представника муниципалне аристократије. На натпису се помиње муниципијум Aurelii Splonistarum.

1. Надгробни споменик , у натписном пољу има сачуван текст:

D(is) M (anibus) S (acrum) P Ael (ius) Pladomenus Carvanіus praefectus civitatum Delmatarum praefectus iure dicundo municipi Aurelii Splonistarum et Aelia Panto coniugi eius parentibus pientissimis P. Aelius Titus,) P. Aelius Lupus et P. Aelius Firminus h (eredes) p (onendum) c (uraverunt) h (ic) s (itus) e (st)

Димензије: 80 x 50 cm

Изгубљен

Чадиње код Пријепоља

Evans A. 1885, 44 ; CIL III 8308; Loma S. 2005, 17; Мирковић М.2013.

Бродарево, Пријепоље

Т. ХХI, ХХII

Према подацима у старијој литератури нађене су две стеле на ледини у Бродареву. (Вулић Н. 1931, 136, п. 328.и 329.9). Обиласком терена у 2014. години археолози Народног музеја из Ужица нису успели да пронађу локалитет и нису евидентирали стеле, већ се користе подаци из старије литературе (Вулић Н. 1931, 136, п. 328, 329).

1. Горњи део надгробне стеле у десном углу је поломљен , на површини су веће напуклине, сачувано је рељефно поље и мањи део натписног поља. У горњем делу стела је равно завршена, у профилисаног ниши приказана су попрсја мушкарца и жене. У пољу изнад њихових глава приказан је лист. Лево је попрсје мушкарца средњих година који има овално лице, истакнуте дуге обрве, крупне очи, јачи делимично оштећен нос, уста развучена у осмех, веће уши и наглашену јачу браду. Коса је благо коврцава, кратка, изнад чела. Врат је краћи и јачи, рамена су равна и линеарно представљена. Десна рука савијена у лакту, држи волумен. Лева рука је поред тела, покривена наборима одеће.

Десно, попрсје жене средњих година има шире и округло лице, ниско чело, дуже обрве , крупне очи, оштећен нос, мања уста развучена у осмех, наглашене јагодице, бујну косу у праменовима зачешљану изнад чела, преко главе носи вео који пада на рамена. Врат је јачи и краћи, рамена су равна. Десна рука савијена у лакту, са дугим прстима, држи нар. Лева рука је поред тела, покривена одећом са наборима линеарно представљеним.

У профилисаном пољу испод у плитком рељефу представљена је лоза са лишћем и грожђем. Испод, у троструко профилисаном натписном пољу сачуван је текст , исписан у два реда, са крупним словима, плитко урезаним. Чита се : D(is) M(anibus) P I U S I .

На стели преовлађује линеаризам, који представља тежњу клесара да са што више детаља испуну рељефну представу, како би композиција добила на

пуноћи и изгубила слободан простор. Истакнуте емоције средовечног мушкарца и жене, представљене су са осмесима и покретима. Уједначена динамика, присутна је у покретима, нарочито десне руке, како код мушкарца, тако и код жене.

Димензије: 1 x 81 x 34 cm

Бродарево

II век н.е.

Вулић Н. 1931, 136, п. 328.

2. Горњи део надгробне стеле са већим оштећењима. Стела се горе завршава са троугаоним забатом, па је представа у забату нејасна због оштећења рељефа. Испод у профилисаном рељефном пољу приказано је попрсје мушкарца и жене, а изнад у пољу лист бршљана. Попрсје мушкарца средњих година лево, са округлим лицем, наглашеним јагодицама, дугим обрвама, крупним бадемастим очима, дужим носом и већим устима, развученим у осмех. Рамена су равна, десна рука је савијена у лакту, са два испружена прста која држе волумен. Лева рука покривена је одећом са наборима, рађена је у нешто дубљем рељефу. Попрсје жене средњих година десно, има крупно округло лице, дуге обрве, крупне очи, јачи нос (са оштећеним врхом), уста пунија са осмехом и наглашене јагодице. Праменови косе зачешљани су изнад чела и носи вео који пада на леђа. Рамена су равна. Десна рука савијена је високо у лакту, са раширеном шаком на грудима, лева рука је поред тела, покривена одећом са линеарно наглашеним наборима. У профилисаном пољу, испод у средини је мањи суд са извијеном лозом са крајевима који се завршавају волутом и листовима бршљана. Испод је сачуван део профилисаног натписног поља. Облици лица потпуно су исти, као прекопирани. У покрету десне руке мушкарца и жене, представљена је уједначеност покрета. Динамичност представе појачава извијена лоза са бршљановим лишћем.

Димензије: 90 x 73 x 29 cm

II век н.е.

Вулић Н. 1931, бр. 329

Бродарево

Црква у Давидовици, Бродарево, Пријепоље

1. Надгробни ципус у пољу горе са оштећењем, има профилисану предњу страну, док је на бочним странама у профилисаном пољу представљена фигура Атиса са фригијском капом на глави, округлог лица са наглашеним јагодицама, крупним бадемастим очима и носом, док су отворена повелика уста развучена у осмех. Обучен је у кратку, потпасану испод струка тунуку и узане панталоне. Лева нога ослоњена је на равну плочу, десна савијена у колену, прекрштена је преко леве. Десна рука подигнута изнад главе, држи лопту, док је лева рука спуштена и држи већи грозд. У оквиру бочно у пољу, налази се лоза са лишћем.

Димензије: 1 x 61 x 39 cm

Као стуб за часну трпезу у цркви Давидовици, код Бродарева

Вулић Н. 1931, 133; бр. 330

У Бродареву према подацима у старијој литератури нађене су две стеле и надгробни ципус који је употребљен као часна трпеза у цркви у Бродареву. На стелама из Бродарева долази до изражаја истицање линеаризма, на рељефу су присутни детаљи, као што је лист бршљана у позадини. Празног простора нема па представа делује пренатрпано, а то се већ дало уочити на једном броју надгробних споменика у Средњем Полимљу.

Фигура Атиса на ципусу који се налази у цркви у Давидовици приказана је са лоптом у једној руци и гроздом у другој руци, прекрштених ногу, стоји на равnoj плочи. Ова концепција Атиса потпуно одудара од његове уобичајене схеме на ципусима. Грозд у руци божанства симболиком се приближава култу Дионисија. У сваком случају ово је једна варијанта са садржајима локалне уметности.

У Средњем Полимљу пролазила је једна од главних саобраћајница у античком периоду, која је уско повезана са већим насељем у Коловрату и оближњом Градином на Чадињу, где су се налазила лежишта богата рудом. Територија Средњег Полимља била је густо насељена у античком периоду и усмерена је на најближи градски центар који се налазио у Коминима код Пљеваља. Појединачни налази римских споменика у Средњем Полимљу остављају отворено тумачење њиховог *in situ* налаза, као што су налази

споменика у Херцеговачкој Голешу, Мажићима, античка сполија у Црквеним Тоцима и стела из Дренове, за коју се сматра да је донета са некрополе у Коловрату. Једина, археолошки истражена је некропола у Коловрату. За римске споменике са локалитета на Дерикоњића брду у Џурову, претпоставља се да потичу са античке некрополе која се овде налазила. Несумњиво је, да су појединачни налази римских споменика дуж Лима у Средњем Полимљу одреднице, да су у близини, или на месту њихових налаза постојале римске некрополе, па се може закључити да је Средње Полимље било прилично насељено у античком периоду. Бројност локалитета се повећава у близини Коловрата и у правцу према Коминима и околини.

Дуж пута који прати леву обалу Лима евидентирани су споменици који откривају места и правац где се ширило насеље из Коловрата и где су се налазиле некрополе које их прате, као што су локалитети у Мажићима, Херцеговачкој Голешу, Црквеним Тоцима и Џурову. На десној страни Лима, већа некропола откривена је и истражена у Коловрату на ушћу Сељашнице у Лим, и јужније, споменици који су евидентирани у Бродареву. На основу сачуваних натписа на неколико надгробних стела споменици су опредељени у II, III и IV век н. е.

Захваљујући систематским ископавањима на некрополи у Коловрату објашњени су начини сахрањивања и обред приликом сахрањивања. Овде су регистровани различити облици сахрањивања са кремираним и спаљеним гробовима, као и зиданим већим гробницама које су припадале угледним породицама домородачког становништва. Закључци се могу донети на основу података са споменика и некропола (у Коловрату и Комини), као и са споменика и натписа на жртвеницима (из оближњег нововарошког краја).

Ономастичка анализа на натписима, ближе је одредила састав становништва и степен романизације муниципалне аристократије, становништва вишег и нижег социјалног статуса у друштвеној хијерархији Средњег Полимља. Степен романизације одређен је динамиком романизације у већим градским насељима у Коловрату и Коминима, одакле су се ширили главни импулси према Средњем Полимљу и насељима у долини Увца.

Доказано је, да овде у III веку. н.е. са изузецима који су појединачно евидентирани нешто раније, римска власт насељава становништво из салонитанске регије, које је домородачко. Насељавање се врши због обезбеђења радне снаге, успостављања безбедног и сигурног саобраћаја и

несметане експлоатације привредно богатог подручја. Међу насељеним становништвом заступљени су припадници војске, о којој говоре како, натписи на споменицима тако, и налази у гробовима. О гробним прилозима више говоре налази откривени на некрополи у Коловрату.

Надгробне стеле као најједноставнији и најчешћи облик надгробног споменика, откривене су у: Хер Голешима, Бродареvu и Коловрату. За надгробне стеле које представљају најједноставни облик споменика, карактеристично је да су претежно осредњих димензија, а ређе монументалне (као стела из Дренове). Израђене су од кречњака различите боје, најчешће, белог, беличасто-сивог или сивкастог и црвенкастог кречњака. У начину израде типичан је плитак рељеф. Ретко се на неким местима јавља нешто дубљи рељеф. Горњи део стеле завршава се у облику забата са акротеријама у угловима или са уклесаним забатом (Дренова) или са равним завршетком (Црквени Тоци и Џурово). У забату стеле приказан је венац са розетом у средини и акротерије, украшене палметама (Хер Голеси), или је у пољу венац са розетом, док су са страна две мање розете (Дренова). У пољу између у слободном простору може се налазити, розета, лист и бршљанов лист (Дреново, Мажићи, Коловрат и Бродарево). Један од чешћих мотива који се јавља као декоративни детаљ, али и као представа која има симболично значење , јесте бршљанов лист. Лоза са бршљановим лишћем најчешће се ставља у рељефно поље оквира са стране, или у горњем и доњем рељефном пољу стеле. На стели из Бродарева лист бршљана налази се у позадини рељефног поља са попрсјама, или жена држи лист бршљана у руци, на стелама из Џурова и Коловрата. Осим бршљановог листа, на предњој страни коцке из Мажића у позадини, у пољу изнад попрсја представљен је цвет, који понекад држи дете. На античким споменицима у Средњем Полимљу, у Дренови, Коловрату и Мажићима, на рељефној представи налазе се пехар, птица, кључ и штап. Ретка представа штапа који држи мушкарац, налази се на стели из Дренове. Треба истаћи и ретку кулtnу сцену у доњем делу стеле из Дренове, са фигурама, можда слугу, од којих један држи пехар.

Обично је рељеф дубљи у пределу главе портрета, са разлогом , јер клесар покушава да издвоји лице у односу на вео (на портрету жене), или попрсје од позадине, рецимо унутар једне веће или више мањих ниша, на пример на стелама из Џурова, Дренове, Коловрата и надгробној коцки из Мажића. Централно место на споменицима заузимају представе попрсја, ретко само

жене (на стели из Коловрата) и попрсја мушкарца и жене (на стелама из Џурова, Коловрата и Бродарева) или групни портрет (на стели из Џурова, Коловрата и коцки из Мажића). У горњем делу стеле, попрсја могу бити представљена у четвртастом профилисаном рељефном пољу, као на стелама из Џурова и Коловрата. Клесар некад ово поље украшава ситним косим урезима, што је уочљиво на стели из Коловрата. Један од начина представљања попрсја је у већој ниша, или унутар више, мањих ниша. Често је то ширира профилисана ниша (стеле из Џурова, Коловрата и Бродарева), или две мање нише (стела из Џурова и коцка из Мажића).

Одлика портрета на рељефу надгробних споменика на некрополама у Средњем Полимљу је, линеаризам у приказивању портрета различитих физиономија и доба старости. Жена увек на глави носи вео са дугим крајевима, који падају на рамена и преко леђа. Мајстор клесар зна да представи осмех на лицу портрета, обично су уста развучена у осмех, а занимљиви су и портрети на којима је жена пребацила руку на раме мужа (стела из Џурова и Коловрата). Оваква иконографија је и посебност на рељефним представама на надгробним споменицима, управо овде у Средњем Полимљу.

Значајно место у рељефној представи на надгробним споменицима заузима представљање архитектуре. Нарочито када се рељефна представа налази у ниши, било већој и ширијој, или када су то мање, једна или више ниша. Примери доста солидно и детаљно урађене архитектуре уочљиви су на стелама из Џурова и коцки из Мажића. Стабло стуба са капителом и стопом украшено је густим косим урезима, обично је овде рељеф нешто дубљи. Детаљисање у рељефној представи неминовно ствара пунији рељеф, а самим тим и композиција добија на садржају, што за последицу има згуснуту рељефну представу и губљење празног простора.

Посебно је различит избор предмета који се држе у рукама, као што су пехар и штап (Дренова), лист бршљана (Бродарево и Џурово) и розета (на коцки из Мажића и стели из Дренове). Символичност и сложеност представе истакнута је на стели из Дренове, која већ припада касној антици.

Мањи је број откривених ципуса и надгробних коцки. Својим богатим иконографским садржајем издваја се надгробна коцка из Мажића. Надгробне коцке су евидентиране такође на већој некрополи у Коловрату. Овај облик надгробних споменика далеко је бројнији на некрополама у пожешком крају, на којима иконографија има друге садржаје.

Споменици припадају претежно периоду II, III и ретко IV века н.е. Тешко су прецизније опредељени, јер су натписи на споменицима углавном оштећени, осим на неколико стела из Џурова и Црквених Тоца.

Начин израде, иконографија и стил говоре о веома слабом продирању процеса романизације и великом традиционализму са конзервативизмом, који је задржало становништво Средњег Полимља.

У религији становништва на територији Средњег Полимља потврђено је поштовање бога Јупитера и Либера који се јављају у локалним варијантама *interpretatio romana*, затим Херкул, Атис и Геније плодности.

АНТИЧКА НЕКРОПОЛА КОМИНИ ОПШТИНА ПЉЕВЉА, РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА

Т. XXIV, XXV, XXVI

У селу Комини, у долини реке Везишнице код Пљеваља, још крајем XIX века случајно је откривена античка некропола (Patsch K. 1902, 115-121).

На територији античке некрополе која је припадала муниципијуму код Комина, почетком XVI века настају Пљевља, позната под именом Ташлице (Taschlydje). Оснивач и велики градитељ Хусеин – паша, подигао је чувену Хусеин-пашину џамију, која представља ремек дело архитектуре турског периода. Уз ову џамију подигнуто је још неколико џамија, беговских кућа и трг са шадрваном, што је учинило да Пљевља постану познато и незаобилазно место, како у периоду турске владавине, тако и касније.

Подаци посланика који су овуда пролазили или овде боравили, долазећи са разних страна, током XIX и почетком XX века, као и подаци истраживача из истог периода, бележе постојање великог броја римских споменика, који су коришћени за градњу џамија и беговских кућа.

Крајем XVIII века, на пропутовању кроз Пљевља дубровачки посланици су уз описе старина у граду, забележили и један латински натпис, који спомиње декуриона муниципијума "S": T. Aur(elio) Sextiano | eq(uiti) R(omano) | dec(urioni) m(unicipii) S () T. Aur(elius) Lu(percus) filio pientissimo | in memoriam | posuit | l(ocus) d(a) (tus) d(ecreto) d(ecurionum (Гарашанин М. 1967, 221, 222; Mirković М. 2013, 11, 56, 57).

У XIX веку овим крајем су пропутовали и у њему боравили, турски, аустријски и пруски посланици, који су уз описе старина евидентирали и преписали натписе на римским споменицима.

Изасланик турског Али паше, F. C.H.L.Pouqueville на путу за Епир, осим описа места и обичаја народа куда је пролазио, спомиње и латински натпис узидан у пљеваљску фонтану (Mirković М. 2013, 12,).

Ами Бу (Ami Bue) је бораваћи 1836. и 1840. у Пљевљима, у турском Ташлицеу (Taschlydje), такође забележио податке о крају кроз који је пролазио и о људима које је сретао (Mirković М. 2013, 13).

Године 1865. пруски конзул у Сарајеву Ото Блау (Otto Blau), преписао је 20 натписа са споменика у Пљевљима и околини: у Хусеин пашиној џамији, у

Муслук – џамији и џамији у Подстражици, а дао је и описе римских споменика који су узидани у беговске куће и шадрван на тргу, као и споменике, који се налазе у цркви на Илијином брду и локалитетима у околини Пљеваља (Mirковић М. 2013, 11, 56; СІІІ ІІІ, 6339- 6357).

Х. Милер (Н. Müller), аустријски конзул у Пљевљима, први је открио веће римско насеље у Коловрату, код Пријепоља и остатке старог пута између Пљеваља и Пријепоља (Mirковић М. 2013, 14), а евидентирао је и римске споменике у околини.

Значајни резултати истраживања крајем XIX века, припадају М. Хернесу (М. Hoernes) који је овде боравио 1880. године, бележећи старине у вароши и околини и предано радећи на допунама натписа, које су преписивали претходни истраживачи (Hoernes М.1880, 186).

Познати енглески истраживач А. Еванс (А. Evans), током обиласка терена на Балкану 70-тих година XIX века, посетио је Пљевља. Описао је грађевине и римске споменике у Пљевљима и околини, посебно се интересујући за текстове натписа на римским споменицима. Том приликом је констатовао, да одређени број споменика на терену, које су регистровали претходни истраживачи више не постоји (Evans А. 1885, 44). Еванс је у својим забелешкама описао ближе место налаза споменика.

Посебно су значајна његова сагледавања територије коју обухвата муниципијум код Пљеваља. За градску територију муниципијума наводи, да се шири свуда у правцу запада, по падинама изнад Везишнице. Следећи територију муниципијума у Коминима, Еванс наводи споменике у Радосавцу, Видрама и Подпећи. Осим римских споменика који су уграђени у турске куће и џамије, Еванс спомиње споменике уграђене у цркву на Илијином брду.

Уз описе античких локалитета и римских споменика, Еванса интересују и путеви који су овуда пролазили. Откриће миљоказа на коме није био сачуван натпис, на планинском превоју Јабука, потврдило је мишљење, да је овуда ишао пут који је повезивао веће римско насеље код Коловрата, са насељем у Коминима, код Пљеваља (Evans А. 1885, 44). На једном од натписа стоји име града (Evans А. 1885,25,44).

Карло Пач је више пута боравио у Пљевљима и написао неколико извештаја, у којима је изнео податке о античким локалитетима и путевима, при томе је описао античке споменике и прочитао натписе на њима. У једном од извештаја даје податке о првим ископавањима аустријских официра, који су открили

гробове на редове и једну гробницу. Истовремено ово су први подаци за место, где се налазила античка некропола (Patsch K. 1902,115-121).

Боравећи 1894. године у Пљевљима, Пач бележи: " да су оранице и ливаде посуте надалеко развалинама, неке од тих гомила и хрпа су прероване, јер су пљачкаши туда тражили грађу, а можда и благо. За градњу цркве на Илијином брду бележи „ено сељаци баш сада добављају камење" (Patsch K. 1902,115-121). Такође, помиње римске споменике око Хусеин –пашине џамије, код џамије Чутковац, џамије Дедага и Муслук џамије.

Римски споменици налазили су се узидани у куће: Дервиш бега Селмановића, Мустај бега и Сали бега Селмановића, Мехмед бега и Хаџи аге Паповића, затим код куће Јестровића на Радосавцу, као и на штали Неше Павловића.

Доста споменика узидано је у цркву на Илијином брду и на локалитетима Бабића поток, Видре и Радосавац, према Везишници и Ћехотини.

Почетком XX века Никола Вулић даје читање натписа на споменицима које је видео у Пљевљима и околини, наводећи списак несталих споменика, на основу података Сергијевског (Вулић Н. 1931;118-122; 1941-1948, 129-145; Patsch K. 1896).

Познато је, да су прва аматерска археолошка ископавања обавили аустријски војници крајем XIX века и да су наишли на, античке гробове на редове и на једну гробницу (Patch K. 1902, 115- 119). Некропола на редове налазила се у подножју Белог брега, недалеко од леве обале Везишнице.

Прва систематска ископавања започео је 1964. године Завод за заштиту споменика културе Црне Горе и Завичајни музеј из Пљеваља, затим се истраживањима прикључио Филозофски факултет из Београда, са академиком Драгославом Срејовићем и професором Александрином Цермановић-Кузмановић. Ископавања у континуитету трају до 1967. године, са мањим прекидом настављена су од 1970. до 1975. године, а и касније (Цермановић-Кузмановић А. 1965, 144- 145; 1966,77-83; 1967, 113; 1968, 101-107; 1972, 91; 1973, 71; 1974, 89; 1975, 104; 1976; 1979, 1981).

Ископавања су обављена на локалитетима Луке, Бело брдо и падини према Везишници. Године 2007. и 2008. ископавања су настављена на локалитету Град (Ружић М. 2013, 27- 37). Захваљујући дугодишњим истраживањима научна јавност је упозната са карактеристикама некрополе у Коминима, где се према натпису на споменицима претпоставља постојање муниципијума, који је у

науци познат под скраћеним именом муниципијум S (Гарашанин М. 1967, 221, 222; Mirković М. 2013, 11, 56).

Натписи на споменицима на којима се спомињу: градски магистрати, декуриони, дуовири, витезови, куратори, свештеници, центуриони, конзуларни бенефицијари и ветерани, потврђују постојање града у Коминима (CIL III, 8309, 8307, 8311, 8301, 8310, 8303; Цермановић-Кузмановић А. 1967, 201). Градски магистрати на основу ономастичких података припадају домородачком становништву и насељеном домородачком становништву са подручја салонитанске регије, као и члановима имућних и угледних породица, који су имали значајну улогу у граду, а пореклом су из приморских приобалних крајева (Цермановић-Кузмановић А. 1967, 104; Гарашанин М. 1967, 225-237; Mirković М. 2013, 113-122).

Питање имена самог насеља у Коминима је отворено, засада постоје само претпоставке.

По мишљењу Момзена (CIL III, 1026, 1479) и Хернеса (Hoernes, 187), име града се препознаје у имену места „Stanecli“, а по Томашек у, по имену места „ Sapii“ (Tomaschek W, 1880, 556), која се помињу на Tabuli Peutingeriani. Међутим, ове претпоставке нису прихватљиве, с обзиром на географски положај ових места, као и на сам положај пјеваљског краја, који није обухваћен на карти (Mirković М. 2013, 16).

Домашевски (Domaszewski) је у имену града“ Saloniana“, који помиње Птоломеј претпоставио име муниципиума S (Domaszewski f. A. CIL III 8309).

А. Еванс, претпоставља име града Municipium-a Aurelium-a Splonistarum-a, на основу почасног натписа из Чадиња код Коловрата, који помиње римског витеза- декуриона муниципијума S. (Evans A. 1885, 25, 44; Гарашанин М. 1967, 222; Mirković М. 2013, 52;). Наиме, натпис уз име члана угледне породице Публија Елија Пиадоменуса Карванија (Publius Aelius Piadomenus Carvanus) помиње муниципијум, од чијег имена је сачувано неколико слова: P (ublius) Ael(ius) Piadome(no) Carvanio, Aureli S. Lo. Последње име, Еванс је допунио и прочитао као Municipii Aurelii Splonistarum (Evans A. 1885, 25, 44), доводећи га у везу са именом града Сплонума, који је као муниципиј познат из писаних

извора. М. Мирковић сматра, да је Евансово тумачење најближе стварном имену, на основу сачуваних слова на натпису (Mirković M. 2013, 56, 58).

Проучавајући настанак муниципијума у унутрашњости провинција на Балкану у II – III век н.е. Alföldy (Alföldy G. 1962, 76) ,одбија претпоставку Еванса, да се Splonum могао налазити тако дубоко у унутрашњости провинције Далмације,а натпис из Чадиња допуњује и чита, као S(icu)lo(tarum. Такође,на основу натписа из Чадиња предлаже име муниципијума Aurelium (Evans A. 1885, 25; Гарашанин М. 1967, 222; Mirković M. 2013, 52; Alföldy G. 1962, 76).

Гарашанин сматра, да је муниципијум S већ око средине II века н. е. добио статус муниципијума (Гарашанин М. 1967, 223). Мирковићева сматра, да је Евансово тумачење имена најближе тумачење према сачуваним словима на натпису (Mirković M. 2013, 58).

Натпис на жртвенику из Комина који је посвећен Серапису и Изиди, спомиње витеза Улпија Гелијана (М. Ulpius Gellianus), који је обављао послове куратора. Натпис гласи:

Serapidi et Isidi M. Ulp(ius) Gellia(nus) eq(ues) R(omanus) cur(ator) Arbensi(um) Met(ensium) Splonista(rum), Malvesat(um) (Evans A. 1885, 25 и даље; 44; Sergijevski D. 1940, 20 Вулић Н. 1941- 1948, 130 п. 287; Гарашанин М, 1967, 222; Мирковић М. 2013, 59).

Натпис иде у прилог тумачењу Еванса о постојању муниципијума (Сергијевски Д. 1940, 15; Evans A. 1885, 25, 44). Улпије Гелијан, на месту куратора налазио се у градовима: Arbensiumu, Metlensiumu, Splonistarumu, Malvesatiumu. Име града Splonistarum који се спомиње на овом натпису, Вулић доводи у везу са насељем Сплонумом и сматра, да је то име муниципијума у Коминима, уз образложење да је жртвеник на коме се спомиње име овог града, нађен у Коминима (Вулић Н. 1941-48, 130 п. 287; Гарашанин М. 1967, 222; Mirković M. 2013, 59). Мишљење Вулића остаје отворено, с обзиром да није од пресудног значаја то што је натпис нађен у Коминима, што не мора да значи, да се муниципијум налазио овде (Гарашанин М. 1967, 222; Mirković M. 2013, 59).

У писаним изворима, Дион Касије (Cassius D. LVI, 11) спомиње утврђење Splonum, које је Германик освојио у ратовима у Далмацији. На ово скреће пажњу Еванс, мада утврђење директно не везује за муниципијум S, код Пљеваља (Evans A. 1885, 44). Освајања Германика ишла су правцем, од Сиска преко земље Мезеја према Бихаћу. Претпоставка је, да Сплаунон

муниципијума S, код Пљеваља, географски не одговара, јер се не налази на правцу проласка војске Германика.

Гарашанин оставља ово питање отвореним (Гарашанин М. 1967, 222). Позивајући се на податак Дион Касија, Alföldy (Alföldy 1962, 3-12; 58; 76) одбацује могућност да је то тврђава Splonum, код Пљеваља и да сукоби који су актуелни северно на Сави немају никакве везе са унутрашњим делом римске провинције. Аутор скраћеницу S, повезује са именом Siculotae, насељеног племена. Заправо, подсећа да су имена у Пљевљима слична са именима у салонитанској регији, а Siculotae су пореклом из тих области, између Salonae и Traguriuma.

Alföldy сматра, да су са овог места исељене Siculotae, да би се ослободила земља и дала на употребу ветеранима. Сматра, да су Siculi дали име насељу муниципијума S(icu) lo(tarum). Они се препознају у натпису из Чадиња (Alföldy 1962, 58; 1965, 57, 152, 173).

Такође, М. Мирковић прихвата претпоставку Alföldy-а, да су Siculi из Далмације пресељени у област око Пљевља (Mirković M. 2013,60).

Тумачећи податке Велеја Патеркула и Дион Касија, да су почетком I века н.е. Тиберије и Германик, умирили велики део Илирика и стигли у унутрашњост провинције до Splonuma, Wilkes сматра, да су притом могли, из освојене тврђаве преселити становништво (Wilkes J.J 1969, 173-174).

Најновија тумачења Мирославе Мирковић, засада остављају питање имена града у Коминима, отвореним. Сматра, да назив града остаје и даље претпоставка и да ниједно тумачење није потпуно прихватљиво, али даје могућност да су прихватљиви различити називи (Mirković M. 2013,61).

Учесталост и бројност натписа заједно са археолошким налазима потврђују, да се у Коминима код Пријепоља налазио муниципијум. Натписи спомињу имена припадника муниципалне аристократије и потврђују постојање муниципијума на овој територији. Осим декуриона, спомињу се дуовири, витезови, куратори, свештеници, центуриони, конзуларни бенефицијари и ветерани. Уз постојећу домородачку етничку структуру становништва у Коминима, присутно је и насељено домородачко становништво из салонитанске регије, као и чланови угледних породица пореклом из приморских приобалних крајева (Цермановић-Кузмановић А. 1967, 104; Гарашанин М. 1967, 225-237; Mirković M. 2013, 113-122).

Муниципијум S, настаје на темељима старијег илирског насеља које током периода римске владавине, половином II века н. е, прераста у муниципијум и траје до IV века н. е. Еванс је уочио темеље грађевина свуда по падинама изнад Везишнице, с тога мериторно тврди, да се муниципијум шири у правцу запада (Evans A. 1885, III- IV, 42).

Пач спомиње, да се локалитет шири на високој тераси изнад леве обале Везишнице, која се у правцу запада још више уздиже. У северном делу терена на локалитету Међе, који је уствари плато издвојен удолином од јужног дела, по казивању мештана, ту су се налазили остаци старог пута и зидова (Patch K. 1902, 102; Гарашанин М. 1969, 230).

У односу на градску територију муниципијума, на јужним падинама смештена је некропола која се шири у правцу истока. Добија се утисак на основу топографије на локалитету, да се главно насеље налазило на уздигнутом платоу и да се оно ширило према реци. Изван самог насеља ширила се некропола, како на самом платоу тако и испод њега. Некропола се вероватно налазила дуж пута који је водио ка муниципијуму.

Током дводеценијског истраживања, откривене су две некрополе које су означене као некропола I и некропола II. Резултати археолошких ископавања показали су да су некрополе двообредне и да су заступљени обреди кремације и скелетног сахрањивања.

Некропола I у Коминима припада I веку н. е. и траје до III века н.е. Некропола II је нешто млађа, из II, III и IV века н. е, па нешто дуже и траје. (Цермановић-Кузмановић А. 1968, 102,; 1980, 44-48).

Старија некропола I у Коминима, налази се на брежуљкастом узвишењу Белог брда и спушта се према некрополи II, која је распрострањена у удолини, према левој обали Везишнице. На северу се некропола простира према Бабиш потоку, у правцу југа. Остаци гробова нису евидентирани .

Некропола I, на којој су заступљени спаљени грбови, датирана је у I-ом и почетком II-ог века н.е. На јужном периферном делу некрополе, у III веку н.е. обавља се скелетно сахрањивање. Из овог периода, откривена је гробница и надгробни споменици (Цермановић-Кузмановић А. 1980, 44). У III веку н.е. паралелно се обавља сахрањивање на некрополи I, као и млађој некрополи II.

Гробови спаљених, јављају се у више варијанти, најједноставније су примитивне гробне јаме, кружног или правоугаоног облика са обгорелим зидовима. У њих се посипају остаци пепела са ломаче са гробним прилозима, док је понекад јама покривена каменом плочом. Карактеристични су спаљени гробови са гробном јамом, у коју се ставља керамичка урна са остацима скупљеним са ломаче. Око урне може се налазити камени венац. Много ретко су заступљени спаљени гробови са конструкцијом од камених сандучића, који су стављени у јаму. У њима су нађени луксузнији предмети, што говори да су припадали богатијем становништву. Интересантно је, да су ови гробови груписани на једном месту.

Међу гробним прилозима најбојније су ручно рађене урне и пехари. Урне су лоптастог или крушколиког облика, углавном неукрашене са потковичастим дршкама. Најближе аналогije, су са урнама на јаподским некрополама и илирским некрополама, на врелу Цетине, које припадају I веку пре н.е. (Марић 3. 1959, 1968, 1).

Пехари се јављају у различитим облицима, сиво-мрке су боје и ручно рађени, подсећају на латенску керамику (Цермановић-Кузмановић А. 1980, 45). Уз пехаре су нађене и зделе, коничног облика, ретко биконичног, које су рађене ручно и ретко на витлу.

Веома је бројно оружје: копља, криви ножеви и копче. Налази керамике указују на јаку локалну традицију гвозденог доба, као и присуство нероманизованог аутохтоног становништва. Начин сахрањивања и гробни прилози на некрополи I, указују да се овде сахрањивало нероманизовано домородачко становништво, од I до III века н.е. Неки гробови су и старији, са краја I века пре н.е. (Цермановић-Кузмановић А. 1980, 45).

Некропола II у Коминима је млађа некропола. Распрострањена уз леву обалу Везишнице, додирује се са старијом некрополом I, која се простира са падина Белог брда, лоцирана је недалеко од градске капије муниципијума, а траје од II до IV века н.е.

На некрополи су откривени скелетни гробови и монументалније гробнице угледних породица, које су прављене од камених блокова. Осим скелетних, откривени су и спаљени гробови. Гробови су правилно распоређени на редове, између гробница је издвојен простор са прилазима. Ови гробови припадају типу *area masecia cincta*. Унутрашњост гробнице може бити преграђена, ту се

налазе камени сандучићи са пепелом и прилозима. На гробници се налазе надгробне плоче у облику ципуса или пирамиде.

Монументалне гробнице карактеристичне су за подручје Аквилеје. Насељавањем становништва овај облик сахрањивања преноси се у приобалну и средњу Далмацију, салонитанску регију, да би се током III века проширио у залеђе и континентални део римских провинција (Срејовић Д. 1975, 184; Brusin G. 1934, 197; Toynbee J.M. 1971; Цермановић-Кузмановић А. и др. 1975, 30; 1980, 45).

Обред приликом сахрањивања код спаљених гробова на некрополи II, сличан је или готово исти као на некрополи I, мада постоји и варијанта, да се камени сандучићи са пепелом стављају у гробнице или уз њих. Евидентна је бројност урни на некрополи II, које осим што су израђене ручно и на витлу, имају добру фактуру. Међу урнама ретко су заступљени примерци импортованих урни, цилиндричног облика и са печатним орнаментом. Евиденти су и фрагменти здела углавном ручне израде. У скелетним гробовима нађени су пехари са две дршке, рађени на витлу.

Спорадични су налази глеђосане импортоване керамике, док су бројни налази стаклених чаша, здела и крчага, претежно доспели импортом. Међу посудама од стакла издваја се диетрете нађена у оловном саркофагу. Стаклено посуђе је откривено у спаљеним и скелетним гробовима (Цермановић-Кузмановић А. 1980, 48). Од накита нађене су златне наушнице. Међу налазима фибула јављају се коленасте и крстасте фибуле. Налази оружја, углавном копља и кривих ножева, нађени су у спаљеним и скелетним гробовима.

За скелетне гробове карактеристично је да се сахрањивање обавља директно у гробну раку без конструкције. Евидентне су гробне раке озидане опеком, у које се стављају оловни саркофази (Цермановић-Кузмановић А. 1980, 48). Скелетни гробови груписани су на периферији некрополе, ретко се налазе преко старијих спаљених гробова, укупани су дубље, и уз главу покојника, најчешће се налази пехар са две дршке, стаклена чаша, крстаста фибула и стаклене гривне. (Цермановић-Кузмановић А. 1980, 48).

На касноантичкој некрополи II откривени су гробови са кремацијом и инхумацијом. Међу кремираним гробовима потврђене су керамичке урне,

сандуци и гробне јаме уклесане у стену, као и монументалне гробнице са надгробним споменицима. Монументалне гробнице са надгробним споменицима носе типично римска обележја, а ономастички подаци са натписа и гробни прилози, потврђују породице досељеника са Приморја. Са друге стране, у периоду касне антике када је инхумација главни облик сахрањивања, на некрополи II је евидентна појава кремираних гробова у кружним јамама, са керамичким урнама или без њих, или у четвртастим јамама усеченим у стену, у које је директно положен пепео покојника, као и мањи камени сандуци. Појава кремираних гробова се везује за римски утицај (како облик сахрањивања, тако и гробна архитектура), али се у самом обреду сахрањивања јасно издвајају чисто локални обичаји, карактеристични за домаће становништво.

На некрополи II, бројни су налази надгробних споменика у облику стела, надгробних ципуса и коцки, као и монументалних гробница угледних породица. Натписи на споменицима потврђују присуство становништва различите етничке припадности. Уз домородачко становништво присутно је досељено становништво са територије салонитанске регије и јужног приморја.

Стела, као најједноставнији облик надгробног споменика, у горњем делу се најчешће завршава са исклесаним троугаоним забатом и са акротеријама са страна, или је горњи део стеле равно завршен са уклесаним забатом, или са уклесаном, у плитком рељефу полукружном нишом. У средишњем пољу забата приказана је у плитком рељефу розета, розета у венцу, лист бршљана, акантус, птице, ретко попрсје жене или мушкарца, или мушкарца и жене (Цермановић-Кузмановић А. 1967, 204, 205; 1970, 79-80, бр 7; Patsch K. 1912, 122, fig. 45; Вулић Н. 1941-1948, 132, n. 292)

На надгробним ципусима који су нађени на некрополи на бочним странама, приказани су Атиси, затим Геније јесени и Геније са буктињом у једној руци. На једном ципусу приказана је фигура жене која држи цвет и кључ (Цермановић-Кузмановић А. 1968, 202; 1967, 203; Сергијевски Д. 1941, 8, бр. сл. 4). У пољима оквира, на предњој и бочним странама ципуса приказани су: спирална лоза са грождем, листови акантуса, палмете, лозица која се завршава мотивом „Херакловог чвора“, лоза са волутним завршецима или мотив рибе кости (Вулић Н. 1931, 118, n. 307; CIL III 14605; Цермановић-Кузмановић А. 1967, 201-205; 1968, 101-107).

Надгробне коцке као облик надгробног споменика, откривене су на некрополи. Интересантна је иконографија на овим споменицима, уз већ

популарну представу коњаника, претежно на бочним странама споменика. На споменицима из Комина претстављена су попрсја или целе фигуре, са култним предметима (Patsch, 1902, Sp. 36, 7; VIII, 117; Вулић Н. 1931, 121, 122, 294; Цермановић-Кузмановић А. 1968, Т. I, 1,2; Т. II, 3).

На некрополи, осим надгробних споменика налазили су се и жртвеници. Натписи на жртвеницима посвећени су врховном римском божанству Јупитеру I(ovi) O(ptimo) M(aximo), Јупитеру Громовнику (Jupiter Fulgatori), Јупитеру Кохорталису (Jupiter Cohortalis), затим Силвану, Генију муниципија, Херкулу, Митри, Серапису и Изиди, док се на рељефима надгробних споменика налазе представе Крилатог генија са буктињом, Генија јесени са плодовима и Атиси (Цермановић-Кузмановић А.1968, 105).

Локалитет, село Видре

Село Видре налази се на реци Ћехотини, северно од археолошког локалитета у Коминима. Усамљени налази римских споменика у Видрама, који су евидентирани још у XIX веку, указивали су на територијалну распрострањеност античке некрополе у Коминима. Римске споменике са овог локалитета спомињу Хернес, Еванс и касније Вулић (Ноernes, 1880, Evans A. 1885,42 ; Вулић Н. 1941-48, 129, п. 285, цртеж споменика; такође Mirković М. 2013, 83, br.).

1. Надгробна стела од кречњака, са оштећењима. У горњем делу стела се завршава са забатом и акротеријама, сачувана је акротерија у десном углу споменика. У пољу забата, представљен је венац са лишћем и розетом или концентричним кругом у пољу акротерије. У профилисаном рељефном пољу представљена су три попрсја. У пољу испод, налази се извијена лоза са бршљеновим лишћем, док у профилисаном пољу стоји доста оштећен натпис: D (is) m(anibus) s(acrum)vixit annis XI Sextus У пољу оквира лево и десно, представљена је извијена лоза са лишћем бршљана.

Видре

II век н.е.

Вулић Н. 1941-48, 129, п. 285, цртеж Д. Сергијевског ; А. et J. Šašel , 1986, n 1732.

Локалитет Илијино брдо, Пљевља

Илијино брдо је узвишење на јужним огранцима пљеваљске котлине, удаљено је око 5 km југоисточно од Пљеваља. На брду Св. Илија, налазило се друго римско насеље, настало на старијем насељу или утврђењу, домородачког становништва. Антички локалитет на брегу Св. Илија, распрострањен је на јужном ободу територије муниципијума. На брегу Св. Илије нађени су бројни римски споменици (Hoernes M.1880, 191; Evans A.1885,33; Mirković M. 2013, 75-83). Налази античких споменика на овом локалитету, употребљени су као грађевински материјал приликом градње цркве посвећене Св. Илији.

Еванс (Evans A. 1885, 33- 36), описује римску стелу и ципус близу улаза у цркву, истиче бројност илирских имена на споменицима и њихову рустичну израду, по којој се разликују од споменика у Пљевљима(Evans A. 1885, 33- 36). Римске споменике на Св.Илији, такође је описао Пач (Patsch K. 1894, бр.34; 1896, 287, бр. 31, 32 ; 288, бр. 34. 36). Многи споменици који су тада евидентирани, нестали су. Међу њима су се налазиле надгробне стеле и ципуси. Споменици са локалитета на брду Св.Илије, публиковани су у најновијој књизи М. Мирковић (Mirković M. 2013, 75- 83).

На локалитету су се налазили осим надгробних стела и жртвеници. Будући да се ради углавном о споменицима који су секундарно употребљени, претпоставља се уобичајени облик, као што су стеле које су се налазиле у Коминима и околини. Стела је у горњем делу имала забат са акротеријама и карактеристичном представом у рељефном пољу, у широј ниши или двојној ниши, са стубовима са стране и у средини. У пољима ниша налазе се попрсја у два реда, једно изнад другог. У иконографији се веома ретко налази на једној стели представа ратника, са штитом и мачем. (Mirković M.2013, 82, 78 br.35; Kubischek 1928,38). Имена која се спомињу на натписима, припадају аутохтоном становништву, што указује на традиционализам и конзервативизам који је очигледан нарочито у уметности. На споменицима су бројнија имена жена. У насељу на Св.Илији, спомиње се дуовир квинквеналис и ветеран, који је служио у XIII легији Geminae. Натпис на једном жртвенику са овог локалитета, спомиње народ *populous*, који жртвеник посвећује богу Јупитеру.

У религији становништва поштован је Јупитер. Свакако, да у једној конзервативној средини римског насеља на Илијином брду, која је сачувала дубоко корене традиционализма у поштовању одређених култова, треба препознати локална божанства тзв. *interpretatio romana*.

1. Надгробна стела, од кречњака. У профилисаном натписном пољу има сачуван натпис: M. Opellio Antonino Diadumeniano nobilissimo Caes|ari principi I (uv)en(tut)is Caes(aris) M Op(e)l(ii) Severi Ma|crini p(ii) f(elicis) Aug(usti) fil(io) p(ecunia) p(ublica) d(ecreto) d(ecurionum).

димензије: 1.08 x 60 x 33 cm

III век н.е.

Илијино брдо, десни доворотник у штали свештеника на Илијином брду

Hoernes M.1880, 191; Evans A. 1885, 36 и цртеж; Patsch K. 1894,485, 479 са цртежом; 1896, n. 21; CIL III 8307 p.255; Mirković M. 2013, 77, br.18.

2. Надгробна стела од кречњака, фрагментована. У горњем делу стеле сачуване су акротерије, у рељефном пољу испод, у профилисаној ниши представљена су попрсја. У профилисаном натписном пољу налази се доста оштећен натпис: D(is) m(anibus) s(acrum) Pantonivunxi f(iliae)... Sup(er) coniugi b(ene) m(erenti) et sibi v(vus) pos(uit)

димензије: 85 x 62 x 32 cm и 62 x 37 x 32 cm за леви доњи угао

III век н.е.

испред цркве на Илијином брду

Patsch K. 1894, 485; 1896, 289 n.36; CIL III 12716; Mirković M. 2013, 79, br.21

3. Надгробна стела од кречњака. У горњем делу стеле, у профилисаној ниши представљена су попрсја мушкарца и жене. Испод, у профилисаном натписном пољу сачуван је текст: D(is) m(anibus) S(acrum) Sex Statius | Restitutus| sibi et Aureliae | Testoni| coniugi|posuit

димензије: 162 x 85 x 32 cm

III век н.е.

античка сполија, црква Св. Илије

CIL III 8364; Patsch K. 1894, n. 34; 1896, 288, n.34; Mirković M. 2013, 80 br. 34

4. Фрагментована стела од кречњака, у рељефном пољу представљена су два попрсја. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст: D(is) M (anibus) Germano q(ui) v(ixit) an(nos) XV Ni()| filio p(ater) p(osuit)

локалитет Илијино брдо, лево од цркве

Patsch K. 1896,288 бр. 33; Mirković M. 2013, 79, br. 20.

5. Надгробна стела од кречњака. У горњем делу стеле, у профилисаној ниши представљена су попрсја мушкарца и жене. Испод у профилисаном пољу

сачуван је натпис : D(is) m(anibus) S(acrum) Aureliae Tittoni | quae v(ixit) | a(nnis) | XLV Aur(elius) Carus c(oniugi) | b(ene) m(erenti) p(osuit)

III век н.е.

уграђена у под цркве Св. Илије

CIL III 6350; 8319; Mirković M. 2013, 80, br. 24.

6. Три фрагмента надгробне плоче од црног кречњака. У профилисаном пољу је текст: D(is) M(anibus) Aur(elio) et Ti(ttoni) | quae vix(it) a(nnos) XLV coniugi eius Camia p(arentibus) et sibi viva p(osuit).

Илијино брдо

III век н.е.

Patsch K. 1894, 48: 1896, 287, n. 32 : CIL III 13851; Mirković M. 2013, 80 br. 25.

7. Надгробна плоча од кречњака. У профилисаном пољу је натпис: D(is) M(anibus) s(acrum) Aur(eliae) Trita|noni q(uae) v(ixit) an(nos) XXX Aur(elius) Maxsimus coniugi...

димензије: 38 x 86 cm

III век н. е.

Узидана у цркву Св. Илије, десно од улаза

CIL III 8320; Patsch K. 1896, 287, n. 31. Mirković M. 2013, 80 br. 26.

8. Део надгробног споменика од кречњака са сачуваним натписом: D(is) M(anibus) S(acrum) Val(eliae) Te[(stoni ?) qu(a) e v(ixit) ann(nos) Ae(lius) Qu(intus) matri.

Узидан у цркву на Илијином брду

CIL III 8327; Mirković M. 2013, 80, br. 23.

9. Надгробни споменик од кречњака са сачуваним натписом: D(is) M(anibus) S(acrum) Aur(eliae) Vendoni q(uae) v(ixit) a(nnis) XXIII T. Aur(elius) VS

III век н.е.

CIL III 8321; Mirković M. 2013, 81 br. 27.

Узидан у цркву на Илијином брду

нестао

10. Надгробна плоча у профилисаном пољу има сачуван натпис: D(is) M(anibus) s(acrum) Terenti q(ui) vix(it) annos) LX et Vend(oni) coniugi aei | vive Bes(sus) par(entibus) p(ro) p(ietate) et sibi vivus p(osuit)

Локалитет, Илијино брдо, Пљевља

CIL III 13813; Patsch K. 1893, 88; 1894, 482 n.35 ; 1896,288, n. 35; Mirković M. 2013, 81 br. 28.

11. Жртвеник од кречњака посвећен врховном богу Јупитеру. Споменик подиже Марко Емилије Титијан, дуовир квинквеналис. У профилисаном пољу сачуван је натпис: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | M. Aemilius Ti(tianus) | II vi(r) q(uin) q(ennalis) l(ibens) p(osuit)

Црква Св.Илије, лево од олтара предњи део укопан

Hoernes M. 1880, 187, Patsch K. 1896, 285, бр.26; CIL III 8301;Mirković M.2013, 62 са цитираном исцрпном литературом

12. Жртвеник од кречњака. У профилисаном пољу има сачуван натпис: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Advento et | pro salute et v(i)c|(to) nas () imp(eratorum duovirum) Aug(ustorum) duovirum populus p(osuit)

Илијино брдо

Mirković M.2013, 78 са цитираном исцрпном литературом

Локалитет Комини

На некрополи у Коминима откривени су надгробни споменици у облику стеле, ципуса и надгробне коцке. Надгробне стеле често се у горњем делу завршавају равно са уклесаним забатом и акротеријама, док је мањи је број стела са исклесаним профилисаним забатом са акротеријама. Унутрашње поље забата испуњено је са венцем и розетом и акротерије, са палметама. Стеле које се у горњем делу равно завршавају, осим уклесног забата, често имају **и представу профилисане** нише, са попрсјима у пољу нише. У ниши се представљају, како појединачна попрсја мушкарца или жене, тако и заједничка попрсја.

На надгробним ципусима познато је, да се на предњој страни обично налази натпис и различита орнаментика, у пољима оквира изнад, испод и са страна натписа. На бочним странама, уз уобичајену представу фигуре Атиса, представља се Геније јесени, Геније смрти и фигура жене. У пољу оквира, представља се орнамент рибље кости или мотив рибље кости комбинован са окцима, биљна орнаментика са лозом, лозом и грожђем или мотив у облику Херакловог чвора.

Надгробне коцке такође су откривене на некрополи у Коминима. На овим споменицима, на предњој страни, могла су да се налазе попрсја или фигуре са

обредним предметима. Попрсја могу бити појединачна, посебно жене или мушкарца, или заједничка. Бочне стране на споменику осим представе попрсја, могу имати и представу коњаника.

Стилске карактеристике на споменицима одликује, на једној групи споменика висок уметнички ниво у представи портрета, на коме је истакнута пластичност и изражајност под утицајем римске провинцијске уметности, док на другој, много бројнијом групом споменика, преовлађује равна површина и линеарност, а присутне су и специфичности локалне-народне уметности, која живи и ствара у својим конзервативним оквирима и негује традиционалну уметност.

Натписи на стелама и ципусима потврђују присуство:декуриона, дуовира, дуовира квинквеналиса, куратора, центуриона, ветерана и конзуларних бенефицијара. Становништво на подручју муниципијума, углавном је домородачко и досељено становништво, из приморских области средњедалматинског подручја и са југа приморја. Осим са натписа, етничке карактеристике становништва препознају се у начину сахрањивања и обичају приликом сахрањивања, религији, култу и по карактеристикама уметности.

У религији, становништво је поштовало врховно божанство Јупитера Највећег и Најбољег (*Iupiter Optimus Maximus*), Јупитера Кохорталиса (*Iupiter Cohortalis*), Херакла Кохорталиса, Немезу и Митру, чији се храм налазио под отвореним небом на локалитету Преслице *Lever Tara*, затим Серапса и Изиду, Атиса, Генија места, Генија јесени и Генија смрти. Силван као домородачко божанство, поистовећен је са римским божанством шума, као тзв. *interaepretatio romana*.

1. Надгробна стела од кречњака, са горњим делом, који се завршава са уклесаним забатом и акротеријама. У средини забата у пољу, у плитком рељефу приказан је венац.

II – III век н.е.

Комини

Patsch K. 1912, 122, fig. 47

2. Надгробна стела од кречњака, са сачуваним горњим делом стеле и са делом натписног поља. Стела се у горем делу равно завршава, са уклесаним забатом, венцем у средини и розетом изнад. У угловима, у пољу изван забата, представљена је густа биљна орнаментика са листовима. Испод у пољу, представљена је у плитком рељефу извијена лоза са листовима. У делу

профилисаног поља, сачуван је део натписа: D(is) m(anibus) Q.Ael(ius) [Fau] stus ? et [.....] . У пољу оквира приказана је лоза са лишћем.

II век н.е.

Комини

Вулић Н. 1931, 131, n. 286; 1941-1948, 131, n. 290.

3. Надгробна стела од кречњака , поломљена, са сачуваном левом страном. У горњем делу представљен је уклесан забат, а у углу биљни орнамент.

II век н.е.

Комини

Вулић Н. 1941-1948, 133, n. 293.

4. Надгробна стела, у горњем делу равно је завршена са уклесаним забатом и акротеријама. У пољу забата у плитком рељефу, налази се розета и лист бршљана. У пољима изван забата, представљени су делфини. У пољу акротерија налазе се стилизоване палмете. У рељефном пољу, представљено је попрсје мушкарца са наглашеним наборима одеће и савијеном десном руком у којој држи волумен. Са стране поља налазе се стубови са капителима. У пољу испод је спиралоидна лоза са волутним завршецима. У оквиру, унутар поља са стране натписног поља, представљена је лоза са листовима бршљана.

димензије: 73 x 68 x 23 cm

Комини, сада у селу Калушић

Вулић Н. 1941-1948, 129, бр. 286

Т. XXIV

5. Надгробна стела од кречњака, са горњим делом стеле који се равно завршава. У рељефном пољу, у плитком рељефу у широкој ниши, представљена су попрсја жене и мушкарца. У угловима у пољу изван нише, налази се розета и лишће. Портрети жене и мушкарца линеарно су представљени. На глави жене наглашен је вео и зачешљани густе праменови изнад чела. На глави мушкарца, коса је на исти начин урађена као и на глави жене. Одећа жене и мушкарца линеарно су приказани. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D (is) M (anibus) s (acrum) | Aur (elia) Vendo | s (ibi) viva p (osuit) et Aur (elio) Maximo militi filio q (ui) vixit) an (nis) XXV

II век н.е.

Комини, нађена у ливади у Коминима, пренета у Пљевља у двориште Абдул ефендије Карахметовића

Вулић Н. 1931, 119, n. 285: 1941-48, 132, n. 291

Т. XXIV

6. Надгробна стела од кречњака, са сачуваним горњим делом који се равно завршава. У пољу стеле у профилисној широкој ниши, представљена су попрсја жене и мушкарца. У угловима, у пољима изнад нише налази се розета и лист бршљана. Портрети и одећа жене и мушкарца представљени су линеарно.

димензије: 77 x 83 x 30 cm

Комини, узидана у кућу Узејраге Чинаре

Вулић Н. 1941-1948, 132, n. 292.

7. Надгробни споменик од кречњака, са делимично сачуваним горњим делом. У трострукој профилисној ниши и стубовима са капителима, представљена су попрсја, у средини млађе жене, лево и десно попрсја мушкарца. Црте лица на портретима су истакнуте, док је одећа линеарно приказана.

III век н.е.

Комини

Срејовић Д. и др. 1964, 105.

Т. XXVI

8. Надгробна стела од кречњака, са горњим равним делом, уклесаним забатом и венцем са кругом у средини. У пољу забата доле са страна, представљене су гране са лишћем. У пољу изван забата, налазе се у угловима мање розете и густа орнаментика са лишћем. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D (is) M(anibus) s(acrum) | Aulo Gab(ilio) Liberali | q(ui) v(ixit) a(nnis) XXIIIX Fl(avius) Aper | b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) | memoriam p(osuit).

Димензије 1.56 x 74 x 30 cm

II век н.е.

Комини, некропола II поред спаљеног гроба

Цермановић – Кузмановић А. 1967, 204 бр. 4 сл.8; Mirković М. 2013, 69,13.

9. Надгробна стела од кречњака, поломљена је у горњем делу. Стела се у горњем делу равно завршава са уклесаним забатом. У средини, у пољу забата испуњеног богатом орнаментиком, приказан је венац са розетом. У пољу изван забата у угловима, налази се богата орнаментика са лишћем и розетама. У доњем делу забата у пољу, налазе се стилизоване биљне чашице, поређане у низу, десно и лево. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст; D(is)

M(anibus) S(acrum) |Tito. Aurel(io) Aplini | vet(e)r(ano) q(ui) v(ixit) a(nnos) LXX
et Aur(eliae) Vendoni conuigi T. Aur(elius) Turus p (atri) p(ientissimo) p(osuit).

димензије: 150 x 83 x 39 cm: провери 1.26 x 72 x 38 cm

II век н.е.

Комини некропола II

Цермановић- Кузмановић А. 1967, 204, бр.5

10. Надгробна стела од кречњака, са горњим делом који се равно завршава. У пољу је уклесан забат, у средини са венцем, розетом и мањом розетом, изнад. У доњем делу забата приказана је извијена лоза са бршљановим лишћем, док се у пољима изван забата налази богата биљна орнаментика са лишћем. У профилисаном пољу сачуван је натпис : D(is) m(anibus) s(acrum) Aureli(ae) Vendoni| q(uae)v(ixit) a(nnis) XXX|Aurelius|Plarens c(oniugi) b(ene) m(erenti)|p(osuit)

димензије: 1.26 x 72 x 38 cm

Комини, некропола II, ископавање 1966.

Цермановић- Кузмановић А. 1967, 204, бр.6, сл.10; Mirković M. 2013, 145, 99, 100, br.49

11. Фрагмент надгробне стеле од кречњака, која се у горњем делу равно завршава са уклесаним забатом. У средини у пољу забата, приказан је венац са кругом у средини. Споља у пољу изван забата, налази се богата биљна орнаментика и бршљаново лишће. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст : D(is) m(anibus) s(acrum) Pantoni Panti ..

димензије: 50 x 38 x 13 cm

II век н.е.

Комини, некропола II

Цермановић- Кузмановић А. 1967, 205, бр. 7, сл.11

12. Надгробна стела од кречњака, поломљена у више делова. У горњем делу налази се троугаони забат са венцем и розетом у средини. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) M (anibus) S(acrum) | Ratoniae Au|tumnae | q(uae) v(ixit) an(nis) XL | Scardi(a) Asidonius Vitelianus (centurio) coh(ortis) II mil(iariae | c(oniugi) c(arissimae) p(osuit)

димензије: 108 x 75 x 35 cm

II век н.е.

Комини, некропола II

Цермановић-Кузмановић А. 1969, 118 Taf. XL, Abb 2 ; Mirković M. 2013, 71, br.15

13. Надгробна стела од кречњака, поломљена на два дела, недостаје горњи и доњи део и део натписа. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) M(anibus) S(acrum) Apla[] | Aur()|s[] | Det [] | io b(ene)f(iciarius)?[an]]nos (?) XX piis(simae)

20 x 57 x 30 cm

Комини некропола II

Цермановић-Кузмановић А. 1970, 75; Mirković M. 2013, 69, br.14.

14. Надгробна стела од кречњака, са сачуваним горњим делом, који се равно завршава. У широј профилисној ниши представљена су три попрсја: жене у средини, мушкарца десно и детета лево. У пољу изнад нише у угловима, налазе се розете са бршљановим лишћем. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) m(anibus) s(acrum) |Gavi(us) Dur(us) Valeriano q(ui) v(ixit).

крај II века н.е.

Комини, некропола II

Цермановић- Кузмановић А. 1970, 79, 80, br. 7; Mirković M. 2013, 100, br.54.

15. Надгробна стела од кречњака, са горњим делом који се равно завршава. У профилисној ниши представљена су два попрсја, у пољу изнад нише налазе се розете. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст: D(is) m(anibus) s(acrum) ...mo ne q(ue) v(ixit) an(nis) LXVC Pi li(a)e Despotanus aviae p(iae) et matri viv(a)e et R () Pili(ae) p(osuit)

димензије: 1.48 x 84 x 26 cm

крај II века н.е.

Комини некропола II

Цермановић- Кузмановић А. 1970, 78, 79; бр. 5

16. Надгробна стела од кречњака, са сачуваним горњим делом и делом натписног поља. Горњи део стеле завршава се са исклесаним забатом и акротеријама. У пољу забата представљено је акантусово лишће, асциа и розета са бршљановим листом. У рељефном пољу, испод у полукружној ниши, представљена су попрсја мушкарца и жене. У профилисаном пољу делимично је сачуван натпис : D(is) m(anibus) s(acrum) io st io decurioni m(unicipii) us.

крај II века н.е.

Комини

Цермановић- Кузмановић А. 1970, 79, бр. 6

17. Надгробна стела од кречњака, у горњем делу је знатно оштећена. Препознатљив је само у десном углу уклесан забат и испод, у ужем пољу је спирална лоза са крајевима који се завршавају волутама. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is)m(anibus)s(acrum)L C|pio|Fausto est Frunitae|fil(iae)L Paconi(us)Barbario|cognatus et | Luria Frunita|fratri et nepti b(ene) m(erentitus)p(osuerunt). У пољу оквира са стране, налази се орнамент рибље кости, комбинован са мотивом окаца.

димензије: 70x 84x20(30)cm

III век н.е.

Комини, некропола II, ископавања 1975.

Цермановић-Кузмановић А. 1982, 75,76.

Т. XXVI

18. Надгробна стела од кречњака, напукла по средини натписног поља. У горњем делу стела се завршава са забатом и акротеријама. У пољу забата у плитком рељефу, представљено је попрсје жене са веома дугим крајевима вела, са стране се налазе стубови са капителима. Боље је видљив стуб на левој страни, мада има већа оштећења. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) m(anibus) s(acrum)|Paul(ae)Gau|dene(!) q(uae) v(ixit)|an(nis) XL Ti(tus PR.R| conp(ari) p(ientissimae) et|sib(i) vivo p(osuit)

димензије: 1.50 x 59 x 15 cm

Комини

Цермановић-Кузмановић А. 1969, 118 Taf. XXXIX; Mirković M. 2013, 147, 56

19. Надгробни ципус од кречњака, на предњој страни у профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) m(anibus) s(acrum) Aur(elius) Ma(ximus) | Argeni(anus) d(ecurio) m(unicipii) | v(ivo) s(ibi) p(osuit) et Aur(eliae)| Maximin(a) e | fili(a) e quae v(ixit) an(nos) XXX |. У оквирима у пољу, у плитком рељефу приказана је лоза и мање розете у угловима. На десној, доста оштећеној бочној страни, у профилисаном пољу, представљена је фигура мушкарца, по свој прилици Атиса, који стоји на постољу са прекрштеним ногама. Десна рука му се налази преко стомака, савијена у лакту са раширеним прстима, док је лева рука високо подигнута и ослоњена на лице. На глави се налази фригијска капа. Обучен је у кратку набрану тунику. У пољу оквира, горе и доле, приказана је лоза и мотив рибље кости у пољу оквира лево. На левој бочној страни,

представљена је фигура мушкарца који стоји на постољу, са укрштеним ногама. На глави носи велики шешир, обучен је у кратку набрану тунику са огртачем преко. Десна рука савијена је у лакту и подигнута високо на груди са раширеном шаком. Лева рука савијена је у лакту и држи краћи штап. Испод кратке тунике наглашен је фалус. У оквиру у пољу горе, представљена је лоза, у пољу оквира десно налази се орнамент рибље кости са окцима између. Исти орнамент се понавља у пољу оквира доле док се у пољу оквира лево налазе густе коси урези.

димензије: 1.41 x 82 x 63 cm

Комини, изнад гробнице I

III век н.е.

Цермановић-Кузмановић А. 1967, 203

T. XXV

20. Надгробни ципус од кречњака. На предњој страни у профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) m(anibus) s(acrum) | L(ucio) P(aconio) Barbaro | d(ecurioni) m(unicipii) (....) q(ui) vi(xit) an(nos) | XX m(enses) III d(ies)) III | L(ucius) P(aconius) Barbar(us) | et Aur(elia) Panto | filio incon| parabili et| sibi vivi in| felicis(s) imi | p(osuerint). На предњој страни споменика у оквирима у пољу, представљен је орнамент рибље кости. Бочне стране ципуса грубо су обрађене, а поља нису украшена.

димензије: 1.63 x 72 x 22 cm

III век н.е.

Комини, изнад гробнице II

Цермановић- Кузмановић А. 1968, 201, сл. 1

T. XXV

21. Надгробни ципус од кречњака, на предњој страни у профилисаном пољу сачуван је натпис; D(is) m(anibus) s(acrum) Pac(oniae) Montanae R q(uae) vi(xit) a(nnos) XXXV Aur(elia) Panto G mater fili(a) e dulcis(s)im(a)e et s(ibi) vir(a)e in felicis(s) im(a)e p(osuit). У оквирима у пољу, налази се кантарос и винова лоза са грождем и мотив Херакловог чвора. На десној бочној страни, у ниши са стубовима са стране, представљена је нага фигура Генија јесени са крилима, у десној спуштеној руци, држи грозд и виноградарски нож, док на левом рамену носи корпу са грождем. У пољу изнад нише, представљени су палмета, бршљан и лоза са лишћем. У доњем пољу споменика, налазе се две пластично урађене

волуте. На левој бочној страни, у профилисној ниши са стубовима са стране, представљена је фигура жене која је обучена у дугу хаљину, са дугим рукавима. У десној руци држи два цвета, а кључ у левој руци. У пољу изнад нише, налази се исти орнамент као и на левој страни споменика: листови, лист бршљана и палмете. У доњем пољу споменика налазе се волуте.

димензије: 129 x 63 x 55 cm

III век н.е.

Комини, некропола II, изнад гробнице II

T. XXV

22. Надгробни ципус од кречњака са већим оштећењима на предњој страни. На предњој страни споменика у рељефном пољу, у дубљој профилисној ниши са стубовима, на којима су истакнути капители и постаменти, представљена су у плитком рељефу попрсја жене са велом на глави и мушкарца. У угловима у пољима изнад нише, налазе се делфини. У рељефном пољу нише, попрсје жене је представљено са десном руком која је високо савијена у лакту и подигнута према рамену. Црте лица на портретима су линеаризоване, као и наглашени набори на одећи, како жене тако и мушкарца. Испод у ужем пољу, приказана је лоза са лишћем. На левој бочној страни споменика, налази се фигура Атиса, који стоји на високом постољу, са рукама савијеним у лакту, високо подигнутим на прса и са раширеним прстима. На глави носи фригијску капу, обучен је у кратку тунику која је скупљена у струку, са наглашеним вертикалним наборима. У оквиру у пољу, приказана је извијена лоза слабо препознатљива. На десној бочној страни споменика у горњем делу, налази се делимично сачуван већи концентрични круг и палмета са стране. У рељефном пољу испод, које је назначено пластичном линијом, представљена је широка и дубља профилисана ниша са стубовима са стране, на којима су наглашени постаменти и капители. У пољу нише, представљено је попрсје жене са бујном косом која у праменовима пада до рамена. На портрету су линеарно дате црте лица. Десна рука је савијена у лакту и високо подигнута према прсима. Набори на одећи наглашени су дубљим и косим линијама. Испод у пољу, у средини, представљен је канелован пехар.

Комини

Цермановић- Кузмановић А. 1967, Т. III, 5,6; Т. IV,8

T. XXVI

23. Надгробна коцка од кречњака, има на предњој страни у профилисаној ниши, приказ попрсја мушкарца и жене. У пољу изнад нише налази се розета, на бочној страни у профилисаној ниши, представљено је попрсје жене са велом на глави. На десној бочној страни у профилисаној ниши, приказано је попрсје мушкарца и розета у пољу изнад нише.

III век н.е.

Комини

Цермановић-Кузмановић А. 1968, Т. I, сл. 1,2 Т. II, сл. 1

Локалитет "Сеоско гробље", Љутићи

Планинско село Љутићи, налази се северно од Пљеваља на надморској висини преко 1000m Налази римских споменика од различитог материјала, локалног карактера, упућују да се овде налазила мања некропола и насеље. Судећи по сачуваним натписима на надгробним споменицима, некропола је припадала III веку н.е. Ономастика на споменицима потврђује, да преовлађује бројније аутохтоно, домаће становништва, што је иначе заједничка карактеристика како за централну градску некрополу муниципијума у Коминима, тако и за мање некрополе у околини, које се налазе уз мања насеља.

1. Надгробна стела од кречњака, има у горњем профилисаном рељефном пољу у плитком рељефу, представљено попрсје жене, која у руци држи пехар и лист бршљана. У натписном пољу оквира у плитком рељефу, представљена је лоза са бршљановим лишћем и гроздовима. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст: D(is) M(anibus) ...us Ianuarius f(liae) ili o? P(osuit)

III век н.е.

Локалитет, имање Милуна Ћировића, село Љутићи, близу села Матаруге

Лазих М. -М.Церовић, 1992, 105 – 109

Локалитет село Љуће

1. Надгробни ципус од кречњака, има оштећења на споменику, на предњој страни и по ивицама са леве стране. У профилисаном пољу на бочној левој страни, приказан је Атис са прекрштеним ногама који стоји на плитком постољу. Десна рука, савијена у лакту налази се на стомаку, док се лева рука такође савијена у лакту, ослања се на штап, који је са дршком окренут доле и додирује крај постоља. У доњем пољу, представљен је у средини суд са лозом.

У пољу оквира, приказани су стилизовани листови окренути према горе и према доле.

димензије : 1.16 x 64 x 50 cm

III век н.е.

Локалитет село Љуће

Вулић Н. 1941-1948, 133, n. 294

Локалитет село Отиловићи

Отиловићи се налазе 7 km источно од Пјеваља. Овде је још у XIX веку откривен миљоказ, који је потврдио трасу старог римског пута између насеља у Коминима и насеља у Коловрату, на Лиму. На локалитету су откривени остаци већег сакралног комплекса са базиликом, гробницом и некрополом. Откривени су и римски споменици, надгробне стеле и два пирамидална надгробна споменика. Начин израде и иконографија на споменицима, указују на локални карактер уметности. Ономастичке карактеристике на натпису, потврђују присуство богатијих породица, досељених у ове крајеве (Evans A. 1885, Ружић М. Лазић М- Церовић М. Цвијетић Ј; Грбић Д. 2012, 107-115).

1. Надгробна стела од сивкастог кречњака, која се у горњем делу равно завршава. У рељефном профилисаном пољу, у дубље профилисној двострукој ниши и стубовима са капителима са стране, представљена су попрсја жене и мушкарца. Жена преко главе носи вео, десна рука савијена у лакту, спуштена је високо на груди, док у руци држи предмет који је нејасно видљив због оштећења. Десно је, представљено попрсје мушкарца са наглашеном коврцавом косом и наборима на туници и огртачу преко, који је округлом фибулом закопчан на десном рамену. Десна рука мушкарца је високо савијена у лакту и држи пехар у руци. Испод у пољу, представљена је двострука гирланда. У профилисаном натписном пољу сачуван је текст: D(is) M(anibus) s(acrum) Pl(a)eto |r(ia) Maxi|mina vi|va sibi p(osuit)|e|t Victor|ino||manito || et Stat|I (a)e Fusc(a)e fi(li(a)e car(issimae) ac pi| ent(issimae) m(emoriam) p(osuit). У пољу оквира бочно, представљене су стилизоване биљне чашице или мотив рибе кости. У доњем пољу у плитком рељефу, представљен је кантарос са лозом и попрсјима, лево жене и десно мушкарца. Жена у руци држи кључ, а мушкарац у левој руци држи грозд. Усадник стеле се четвртасто завршава.

Димензије: 173 x 60 x 32cm; усадник: 20 x 37 x 25 cm

Отиловићи, употребљена као праг у цркви

Цвијетић Ј. 2012, 173- 179; Грбић Д. 2012, 107-115

2. Надгробна стела од крчњака, има сачуван горњи део споменика и рељефну представу са доста оштећења. Споменик се у горњем делу равно завршава, док је у рељефном профилисаном пољу, представљена широка профилисана ниша, са унутршњим луком, сасатављеним од густе биљне орнаментике. У пољу нише, представљена су два попрсја, лево је попрсје жене са велом на глави, а десно је попрсје мушкарца.

димензије. 60 x 63 x 26 cm

Локалитет "Сеоско гробље" село Отиловићи

Цвијетић Ј. 2012, 173- 179

3. Надгробна стела од крчњака, са делимично сачуваним горњим делом. Споменик се у горњем делу равно завршава, у рељефном пољу представљена је широко профилисана ниша. У пољу нише, тешко је препознатљиво сачувано попрсје жене и розета у пољу, изнад нише.

димензије: 40 x 43 x 80cm

Локалитет Громилице близу базилике у Отиловићима, сада у Завичајном музеју у Пљевљима

Цвијетић Ј. 2012, 173- 179

4. Пирамидални надгробни споменик од крчњака, има на предњој страни споменика у плитком рељефу представљен кантарос, са извијеном лозом са грождем, док се на бочним странама налазе делфин и риба.

Цвијетић Ј. 2012, 174

Пљевља

1. Надгробна стела од крчњака, са горњим делом, који се завршава са исклесаним високим забатом и акротеријама. У профилисаном забату у пољу, у средини, у плитком рељефу представљен је венац са розетом, док се у пољу акротерија налазе палмете и лист бршљана. Испод, у профилисаном пољу сачуван је натпис: D (is) m(anibus) s(acrum) T. Aelio Scaeviano q(ui) v(ixit) a(nnis) LXX Aelii Tittianus et Aelianus f(ili) p(atr) p(ientissimo) p(osuerunt)

II – III век н.е.

Пљевља, у срушеној цамији

CIL III 8313; Patsch K. 1896, 280, n. 12; Вулић Н. 1931, n. 291; 1941-1948, n. 302,

Т. XXIV

2. Надгробна стела од кречњака, има сачуван горњи део са исклесаним забатом и акротеријама. У пољу забата, у средини у плитком рељефу представљен је венац, у пољу акротерија представљене су палмете. У профилисаном натписном пољу сачуван је натпис : D(is) m(anibus) s(acrum) | T.A(urelio) Ingenuo q(uit) v(ixit) an(nos) L et Pantoni coniugi | eius q(uae) v(ixit) an(nos) XXXV | Aurel(ius) Maxi(mus) filius |

II-III век н.е.

Пљевља

Patsch K. 1912, fig. 18

3. Надгробна стела од кречњака, преломљена. Има сачуван горњи део са исклесаним забатом и акротеријама. У пољу забата, у средини у плитком рељефу, представљен је венац са розетом, док се у акротеријама налазе палмете. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) m(anibus) s(acrum) | L. Paconto | Barbarioni | q(ui) v(ixit) a(nnos) XXXL | et ... buni coniugi eius vivae | Val(erius) Fau stus p(arentibus) p(ientissimus) p(osuit).

II – III век н.е.

Пљевља

Patsch K. 1909, 126, n. 7; 1912, 123, fig. 49

4. Надгробна стела од кречњака, са горњим делом који се завршава са исклесаним забатом и акротеријама. У пољу забата у средини представљен је венац са розетом, док се у акротеријама, у плитком рељефу налазе стилизоване палмете. У профилисаном пољу сачуван је натпис:

D(is) m(anibus) s(acrum) M. Pl() Ursino q(ui) v(ixit) a(nnos) LVL. Pac(onius) Barbar(io) et Ursin(a) b(ene) m(renti) p(osuerunt)

II – III век н.е.

Пљевља

Patsch K. 1909 n.8; 1912, 125, fig. 50

5. Надгробна стела од кречњака, са горњим делом који се равно завршава, изнад кога је исклесан у средини забат, а са страна акротерије. У пољу забата и акротерија, линеарно су представљене палмете. Испод, у рељефном пољу уклесан је забат са венцем и розетом у средини, а птице у угловима. У пољу изван забата представљени су делфини. У профилисаном пољу сачуван је

натпис: D(is)m(anibus) s(acrum) Aureliae Pantoni q(uae) v(ixit) a(nnis) XXXV T. Aurelius Quintus c(oniugi) b(ene) m(erenti) p(osuit).

II век н.е. крај, кућа Селих бега Селмановића

Пљевља

CIL III 8307; Patsch K.1896, 283 n. 24, Patsch; Вулић Н. 1941-1948, 138, n. 304

T.XXIV

6. Надгробна стела од кречњака, са горњим делом који се завршава са исклесаним забатом и акротеријама. У вишеструко профилисаном забату, у пољу забата представљено је попрсје жене, испод је профилисано натписно поље. У пољима бочно, у плитком рељефу налази се кос, тордиран орнамент.

Пљевља

II – III век н.е.

Patsch K. 1912, 112, fig. 45

7. Надгробни ципус од кречњака, у профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) M(anibus) s(acrum) I T. Aur(elio) Severo Celsiano I q(ui) v(ixit) an(nis) LXXX I Aur(elius) Plares I fil(ius) p(atri) p(ientissimo) f (ecit). У пољу оквира горе, налази се орнамент са Херакловим чвором, а у пољу оквира лево и доле, налази се винова лоза са лишћем. У пољу оквира доле лево, представљен је профил мушкарца са шлемом. Спољашња ивица профилисаног оквира натписа, украшена је орнаментом астрагала. На десној бочној страни, представљена је крилата нага фигура Генија са прекрштеним ногама, који стоји на постољу. На стомаку је наглашен пупак, у спуштеној левој руци држи буктињу, док је десна рука подигнута на груди. У пољу оквира горе, налази се богата биљна орнаментика: лишће палме, лоза, акантус, можда и розета. Рељефна представа је нејасна, јер је орнаментика веома згуснута. У пољу оквира лево, представљена је лоза са листовима, комбинована у доњем делу са рибљом кости и окцима. У оквиру у пољу десно, представљена је лоза са лишћем. На левој бочној страни, приказана је нага фигура Генија, у стојећем ставу на постољу, са прекрштеним ногама. У левој спушеној руци држи буктињу, а десна рука је подигнута на груди. У пољу оквира горе, лево и десно, налази се орнамент рибље кости и спиралоидна лоза са крајевима који се завршавају волутама.

димензије: 1.14 x 54 x 54 cm

III век н.е.

Пљевља

Комини на некрополи испод Белог брда , код гр.1 у близини гробнице, пренет је у касарну, где је узидан у чесму цара Александра.

Patsch K. 1902, 117, n. 3; CIL III 14605; Vulić N. 1931, n. 283; 1941- 1948, 307. Mirković M. 2013, 100 br.50

8. Надгробни ципус од кречњака, коме је делимично сачувана предња страна, у оквиру, у пољу је лишће акантуса. На десној бочној страни у профилисаном пољу, приказан је крилати Геније са спуштеном левом руком у којој држи буктињу. У пољу оквира је орнамент са акантусовим лишћем. На предњој страни сачуван је натпис : D (is) m (anibus) s (acrum) Au rel...

III век

Пљевља

Сергијевски Д. 1941, 8 бр. 2. сл. 4

9. Надгробни ципус од кречњака, са оштећењима на већем делу леве стране. На предњој страни је профилисано натписно поље, а у оквиру поља десно, налази се розета и лишће. На десној бочној страни у профилисаном пољу је фигура крилатог наог Генија, са спуштеном левом руком у којој држи буктињу. У оквиру у пољу је лишће акантуса. Натпис је у шест редова : D(is) m(anibus) s(acrum) I M. Aurel (ius) s(ibi) et A ure(liae) T (atae) I vi(vae) I filii sq(ue) vi(vus) p(osuit)

димензије: 1.60 x 41 x 4 cm

III век н.е.

Пљевља

Вулић Н. 1941-48, 138, n. 303

10. Надгробни ципус од кречњака, са сачуваним профилисаним горњим делом и постаментом. Предња страна има вишеструко профилисано натписно поље, у оквирима у пољу је биљни орнамент, док је на бочним странама у профилисаном пољу приказан Атис.

димензије: 1.75 x 92 x 70 cm

III век н.е.

Пљевља

Вулић Н. 1941-48, 143 n 309; 1931, 122 n. 296

11. Надгробна коцка од кречњака, има на предњој страни у профилисаном пољу представу два мушкарца, који су окренути у полупрофилу према десној страни. Први мушкарац је висок, обучен у кратку тунику, са испруженом и

подигнутм десном руком, у којој држи чашу, док је лева рука на грудима. Други мушкарац је нешто нижег раста, можда је слуга, који бржим кораком прати испред себе свог претпостављеног власника. У рукама носи обредне судове, пехар и патеру, обучен је у кратку тунику. На левој бочној страни, приказан је можда Атис, док на десној бочној страни нема представе.

III век н.е.

Пљевља

Patsch K. 1896, 36, n. 7; Вулић Н.1931, 121, n. 293; 1941-1948, 144, n. 311

12. Надгробна коцка од кречњака, доста оштећена. На предњој страни у широкој профилисаној ниши представљена су три попрсја, два мушкарца са стране, а жена у средини. У пољу, у углу изнад нише представљена је розета. На левој бочној страни представљен је коњаник окренут на десно, изнад нише у угловима у пољу, представљене су палмете. На десној бочној страни у широкој ниши, представљен је коњаник окренут на лево.

димензије: 1 x 74 x 52 cm

III век н.е.

Пљевља, околина

Patsch K. 1900, 184 n. 1; 1901, 117; Вулић Н. 1931, 120, n. 292; 1941-1948, 114, n. 310.

13. Жртвеник од кречњака, на предњој страни је са натписом: I(ovi)O(ptimo)M(aximo) f(ulgatori) M Aemil(ius) Antonius |II vir l(ibens) p(osuit)

налазио се испред џамије Чутковац

Patsch K. 1894, 279, n.10; CIL III 8304; Вулић Н. 1941-1948, 134, n. 295.

14. Жртвеник од кречњака, на предњој страни са натписом:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) s(acrum) P. Ael(ius) Fusci(nus) mil(es) leg(ionis) Ad(intrici)s b(ene) f(iciarius cons(ularis) imp(eratore)L. Sept (imio) Severo Perit(inace) Augg(usto) et Albi(no) Caes(are) co(n)s(ulibus) v(otum)l(ibens) m(erito) p(osuit)'

Пљевља, жртвеник, који је био узидан у кућу Мустафе бега Селмановића

15. Жртвеник од кречњака посвећен је богу Митри. У профилисаном пољу сачуван је натпис: Soli in(victo) sac(rum) Sext(us) Babe(rius) ami | ar(ius) v(otum) p(osuit) m(erito)

Patsch K. 1894, 468, n.2; CIL III 12715; Вулић Н. 1941-1948, 297

Локалитет "Сеоско гробље", Потпећ

Потпећ се налази јужно од Комина, поред саобраћајнице. Налаз римског споменика говори о постојању мањег насеља. Недалеко од Потпећи, на путу према Левер Тари, откривено је светилиште посвећено богу Митри. Насеље у Потпећи је настало у области која је богата рудом. Локалитет се спомиње још у Х IX веку (Evans A. 1885, 42; CIL III, 8318; Вулић Н. 1941-1948, n.312).

1. Надгробна стела од пешчара, има у рељефном пољу представљена два попрсја, испод, у профилисаном пољу је натпис: D(is) m(anibus) s(acrum) Am(elia) Panto s(ibi) v(iva) et Aur(el) (iae) | Tes (toni) q(uae) v(ixit) a(nnis) b(ene m(erenti) p(osuit).

Локалитет " Сеоско гробље", Потпећ

Evans A. 1885, 42, crtež; CIL III 8318; Вулић Н. 1941- 1948, 145, n. 312

Радосавац

Радосавац се налази северно од Комина. У њему је нађен један римски жртвеник, који је потврдио ширење територије муниципијума у овом правцу.

1. Жртвеник од кречњака, на предњој страни има сачуван натпис: S (ilvano) A (ugusto) S(acrum)

уздан у кућу Чифчи Јестровића, Радосавац код Пљеваља

CIL III 8305; Вулић Н. 1941-1948, 145, n. 313; Mirković M. 2013, 83, br.36

Античка некропола у Коминима код Пљеваља, један је од најзначајнијих локалитета у континенталном делу римске провинције Далмације. Слободно се може рећи, да је ова некропола веома значајна и на ширим просторима римских провинција на Балкану. У току дугогодишњих археолошких истраживања, откривена је велика градска некропола муниципијума, који је у науци познат под именом муниципијум S. Локалитет је значајан, јер открива настајање градске некрополе уз градско језгро. Бројни гробови и гробнице одређују распрострањеност некрополе на узвишењу и падинама Белог брда, према удолини и омањој реци Везишници, која у близини протиче. Појединачни налази надгробних споменика и жртвеника, омогућили су да се прате и сагледају правци ширења некрополе. Усамљени налази споменика и миљоказа, одредили су трасу старе римске калдрме, али и настанак мањих

некропола поред пута. Овакве одлике археолошког локалитета у Коминима, само су још један од карактеристичних примера, за римске локалитете и за места на којима настају.

Дугогодишња археолошка истраживања у Коминима, објаснила су битне карактеристике двообредне некрополе на којој се јављају два начина сахрањивања, спаљивање и скелетно сахрањивање.

Некропола Комине I са спаљеним гробовима, припада I веку н. е. и домородачком романизованом становништву. Некропола Комине II је опредељена у II-III век н. е. и према налазу крстасте фибуле, која се може датовати у IV век н. е, трајала је до тада, а могуће и касније. На некрополи Комине II се сахрањивало домородачко, романизовано становништво и досељеници са Приморја, нарочито досељеници из средњедалматинског подручја. На некрополи су константоване породичне гробнице, надгробни споменици, као и спаљени грбови у различитим облицима гробне архитектуре, са скромним гробним прилозима, попут керамике локалне израде, али и импортованог стакла. Ови грбови су такође припадали домородачком становништву, које је прихватило различите римске облике гробне архитектуре, али је сачувало сопствене особености сепулкралног култа.

На старијој некрополи Комине I под римским утицајем, наметнут је римски начин сахрањивања.

Обичај спаљивања покојника у једноставним гробним јамама, карактеристичан је за аутохтоно становништво, које је усвојило кремацију као доминантан начин сахрањивања Римљана, али је задржало и уврежене особености обреда сахрањивања. Осим кремације као начина сахрањивања, производња керамике носи све карактеристике локалног начина обликовања керамичких предмета. Уз налазе керамике, у гробовима су константовани и импортовани предмети. Некропола Комине I, опредељена је као најстарија некропола на овом простору, са најранијим карактеристикама романизоване некрополе, хронолошки гледано. Богата керамичка продукција, истовремено потврђује значај грнчара и грнчарства, као важне привредне гране.

Захваљујући археолошким налазима, могуће је пружити прецизније одговоре на питања о привредним карактеристикама подручја у долини Ђехотине и Полимља, где је на пример, у развијеној керамичкој продукцији задржан карактеристичан локални начин ручне израде керамике.

У начину сахрањивања и обреду приликом сахрањивања, као и нађеним гробним прилозима, постоје сличности са некрополама Јапода, али су забележени и утицаји келтске културе (Цермановић- Кузмановић А. 1981, 45).

Очигледно је присуство више етникума на некрополи. Преовлађује илирски материјал у гробовима, евидентан је и келтски материјал, за који се још не може са сигурношћу доносити закључак, да ли представља само појединачну појаву, или је реч о келтском елементу у култури у овом делу, у унутрашњости римских провинција. Осим археолошких налаза, на овакво размишљање упућују келтска имена, која се јављају на надгробним споменицима.

Слични гробови и гробни прилози говоре, да се на некрополи I сахрањује домаће, нероманизовано становништво, у I и све до краја III века н.е, што је потврђено епиграфским натписима на споменицима и надземним гробницама. Могуће је да су неки гробови и старији од I века (Цермановић- Кузмановић А. 1981, 45).

На некрополи II откривене су породичне гробнице, типа *area macearia cincta*. На млађој некрополи II, појављују се кремирани гробови са веома скромним прилозима, који се везују за домородачко становништво које донекле прихвата утицаје романизације. Некропола у разним елементима обреда, потврђује присуство романизованог домородачког становништва, које има доста сличности са становништвом салонитанске регије и приобалног дела Далмације.

Најближу аналогију са кремираним гробовима на некрополи Комине II, представљају гробови са некрополе Бјелин, у Радоињи.

А. Јовановић сматра, да је појава кремираних гробова крајем III и у првој половини IV века н. е. резултат , континуитета идеје и односа који трају у условима религиозне толеранције (Jovanović. A., 1985, 145 напомена 561, где цитира примере у Галији Doorselaer v .A, 1966; за Reciju Noll R. 1963, 34 и даље и Alföldy G. 1969).

На основу начина сахрањивања и обреда приликом сахрањивања, некрополе на широј муниципалној територији (Комини, Коловрат, Бјелин) имају заједничке карактеристике. Што значи, да је становништво на овој територији у античком периоду сличног етничког састава. Наиме, некрополе су двообредне са гробовима са спаљивањем и скелетним сахрањивањем. Начин сахрањивања и археолошки налази говоре, о аутохтоном становништву и насељеном аутохтоном становништву, претежно из салонитанске регије и

јужног приморја. Археолошки налази у Св. Илији, Радосавцу, Видрама, Отиловићима и Потпећи, указују на територију и правац ширења града. Ономастички подаци на споменицима потврђују настанак муниципијума у I веку н.е. и процват града у II и III веку н.е, као и у првој половини IV века н.е. Од представника муниципалне аристократије присутни: су декуриони, дуовири, куратор, центурион и конзуларни бенефицијари, што је потврђено натписима на споменицима.

Карактеристике положаја насеља и структура становништва муниципијума у долини Везишнице, веома је слична урбаном средишту у средњем Полимљу и средњем Подрињу, односно насељу у долини Увца.

Међу надгробним споменицима на некрополи у Коминима и некрополама које се налазе на територији муниципијума S, налазе се сва три облика надгробних споменика: стеле, ципуси, надгробне коцке, пирамидални надгробни споменици и породичне гробнице, које су припадале имућнијем слоју становништва. На стелама се јавља нова тематика, карактеристична за споменике на територији муниципијума. На горњем делу стеле, у рељефном пољу популарно је, да се забат представља уклесан. Не баш често, срећу се стеле са исклесаним забатом и акротеријама (Patsch K., 1902, 283 n. 24; Вулић Н. 1941-1948, 129, n. 286; 131, n. 290; 138, n. 304; 132, n 362; Цермановић- Кузмановић А. 1967, 204 и даље), али се налазе и стеле са исклесаним забатом и акротеријама (Вулић Н.1941-1948, 132, n 362). Потпуно нова варијанта на стелама је, да се горњи део завршава са уклесаним забатом и акротеријама, изнад тога , у средини је исклесан мањи забат, а бочно троугласте акротерије. Овакав завршетак горњег дела стеле није досада виђен, па представља типично локалну варијанту у иконографији на надгробним споменицима (Patsch K. 1902, 283 n. 24; Вулић Н. 1941-1948, 138, 304). У средини забата честа је представа венца са розетом, споља у пољима, листова акантуса, бршљена или густог биљног орнамента, од листова. Реткост је да се у пољу забата представљају птице (Patsch K. 1902, S 283 n. 24; CIL III 8307; Вулић Н. 1941-1948, 138, n. 304). У рељефном пољу, у горњем делу стеле такође је уклесана ниша, у којој се налазе попрсја (Вулић Н. 1941-1948, 132, n. 291; 292; Цермановић-Кузмановић А. 1969,118; Цермановић- Кузмановић А. 1970, 79, 80.). На ципусу из Љућа, уобичајено је приказан Атис на бочној страни (Вулић Н. 1941-1948, 133, n. 294, дато у цртежу), док је на ципусу из Коми́на, приказан геније са буктињом(Вулић Н. 1941-1948, 138, 303; 142,n, 309).

Надгробне коцке представљају ређе облике надгробних споменика, који су нађени на некрополи (Patsch K. 1902, 36, 7; Вулић Н. 1931, 121, 122, 294; Цермановић-Кузмановић А. 1968, Т. I, сл. 1,2 Т. II, сл. 1). Два пирамидална надгробна споменика из Отиловића, са уобичајеном иконографијом која се на овим споменицима налази у источном делу римске провинције Далмације, засада представљају само усамљене налазе на територији муниципијума S (Цвијетић Ј. 2012, 174).

Облици надгробних споменика који су откривени на античкој некрополи у Коминима слични су и исти са споменицима који су откривени на некрополама у Средњем Полимљу и долини Увца, односно Средњем Подрињу (уп. овде у књизи споменике са територије средњег Полимља, долини Увца, и средњем Подрињу). На некрополи Комини откривене су веће гробнице, које су евидентирание и на некрополи у Коловрату. Гробнице су припадале угледним породицама муниципалне аристократије.

У муниципијуму S код Пјеваља, натписи на надгробним споменицима и породичне гробнице, потврђују присуство имућног слоја муниципалне аристократије, домородачког и досељеног романизованог становништва, које заузима високе административне функције у муниципијуму, као што су: декуриони, дуумвири, витезови, куратори и свештеници. Забележено је и присуство припадника војске, центуриона, ветерана и конзуларних бенефицијара, досељених из области средње Далмације. Уз романизовано домородачко становништво присутни су и досељеници са Приморја и подручја средње Далмације. Евидентно је присуство породица досељеника, које се сахрањују у гробницама типа *area masearia cincta*, на некрополи Комини II. Присуство ових породица је у многоме утицало на економски просперитет града, а њихови чланови су заузимали високе функције у муниципијуму (Лома С, 2009, 11-19)

Ономастички подаци са натписа и породичне гробнице на некрополи Комини II, приближавају тумачење процеса романизације, који се одигравао у овом делу римске провинције Далмације, а који је започет прилично рано, у периоду владавине цара Хадријана. На натписима се помињу породице Aemilii, Aurelii, Arguriani, Argurinii, Baberii, Cezii, Egnatii, Gavii ili Gavieni, Paconi, Petorii, Statii, Statiani, Statuarii. Интензивнији процес досељавања породица са Приморја, приметан је већ од краја II и током III века н. е, што потврђују имена ових породица (Цермановић-Кузмановић А. 1969, 105). Долазак и

насељавање породица из области Приморја, утицао је на економски просперитет града и друштвену структуру становништва, али није значајно изменио старо домородачко језгро муниципијума.

Натписи на жртвеницима говоре о религији становништва и поштовању врховног римског божанства Јупитера, који се јавља у локалној варијанти као Јупитер Громовник(*Jupiter Fulgator*) и Јупитер Кохорталис (*Jupiter Cohortalis*), који је судећи по епитетима *Fulgator* и *Cohortalis*, у муниципијуму S, био уважаван као бог громовник и војно божанство. Поштован је и бог Силван, не зна се да ли као римски Силван или као локално божанство, у тзв. *interpretatio romana*. Чињеница је, да је ово божанство популарно у религији становништва, вероватно се може објаснити сличностима, између овог римског бога вегетације и шума и непознатог аутохтоног бога, са којим се Силван поистовећује.

Забележена су и друга божанства као што су: Геније муниципија, Херкул, Митра, Серапис , Изида, Крилати геније, Атис и Геније јесени (Цермановић-Кузмановић А.1968, 105).

АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ УЖИЦЕ И ЗЛАТИБОРСКОГ ОКРУГА

Ужице

Т. XXIX, XXX

Ужице је смештено у котлини затвореној брдима, са природном могућношћу ширења насеља. Сам град и околину према Пожеги пресеца река Ђетиња, коју су још у праисторији пратила градинска насеља и комуникације, а потом и античка и средњовековна насеља. На многим местима, ова каснија насеља се само наслућују, због оскудних археолошких налаза и недовољне истражености терена. На појединим местима златиборског краја, још је Каниц уочио остатке трасе старог римског пута (Kanitz F. I, 1985, p. 565). На постојање римског пута и насеља, која настају поред саобраћајнице, мада нису археолошки утврђена, засада се закључује на основу појединачних налаза римских споменика (Kanitz F. I, 1985, p. 565; Вулић Н., 1909, p. 187; Vulić N. 1909, Sp. 199, 200; Гарашанин М и Д. 1951, 143). Оскудни археолошки налази на територији Ужица и околине, указују на веома рано продирање римске власти у континентални део провинције Далмације. Насељеност ове територије током II и III века н.е, потврђују и археолошки налази.

У самом граду Ужицу, случајно су откривени различити облици гробне архитектуре и надгробни споменици, који потичу из II и III века н. е. Међу ретке налазе спада и случајно откривена камена урна, док се у старијој литератури помиње и фрагменат саркофага. (Бошковић Ђ. и др, 1950, 96; Kanitz. F. 1868, 128-130; Гарашанин М. и Д. 1951). Камена урна која је нађена на локалитету "Шумарска школа" у Ужицу, засада представља јединствен налаз на територији шире околине Ужица (Бошковић Ђ. и др, 1950, 96; Зотовић М. 1973, 15). У урни су нађене две фибуле, новац и кости. Сачувана је само једна веома луксузна коленаста фибула. Налаз камене урне је потврда, да је приликом сахрањивања примењена кремација. Да ли је то само усамљен или појединачни налаз, или се ради о једном од облика сахрањивања, који је постојао у једном периоду на овој територији, засада остаје отворено питање. У непосредној близини, у улици Липа, помиње се налаз каменог саркофага, који је по Каницу употребљен као тег за ћерам (Kanitz. F. 1868, 128-130; Зотовић

М. 1973, 15). Саркофаг је свакако припадао имућној особи, што је потврда постојања различитих друштвених и социјалних структура становништва. Он истовремено указује и на разне форме и правце утицаја у ширењу романизације, у овом делу римске провинције.

На ширем простору града, према Народном музеју и Уремовачком потоку, у делу где се налази Ужичко позориште, нађен је римски новац . Каниц спомиње налаз оставе сребрног новца из I века н. е, која је евидентира на Уремовачком потоку, али је остава нажалост нестала (Kanitz F. I, 1985, p. 565).

Надгробни и вотивни споменици налазили су се на локалитетима: "Пашиновац", " Бакића кућа" и "Стара касарна у Ужицу", одакле су се падинама спуштали према Ђетињи, где је на локалитету "Кремића кафане", нађено неколико споменика. Распрострањеност места налаза римских споменика, показује правце којима се ширила римска некропола. Бројни налази доказују, да су се споменици налазили поред пута, појединачно или у групи, што наводи на закључак, да су били на траси старог римског пута.

Место на коме се налазе римски споменици, истовремено означава и место античке некрополе, наравно, уколико споменици нису дислоцирани, што је честа појава на терену. За очекивати је, да се у близини некрополе налазе насеља, која углавном нису археолошки потврђена. Веће некрополе, према подацима старијих истраживача налазиле су се на огранцима Златибора: у Мачкату, Кривој Реци и поред старог пута, који је ишао преко Врутака, Биоске, Кремана и даље према Тари (Гарашанин М и Д. 1951, 143). Већа античка некропола налазила се у Карану, поред старог пута, преко Црнокосе, који је повезивао ужички крај са Пожегом. Положај некрополе у Карану, у потпуности одговара избору места на којем настају римске некрополе. Заправо, и некропола у Карану настаје на истакнутом брежуљку, изнад реке Лужнице, у непосредној близини старог римског пута.

Међу надгробним римским споменицима, који су откривени у Ужицу и околини, јављају се потпуно исти облици споменика, који су заступљени на некрополама источног дела римске провинције Далмације. Уз надгробне стеле и монументалне ципусе, налазе се и надгробне коцке и пирамидални надгробни споменици. У ужичком крају пронађен је знатан број споменика који се спомињу у старијој литератури, али су нажалост уништени и нестали. Мањи број споменика је употребљен као грађевински материјал, као што су

антички споменици узидани у подзиду, изнад зграде Народног музеја (Зотовић М. 1973; Зотовић Р.1990, 157,158).

Локалитет " Бакића кућа", Ужице

На локалитету " Бакића кућа" у близини Каменог корита у Ужицу, нађен је жртвеник који је посвећен богу Либеру. Натпис на жртвенику потврђује присутност дуовира у Ужицу. Жртвеник је пренет у гимназију, а 1961. године је узидан у зид изнад зграде музеја. У горњем делу жртвеника са стране, налазе се акротерије и букранион у средини. У профилисаном пољу сачуван је натпис: L (iber) P(atri) Cap(eduni) T(itus) Aur(elius) Provincialis ob honorem II viratus v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) (Вулић Н. 1941-48, 248 п.487; CIL III, 8354). Један број аутора попут Пача и Вулића, у скраћеници Cap.. препознају име муниципијума Cap(eduni), C(apedunensi), док други аутори име града Капедунума, лоцирају на другом месту (Вулић Н. 1941-48, 248; Patsch С. 1902, Beibl. 41-42; Domaszewski А. CIL III, 8354; Јовановић А. 1992). Међутим, постоји тумачење по коме се епитет који носи Либер, односи на етникум који је насељавао ову територију (Петровић П. 1986, 31).

1. Жртвеник од камена плавичасте боје, има у горњем делу у угловима акротерије и букранион, у средини. У профилисаном пољу сачуван је натпис:

L(ibero) p(atri) Cap(eduni) T.Aur(elius) Pro(vincialis) ab honorem II viratus v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Димензије: 1.00 x 46 cm

II- III век н.е.

Вулић Н. XCVIII, 248 п. 487; CIL III, 8354 : Patsch С. 1902, Beibl. 41-42; Петровић П. 1986, 31.

Узидан у зид изнад Народног музеја у Ужицу

Локалитет " Кремића кафана" Ужице

На месту бивше „Кремића кафана“, нађена су три надгробна ципуса, који су 2011. године пренети у сталну поставку Лапидаријума Народног музеја Ужице. Још један ципус, пронађен у Ужицу узидан је у подзиду изнад Музеја. Ципуси су рађени од кречњака. Ова монументална надгробна обележја, карактеристични су споменици, који се јављају у II-III веку н. е. Овај облик надгробних споменика везује се за припаднике имућнијег слоја становништва.

Познато је да се на бочним странама споменика углавном, налазила представа фригијског божанства Атиса. Међутим, на једном од ципуса са овог локалитета, налази се представа дрвета, што подразумева локалну варијанту божанства, које симболизује вегетацију и шуме. Ципуси су често у горњем делу споменика у оквиру поља, како на предњој тако и на бочним странама, украшени гирландама и биљном орнаментиком.

1. Надгробни ципус од кречњака, на предњој страни, у горњем делу споменика има представу двоструке гирланде. У профилисаном натписном пољу није сачуван текст. На бочним странама ципуса, у профилисаном пољу представљено је дрво, а изнад, у оквиру, у пољу орнамент гирланде.

Димензије: 1.02 x 64 x 51cm; натписно поље: 78 x 38 cm

Лапидаријум Народног музеја у Ужицу

Крај II и почетак III века н. е.

Инв.бр. 2378

Зотовић М. 1973, 15

2. Надгробни ципус од кречњака, доста оштећен, на предњој страни у профилисаном натписном пољу, нема сачуван текст. На бочним странама споменика у плитком рељефу, представљене су фигуре Атиса, а изнад у пољу, налази се двострука гирланда. У пољу доле, представљена је винова лоза са грожђем.

Димензије: 1.05 x 60 x 50 cm; натписно поље: 40 x 38 cm

II-III век н. е.

Инв. бр. 2379

Зотовић М. 1973, 15

3. Надгробни ципус од кречњака, доста оштећен, на предњој страни у профилисаном натписном пољу, нема сачуван текст. На бочним странама у плитком рељефу, представљене су фигуре Атиса и винова лоза, у пољу доле.

Димензије: 1.07 x 64 x 50 cm.

II-III век н. е.

Инв. бр. 2380

Зотовић М. 1973, 15

4. Надгробни ципус од сивкастог кречњака. На предњој страни у профилисаном натписном пољу, нема сачуван текст. У пољима се налази винова лоза са грожђем.

Димензије: 1.00 x 94 cm

II-III век н. е.

Узидан у подзиду изнад Музеја

Зотовић Р. 1990, 157

Надгробни ципуси који су се налазили на локалитету "Кремића кафане", представљају један од локалитета у самом граду, где су евидентирани римски надгробни споменици. Чињеница је, да се овај локалитет налази у близини реке Ћетиње, што потврђује груписање већег броја споменика ближе речној обали. С обзиром да су појединачни римски споменици нађени на горњим падинама града, неколико надгробних ципуса откривених на локалитету Кремића кафане, указују на чињеницу, да се античка некропола временом ширила и спуштала према реци.

Локалитет „Липа“ Ужице

Налаз каменог саркофага на месту Липа, помиње Ф. Каниц (Kanitz, 1868, 128-130). Слично каменим урнама и саркофази представљају прилично редак облик гробне архитектуре у римским провинцијама. Налаз саркофага потврђује чињеницу, да је имућнији романизован слој домородачког становништва користио и овај облик гробне архитектуре. Саркофази су се обично налазили уз породичне гробнице типа *area macearia cincta*, или уз маузолеје. Саркофази се кроз дужи временски период, чак до касне антике, задржавају као облик гробне архитектуре становништва Салоне, одакле је овај тип фунерарних споменика и пренет у унутрашњост провинције Далмације. Појава саркофага на територији источног дела провинције Далмације, карактеристична је за II и почетак III века н. е., што је потврђено и налазима саркофага из Комина (Sreјović D. 1975, 177-189). Према подацима из теренске документације, фрагменти саркофага евидентирани су на локалитетима у близини Ивањице и на гробљу у Ражани.

Претпоставка је, да су носиоци овога типа гробне архитектуре досељеници, пореклом са истока, који се насељавају од II века н. е.

"Непознат локалитет", Ужице

У Ужицу су нађене две надгробне коцке, једна већих димензија налази се на сталној поставци, у Лапидаријуму Народног музеја у Ужицу, друга коцка је узидана у подзиду, изнад зграде Народног музеја.

За надгробну коцку која се налази на музејској поставци у Лапидаријуму, није познато ближе место налаза, осим податка из музејске документације да потиче из Ужица. На предњој страни споменика представљен је обред даће, а на бочним странама, фигуре мушкарца и жене.

На предњој страни коцке од кречњака, представљен је мушкарац на клини, са женом поред њега. На левој бочној страни налази се фигура мушкарца, који у десној руци држи предмет, док је лева рука савијена у лакту. На десној бочној страни, приказана је фигура жене.

Димензије: 70 x 58 x 36 cm

Крај II века н. е.

Зотовић Р. 1990, сл. 19

На предњој страни надгробне коцке која потиче из Ужица, представљена је карактеристична сцена обреда даће, са сценом мушкарца на клини и женом изнад. Представа обреда даће са мушкарцем на клини, један је од начина представљања ове сцене у иконографији споменика нађених на територији источног дела римске провинције Далмације. За рељефну представу на споменику, карактеристична је скромна рустична израда, која одликује традиционални начин рада домаћих клесарских радионица. У иконографији портрета и фигура на споменику, присутан је конзервативизам који се осим у начину израде, препознаје и у стилу. Претпоставља се, да је овај облик надгробних споменика био доступан средњем и нижем друштвеном стаљезу. Надгробне коцке, као облик надгробних споменика заступљен је међу налазима римских споменика на територији Пожеге, на локалитетима у Здравчићима и Каленићу. Овај облик надгробних споменика такође је евидентиран на локалитетима у средњем Полимљу и на територији муниципијума S, на некрополи у Коминима, као и на територији средњег Подриња (споменци су унети у текст, по локалитетима где су нађени) . Надгробне коцке са територије источног дела римске провинције Далмације, временски припадају II и III век н. е.

Локалитет " Пашиновац" Ужице

На локалитету " Пашиновац", који се простире на падини изнад Градске галерије и „Слануше“у Ужицу, нађен је римски жртвеник посвећен богу Либеру, који носи епитет С(аредunensi). Жртвеник је 1961. године узидан у зид изнад зграде Народног музеја, где се и данас налази (Вулић Н. 1941-1948, 248, 486).

1. Жртвеник је од кречњака, у горњем делу жртвеника у средини, налази се розета, у профилисаном пољу сачуван је натпис:

Lib(ero) p(atri) C(aredunensi) T. Aur(elius) Nigrinus sac(rum) p(ro) p(arte)

Димензије: 1 x 50 x 46 cm

Локалитет „ Пашиновац“ Ужице, узидан у зид изнад Народног музеја у Ужицу 1961. године

Вулић Н. 1941-48, 248, 486

Локалитет "Подзида изнад зграде Народног музеја“ Ужице

1. Надгробна коцка од кречњака, има на предњој страни у профилисаном пољу, представу коњаника, који можда, у левој руци држи лук и стрелу.

Димензије: 62 x 40 cm

Друга половина II-III век н. е.

Ужице

Зотовић Р. 1990, сл. 6

Локалитет " Стара касарна “ Ужице

На локалитету " Стара касарна “ у Ужицу, пронађен је жртвеник који је посвећен Јупитеру Партинском I(ovi) O(ptimo)M(aximo), а посвећује га, Јулије Рафус, трибун кохорте I далматинске (Premerštajn A. – N. Vulić, 1901, p. 158 ; СП III 8353). На горњем делу жртвеника, у средини у пољу, налази се розета и акротерије са стране. На основу гентилиција, натпис је датован на почетак и прву половину II века н.е, у време владавине цара Хадријана.

Гентилициј Iulius, ретко се среће на споменицима у унутрашњости римске провинције Далмације, с тога би овај гентилициј требало датовати, према паралелној појави гентилиција Аелија (Aelia) (Мирковић М. 1975, 103). Сходно наведеним чињеницама, гентилициј Iulius са жртвеника из Ужица, припадао би II век н. е. Натпис на жртвенику потврђује рано присуство римске војске у

Ужицу, а највероватније и постојање војне посаде. Ово би значило и рану романизацију становништва ужичког краја.

1. Жртвеник од сивкастог кречњака, делимично оштећен, има у средини розету, а са стране акротерије. Напред, у профилисаном натписном пољу сачуван је текст, који гласи:

I (ovi) O(ptimo) M(aximo) Partino C. Iulius Rafus trib(unus) coh (ortalis) mil(tariae) Del(matarum) pro sal(ute) l(ibens) p(osuit)

„Стара касарна“, грађена је 1900. године у Ужицу. Године 1948. жртвеник је пренет у Музеј, а од 2011. године се налази на сталној поставци Лапидаријума Народног музеја у Ужицу.

Инв. бр. 2350

CIL III 8353

Premmerstein v. A. – N. Vulić, 1901, p. 158 ; CIL III 8353; Вулић Н. 1941-1948, 247 n. 485

II век н. е.

Локалитет "Шумарска школа", Ужице

Камена урна је откривена случајно, приликом зидања зграде индустријско-техничке школе 1947. године, данас на платоу Трга Св. Саве и Техничке школе. У урни су се налазили остаци пепела покојника, две фибуле : једна калотаста (округла), а друга сребрна, коленаста са позлаћеном апликацијом на луку и златан новац. Од налаза је сачувана само сребрна фибула. Луксузни налаз фибуле говори, да је припадао имућној особи блиској провинцијској власти, вероватно романизованом домородцу. Урну са налазима помиње група аутора у своме извештају приликом обиласка терена (Бошковић Ђ. и др. 1950, 96; такође Зотовић М. 1973, 15). Према налазу коленасте фибуле, аутори камену урну са налазима оквирно датују у II-III век н.е.

Урна има цилиндричан облик и поклопац калотастог облика. Овај облик урни се често пореди са обликом хумки, чија калота подсећа на калотасте поклопац урне. Урна је израђена од кречњака, са траговима клесања са спољне стране. У унутрашњости римске провинције Далмације, урне су налажене са новцем царева, који су владали од I века до прве половине III века н. е. Најраније урне нађене су у приморским градовима, као што је Салона. У унутрашњости римске провинције Далмације, јављају се нешто касније.

Регистроване су у Средњем Полимљу, на некрополи у Коловрату, код Пријепоља и Коминима, код Пљеваља.

У каменим урнама се сахрањивало романизовано домородачко становништво, које је припадало имућнијем слоју, што додатно потврђује налаз луксузно израђене сребрне фибуле.

Камене урне представљају карактеристичан облик римских фунерарних споменика, који је прихваћен од стране богатијих чланова романизованих домородачких заједница. Сахрањивање у каменим урнама такође указује на путеве романизације у римској провинцији Далмацији.

Налаз камене урне у Ужицу говори, о раном присуству припадника муниципалне аристократије и раним утицајима романизације у унутрашњости римске провинције Далмације.

1. Камена урна од кречњака је цилиндричног облика, са реконструисаним поклопцем који се споља калотасто завршава . Са унутрашње стране урна је удубљена, а са спољне грубо клесана.

Димензије: 43 x пречник 48cm; пречник отвора 41cm; дуб. 24cm.

Ужице, стална музејска поставка

III век н. е.

Бошковић Ђ. и др., 1950, 96

Остава сребрног римског новца из царског периода, један је од најстаријих налаза који је откривен у Ужицу. Остава је нађена поред Уремовачког потока где је пролазила стара траса римског пута. Остава новца, такође може да укаже на доста ране трагове трговине у овом делу римске провинције. Натпис на једном од жртвеника који је нађен у Ужицу спомиње трибуна, припадника кохорте I далматинске и открива, да се међу првим носиоцима романизације у првој половини II века н.е. у провинцијама, јављају припадници војске.

Присутност различитих облика гробне архитектуре представља последицу различитог социјално-економског положаја становништва, које је насељавало простор Ужица. Скупоценију гробну архитектуру као што је саркофаг, логично да су могли приуштити само имућнији становници, који су најраније и

прихватили утицаје романизације. Поред саркофага нађена је камена урна, која такође одликује типично римски начин сахрањивања током II и III века н.е., и у процесу романизације је прихваћена код једног дела становништва.

Најстарија некропола налазила се по свој прилици на простору платоа, где се данас налази црква Св.Ђорђа, у најужем центру града, одакле се ширила према улици Липа. Надгробни споменик и жртвеник нађен на "Пашиновцу", одређују правац ширења некрополе према падини. Надгробни ципуси нађени на локалитету "Кремића кафане", показују ширење античке некрополе током III века н.е, према старом путу и њено спуштање према реци Ћетињи.

Осим градских магистрата као што су дуовири, посведочено је присуство и војне посаде, спомиње се трибун I кохорте далматинске. У III веку н.е. очигледан је прилив трговаца са истока, што је потврђено налазом жртвеника у Биосци, посвећеног богу Митри. На простору Биоске и Врутака нађени су остаци монументалних римских стубова, који су можда припадали храму посвећеном богу Митри. Становништво је такође поштовало бога Атиса, вероватно у локалној варијанти *interpretatio romana* ,као божанства вегетације и шума.

Врховно божанство Јупитер поштован је у локалној варијанти *interpretatio romana* као *Iupiter Partinus*. Уз Јупитера, становништво је поштовало у локалној варијанти *interpretatio romana* италско божанство Либера.

Локалитет "Црквине" -„Симића гробље“, засеок Максимовићи, село Гостиница

Т. XXXV

Локалитет „Црквине“ на Симића гробљу, у селу Гостиници, удаљен је око 15 km од Ужица. Локалитет окружују са леве и десне стране Симића и Максимовића поток, који се нешто ниже уливају у Гостиничку реку. Ток Гостиничке реке, са њеним на местима дубљим кланцима и стрмим странама, пратио је стари пут. На овој реци, налазио се већи број воденица. Остаци старог караванског пута, који вероватно прати стари римски пут, сачувани су на месту званом Прогон, које се налази испод локалитета Црквина, на месту ближе ушћу Симића и Максимовића потока. Локалитет је евидентирао и унео у музејску документацију Милоје Мандић, археолог, музејски саветник Народног музеја из Ужица, приликом рекогносцирања терена 1998. године.

Локалитет "Црквине" на „Симића гробљу“, налази се непосредно изнад сеоског пута на благом узвишењу, поред Симића и Максимовића потока, који се испод гробља уливају, један у други. Уз савремене споменике, евидентирано је и неколико античких споменика. На локалитету се налазе две надгробне стеле од кречњака. Једна је укопана горњим делом, са усадником изнад површине, док је друга већа профилисана плоча, без сачуваног натписа. Ту се веровтано налази још један споменик од кречњака, који је већим делом укопан, као и остали антички споменици који су евидентирани на овом локалитету.

1. Надгробна стела од кречњака у горњем делу равно се завршава. У профилисаном пољу, горе у рељефу, представљена су попрсја покојника са издуженим лицем и краћом косом, са десном руком, савијеном у лакту и са наглашеним наборима на одећи. Испод, у профилисаном натписном пољу, слабо су видљива почетна слова формуле DM. На бочним странама стеле представљене су „крилате змије“ са главама које су окренуте нагоре и са истакнутим, јаким трупом.

Димензије: 1.40 x 65 x 27 cm ; натписно поље: 40 x 50 cm, испод натписног поља, поље величине 40 x 47 cm

III век н.е.

Непубликовано (према подацима Милоја Мандића, из документације Народног музеја Ужице).

2. Надгробна стела од кречњака има укопан горњи део у земљу, на предњој страни је трострука профилација.

Димензије: 90 x 70 x 19 cm; усадник: 17 x 35 cm

III век н.е.

Непубликовано

3. Већа плоча од кречњака, са профилисаном предњом страном и отвором за анкирање у доњем делу. У натписном пољу није сачуван текст.

Димензије: 120 x 116 x 28 cm; натписно поље: 100 x 86 cm

III век н.е.

Непубликовано

Антички споменици сачувани на локалитету „Црквине“, на „Симића гробљу“ у селу Гостиница, недалеко од Ужица, налазе се на благом узвишењу у близини пута који је овуда пролазио и у античко време. Положај античке некрополе на „Црквинама“, сличан је положају већег броја некропола на подручју источне

провинције Далмације. Некропола на локалитету „Црквине“ у Гостиници, најближа је већем сакралном средишту и некрополи у Карану, у долини Лужнице. Откриће ове античке некрополе, само је још једна од потврда густо насељеног ужичког краја у античком периоду. Овде треба истаћи карактеристичну представу „крилате змије“, веома ретке локалне варијанте у иконографији, која се јавља на бочним странама надгробне стеле. Сличне представе змије на овом подручју, налазе се на надгробним стелама у Карану, Врањанима, код Пожеге, Тубићима и Радановцима, у косјерићком крају. Античка некропола на Црквинама у селу Гостиници, временски припада другој половини III века н.е.

Локалитет "Порта Беле цркве Каранске" Каран

Каран се налази око 20 km од Ужица, на путу према Пожеги. Бројни надгробни римски и средњевековни споменици, пронађени су на ширем простору око данашње Беле цркве Каранске, што говори о постојању веће античке некрополе. О римским споменицима са овог локалитета извештавају истраживачи са краја XIX и почетка XX века (Studniczka F. 1886, p.212; Vulić N. 1909; Вулић Н. LXXV, 1933; 1941 – 48, 241-245).

Некропола заузима веома повољан положај на брегу, са платоом на коме постоји могућност да се некропола шири. Некропола настаје поред старог пута за Пожегу. Током археолошких ископавања Републичког завода за заштиту споменика културе, у северном унутрашњем делу цркве откривен је зид, за који се претпоставља да је антички (из извештаја Републичког завода). Током заштитних ископавања Народног музеја из Ужица 1996.године, уз северни зид цркве ближе апсиди, откривен је антички зид, који је прилично оштећен укопавањем средњевековних гробова (из теренске документације Народног музеја Ужице, са ископавања 1996, године). Током сондажних ископавања Археолошког института и Народног музеја из Ужица у порти Беле цркве Каранске, откривен је велики број средњевековних гробова и очишћени су римски споменици, за које аутори сматрају да су донети са терена, који је ближи средишту муниципијума Малвесатиума код Пожеге (Петровић П. 1986). После ових ископавања на локалитету су римски споменици конзервирани и изложени у простору лапидаријума (Петровић П. 1986). Међу римским споменицима налазиле су се надгробне стеле и ципуси, пирамидални надгробни споменици, камене фигуре лавова и жртвеници. Споменици су на основу

натписа, временски опредељени у II – III и IV век н. е. Касније је место коришћено за средњовековну некрополу, што је потврђено бројним средњовековним надгробним плочама, које су поређане у редове на платоу и на падинама око цркве у Карану (заштитна истраживања Народног музеја Ужице, 1996. године).

У лапидаријуму у Карану, налази се неколико надгробних стела, које се у горњем делу завршавају равно или са исклесаним, профилисаним троугластим забатом и акротеријама са стране. У горњем делу стела у рељефном пољу, представљена су попрсја или представа коњаника. У оквирима поља, бочно и у горњем и доњем делу стела, налази се лоза са бршљановим лишћем и грожђем. Натписи на стелама говоре о домородачком романизованом становништву. Уз муниципалну аристократију, натписи спомињу и припаднике нижих слојева заједнице. Стеле су датоване у II, III и IV век н. е, што потврђује чињеницу, да некропола веома дуго траје.

1. Надгробна стела од кречњака, у горњем делу равно је завршена са мањим оштећењима. У пољу горе, у лучној ниши у рељефу, представљене су фигуре мушкарца и жене, који се држе за руке. Мушкарац дугуљастог лица са подигнутом косом, обучен је у кратку потпасану тунику и држи свитак у левој руци. Жена, такође дугуљастог лица, носи вео са спуштеним крајевима који падају на рамена, обучена је у дугу тунику са краћом туником преко. У десној руци жена држи кључеве (?). Испод се налази троструко профилисано поље са натписом: D(is) m(anibus) | F(laviae) Tattae | libertae et nutrici | def(unctae) an(norum) L | Fl(avia) Prisca| c(larissima)) f(emina) et Dazi eri vil(ico) | vivo p(osuit).

Испод поља са натписом, у доњем делу, представљен је суд на високим ногама са лозом и бршљановим лишћем. Сачуван је усадник стеле.

Димензије: 196 x 64 x 22 cm; натписно поље: 77 x 41 cm.

Каран, почетак II века н. е.

Studniczka F. 1886, p. 212, i crtež; CIL III 8350, prepis Domaševskog; Вулић Н. 1931, 226; 1941-1948, 243, n. 479; Петровић П. 1986, 14, 15 сл. 19.

2. Надгробна стела од кречњака, горе равно завршена, са мањим оштећењима. У четвртастом профилисаном пољу приказана су попрсја четири особе, попрсје детета које је издвојено напред и држи обредни суд. У ширем пољу оквира, приказана је спиралоидна лоза. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) m(anibus) | Aur(elia) Dussona | vixit an(nis) LXXX M. Ae(lius) |

[T]itus compar(i) et sibi viv[us] Ti(tius) Vi[c]torinus fili[us ---] | [----] | [s]i[b]i viv[us] t(itulum) po(suit). У пољу доле, представљен је суд са виновом лозом.

Димензије: 182 x 74 x 38 cm; горе правоугаоно поље: 57 x 58 cm

Каран, код цркве

Крај II и почетак III века н. е.

Vulić N. 1904, Beibl.9,10 no 11 и цртеж натписа; Вулић Н. 1941-48, 242, n. 477, цртеж Д. Сергијевског ; Петровић П. 1986, 20, Сл.12 и читање текста.

3. Надгробна стела делимично оштећена, у горњем делу завршава се са профилисаним исклесаним забатом, са акротеријама. У пољу забата у средини, представљен је коњаник. У рељефном пољу испод, налазе се попрсја мушкарца и жене. У оквирима у пољу, налази се винова лозе са бршљаном. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) m(anibus) | Aurel(ia) Turo | v(ixit) an(nos) XX Fl(avius) [2- 3] sius lib(ertus) | [---.

Димензије: 137 x .84 x 20 cm; натписно поље:.38 x .47cm

Каран

II век н. е.

Петровић П. 1986, 20 Сл. 13, ископан 1974 приликом конзерваторских радова

4. Горњи део надгробне стеле од кречњака, који се у горњем делу равно завршава. У профилисаном рељефном пољу, представљена су три попрсја, у средини се налази дете.

Димензије: 68 x 61 x 27 cm.

Каран код чесме, изгубљен

II – III век н. е.

Vulić N. 1909, Beibl, 199, ad no.69; 1941 – 48, 245, n.. 481, дата фотографија; Петровић П. 1986, 24, Сл. 17

5. Горњи део надгробне стеле од кречњака, који се равно завршава. У дубљем рељефу представљена су четири попрсја са издуженим лицима на којима су наглашене јагодице. Носе кратку косу. Испод је уже профилисано поље. На десној бочној, боље сачуваној страни споменика, представљен је извијен труп змије са крилима.

Димензије. 70 x 57 x 19 cm

II – III век н. е.

Каран, приликом конзерваторских радова 1974. године

Петровић П. 1986, 24, 25 Сл. 19

6. Надгробни ципус од кречњака, у профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) m(anibus) T. Ael(io) Victori |d(ecurioni) m(unicipii) Mal(vesatium) | def(uncto) an(norum) XXXVII | Aur(elia) Nindia fil(io) et Aur(elia) Pau | lina marito p(ro) p(arte). У пољу оквира доле и са страна, представљен је суд са лозом и бршљановим лишћем. На бочној страни у пољу оквира, налази се орнамент биљне чашице.

Димензије: 1.67 x 88 x 65 cm; натписно поље: 100 x 48 cm; бочно 100 x 28 cm

Каран, у зиду цркве се налазио 1885. године, извађен је касније и пренет у порту

Крај II века н. е.

Studniczka F. 1886, p. 212; CIL III 8343, препис Domaševskog; Вулић Н. 1941 – 1948, p. 244, n. 480 дата фотографија леве бочне стране; Петровић П, 1986, 18,19.

7. Надгробни ципус од кречњака, има на предњој страни у горњем делу представу двоструке гирланде, у четвороструко профилисаном пољу сачуван је натпис: D(is) M (anibus) | [– –Au]relio | V[– –]A[– – vixit] | annos LXX[– –] | VI L | Aure[l.. У пољу доле, представљен је кантарос са лозом и грожђем и лозом са листовима. На бочним странама, представљена је фигура Атиса, у оквирима у пољу горе, налази се једнострука гирланда, док је у пољу доле представљена спиралоидна лоза са листовима бршљана. У оквирима са стране, налази се орнамент биљне чашице.

CIL III 8347

8. Надгробни ципус од кречњака, има на предњој страни у горњем делу представу двоструке гирланде, у пољу доле представљен је пехар са лозом и гроздовима. У профилисаном пољу није сачуван натпис. На бочним странама ципуса представљене су, фигуре Атиса и једнострука гирланда, у пољима горе и доле.

Димензије: Димензије: 167 x 84 x 60 cm; натписно поље: 93 x 26 cm

Каран код цркве

Крај II века н. е.

Петровић П. 1986, 26, Сл., 22

9. Надгробни коцка са пирамидалним горњим делом, израђена је од кречњака. На предњој страни коцке, представљен је обред даће са фигуром мушкарца који лежи на клини, а поред њега стоји жена. На левој бочној страни представљен је коњаник, на десној страни је обред даће са треножцем, на

коме се налази вероватно обредни хлеб и мушкарац, који седи поред треножца и у руци држи обредни суд. Горњи део споменика је у облику четворостране пирамиде, на предњој страни представљен је кантарос на високој стопи, са виновом лозом и грожђем. На бочним странама представљени су, делфини са главом окренутом на доле, а у пољу изнад, налазе се фигуре Атиса.

Димензије: коцка: 52 x 64 x 56 cm; пирамидални део: 1.20 x 60 x 52 cm

Прва половина IV века н. е.

Вулић Н. 1933, р. 76, п. 216; 1941-48, 245; Петровић П. 1986, 27 Сл. 23

10. Надгробна коцка од кречњака, има на предњој страни представу даће, са мушкарцем који лежи на клини и жене, која седи поред њега. На десној бочној страни, представљен је коњаник, док се на левој бочној страни налази представа даће са треножцем и женом, која прилази треножцу и држи обредне дарове.

Каран у цркви, 1885. године, сада изгубљен

Studniczka F. 1886, 214 B. Fig. 6 ; Петровић П. 1986, 28

11. Титулус од кречњака, на предњој страни у троструко профилисаном натписном пољу има сачуван текст. У оквиру изнад, у пољу су слова D M.

Текст натписа гласи: P. Ae(lius) Maximus de(curio) m(unicipii) Ma(vesatium)| II vir(atu) func(to) memoriae| P. Ae (lii) Proculi def (unct) i an (norum) XXXVI et P. Ael(ii) Qin [ti] liani def (uncti) an (norum) XXV filiorum piissimorum et | Aure (liae) Annae nep (o) tis dulicis | simae def (unctae) ann (orum) III et sibi et | Aurel(iae) Marciana (e) coniu | gi fideli et obsequentissi| mae vivis fecit. Димензије: 1.16 x 1.43 x 59 cm; натписно поље: 76 x 1.08cm

У порти цркве у Карану, 1885. године се налазио у поду цркве, по подацима Домашевског; 1940. године Вулић је такође затекао споменик, после тога споменик је извађен и налази се у порти цркве.

Средина III века н. е.

CIL III 8340, препис Domaševskog; Вулић Н. 1941- 48, р. 243, п. 478: Papazoglu F. 1957, 116; Петровић П.1986, 16, 17, сл. 10.

12. Жртвеник од кречњака, има у горњем делу, наглашене са стране, акротерије. У профилисаном пољу сачуван је натпис: I(ovi) O(ptimo) M(aximo)| Q. Val(erius) Satia|nus l(ibens) p(osuit)

димензије: 102 x 54 x 35 cm

Каран 1909 код чесме

Vulić N. JÖAI, XII, p.188, бр.125; 1941-48, p.241, n. 476

13. Жртвеник од кречњака са акротеријама у угловима, у средини се налази розета.

У профилисаном пољу сачуван је натпис: I (ovi) O (ptimo) M (axiom) C (--)
| Au [r (elius) D] as | sia [n] us | l (ibens) p (osuit) .

Налази римских споменика на простору порте Беле цркве у Карану који су евидентирани од стране старијих истраживача, XIX-ог и почетка XX-ог века, затим током конзерваторских радова и приликом заштитних сондажних, археолошких ископавања, потврђују претпоставку, да се на брежуљкастом узвишењу, поред трасе старог римског пута према Пожеги, налазила античка некропола. Распрострањеност надгробних римских споменика, на простору на коме се данас налази средњевековна црква, на платоу и по падинама узвишења изнад реке Лужнице, истовремено одређује, ширење античке некрополе. На некрополи су се налазили: надгробне стеле, ципуси, коцке, коцка са горњим пирамидалним делом, жртвеник и један титулус. Споменици су датовани у II, III и IV век н. е.

Натписи на споменицима потврђују присуство романизованих домородаца, који су различитог друштвеног и социјалног статуса. Из редова муниципалне аристократије, спомињу се декуриони, дуовири и витезови у рангу сенатора, нижег друштвеног статуса, као што су виликуси, управитељи имања, ослобођенице и дадиље.

Будући да се према ономастичким подацима у плодној Лужничкој долини налазио већи пољопривредни посед, мора се рачунати са бројношћу становништва и њиховом разноликом социјално-економском структуром, што би имплицирало постојање веће некрополе. Ономастички подаци говоре о домородачком романизованом становништву, које је насељавано из средње Далмације.

Из текстова натписа епиграфских споменика из Карана, сазнајемо имена илирског становништва, које је пореклом из средње Далмације, као што је случај са Флавијом Татом (Flavia Tatta) (Katičić, ЖА XII, p. 269; Петровић П. 1986, 14). Поред Флавије Тате која је била ослобођеница и дадиља, на

споменицима се помињу Dazier виликус, управник имања и Флавија Приска (Flavia Prisca). Групи илирских имена која се завршавају на -о, придружује се и име Turo, забележено на споменицима из Полимља, у Коминима код Пљеваља и Дерикоњићима код Пријепоља (Мирковић М. 1975, р.101).

У Лужничкој долини, добар географски положај и плодна земља омогућили су настанак већих пољопривредних добара, којима управљају виликуси, припадници домородачког романизованог становништва. Постојање већег пољопривредног добра у Лужничкој долини, надамак муниципијума Малвезацијума у Пожеги и већег насеља у Ужицу, потврђује процес организације римске власти у источном делу провинције Далмације, који је развио начине да себи обезбеди економску експлоатацију, у конкретном случају храну и пшеницу, која је овде добро успевала.

Локалитет "Старо гробље" Крива Река

Некропола у Кривој Реци налази се на огранцима Златибора, удаљена је од Ужица око 15 км и око 3 km од Мачката. Терен на коме настаје некропола је пространо равно поље са благим узвишењима. Некропола се налазила на благом узвишењу, у засеоку Ђенићи, недалеко од извора Криваје, на локалитету познатом као „ Старо гробље“ или „Грчко гробље“. Некрополу спомиње Вулић, почетком XX века и касније Гарашанин (Вулић Н. 1909, р. 187; Vulić N. 1909, Sp. 200; Гарашанин М и Д. 1951,143). Данас су на терену сачувани само средњевековни стећци и зид већег објекта. Место је обрастло у високој шуми. По причи мештана, до скоро се на терену налазило шест стећака, у облику великих сандука, а изоравале су се и кости људских скелета. Приликом обиласка терена 2013. године, евидентиран је само један стећак. Екипа археолога Народног музеја из Ужица, на локалитету "Старо гробље", констатовала је зид ширине до 90 cm, који се простире на површини од скоро 2 ha. За сада се не би могло ништа ближе рећи о времену и намени зида.

У Кривој Реци, у центру села Котрена, у дворишту Арсенија Ђенића, до ослобођења ужичког краја, крајем децембра 1944. године, налазила се камена фигура лава, која по речима власника потиче са територије села. Фигура лава, пребачена је у двориште испред Библиотеке у Чајетини, али је у међувремену добијен податак, да је одавде уклоњена. Највероватније се камена фигура лава налазила уз некрополу која је настала поред пута. Фигура лава, уколико се није налазила на надгробном споменику, свакако је била постављена уз ивицу пута

који је водио према некрополи или уз сакрални објекат, који се налазио на некрополи. Засада је ово само претпоставка.

1. Надгробни ципус од кречњака, има у горњем делу, у профилисаном пољу представу два попрсја са рукама на крилу, испод се налази поље у коме је представљена извијена лоза, У профилисаном натписном пољу није сачуван текст натписа. На левој бочној страни ципуса, представљена је фигура Атиса.

Димензије: 80 x 58 x 28 cm

Вулић Н. 1909, р. 187

Античка некропола у засеоку Ђенићи у Кривој Реци, налази се на благој узвишици. Бројни римски споменици о којима говоре старији истраживачи, упућују да је некропола била већа. Некропола се континуирано користила у средњем веку. Овде су се налазили надгробни стећци заједно са римским споменицима. Сада је на терену видљив само један стећак. Међу римским надгробним споменицима спомиње се надгробни ципус, који је свакако представљао надгробно обележје на гробу имућније особе. Постојање надгробних ципуса на некрополи, указује на различиту друштвену структуру становништва које се овде сахрањивало, и на присуство имућнијих чланова заједнице. Камена фигура лава која је пронађена у Кривој Реци, такође иде у прилог оваквом размишљању. Могуће је претпоставити и постојање античког храма. Зид видљив на терену, не може се ближе хронолошки одредити. На основу натписа на жртвенику из Мачката, некропола у Кривој Реци може да се временски датира у прву половину II и III века н.е, истовремено, са римским споменицима који су нађени у Ужицу на локалитетима: "Кремића кафана", "Пашиновац" и "Кућа Бакића", а можда, и са налазима фрагмената саркофага са локалитета "Липе" и камене урне, са локалитета "Шумарске школа".

По подацима старијих истраживача, некрополе на "Латинском гробљу" у Мачкату и "Римском гробљу" у Кривој реци, припадају већим некрополама са бројнијим споменицима који нису сачувани. Некрополе су ситуиране релативно близу, једна поред друге. Може се претпоставити постојање сакралног објекта. Налази остатака римских споменика у Мачкату и Кривој Реци, поред старог пута, који је ишао по огранцима Златибора потврђују, да су насеља постојала релативно близу и да је Златибор у античком периоду био прилично густо насељен.

Локалитет „Латинско гробље“ Мачкат

Мачкат је село лоцирано на огранцима Златибора, удаљено је око 12 километара од Ужица и три километара од Криве Реке. Локалитет "Латинско гробље" налази се на десној обали Криваје. У пољу између цркве и извора, пронађен је жртвеник посвећен Августу. О римским налазима на локалитету Латинско гробље, податке дају истраживачи друге половине XIX и почетка XX века (Kanitz F., 1892, pp. 129, 136; Kanitz F. I, 1985, p. 565; Вулић Н., 1909, p. 187; Vulić N. 1909, Sp. 199). Жртвеник из Мачката је пронађен са бројним другим надгробним споменицима, што имплицира постојање веће некрополе. Натпис на жртвенику садржи ретку посвету Августу, заштитнику владајућег императора.

1. Жртвеник од кречњака, има у горњем делу, напред и бочно акротерије, у средини већи круг, а вероватно у профилисаном пољу и натпис:

Pr (o) [s] al [u] te [A] ug (usti)] Fl [a] v (ius) Nepo tianus ex voto p (ro) p (ietate)

Димензије. 17 x 54 x 45 cm

Kanitz F. *Römische Studien*, 1892 pp. 129, 136; Kanitz F. I, p. 565; Вулић Н. 1909, p. 187; Vulić N. 1909, Sp. 199; Вулић Н. 1941-1948, 247; CIL III 8356

Жртвеник који је нађен у Мачкату, указује на место где се налазила античка некропола. Некропола настаје поред пута који је овуда пролазио. Већи број споменика који се налазио на некрополи у Мачкату, као и постојање у непосредној близини некрополе у Кривој реци, говори о густини насељености златиборског округа у античком периоду. Треба истаћи, да је натпис на жртвенику посвећен цару који је на власти.

По подацима старијих истраживача, некрополе на "Латинском гробљу" у Мачкату и "Старом гробљу" у Кривој Реци, припадају већим некрополама са бројнијим споменицима који нажалост нису сачувани. Некрополе су ситуиране релативно близу једна, другој. Може се претпоставити постојање сакралног објекта. Налази остатака римских споменика у Мачкату и Кривој реци, поред старог пута који је ишао по огранцима Златибора, потврђују, да су античка насеља постојала у близини, и да је Златибор у античком периоду био релативно густо насељен.

Античке некрополе у Ужицу налазе се на више локација у самом граду. Овде су откривени различити облици сахрањивања и различита гробна архитектура као што су камене урне и саркофазима. Већи број надгробних споменика јавља се у облику ципуса и коцке и везују се за романизовано домородачко становништво. Сама територија данашњег Ужица, била је у античко време густо насељена, о чему поред надгробних и votivних споменика, сведоче и други археолошки налази (фибуле, римски новац и др.), евидентирани на различитим местима у граду. Античко насеље на простору данашњег Ужица имало је развијену привреду на коју су утицали добри путеви који су овуда пролазили. Положај насеља у котлини са оближњом плодном Лужничком долином, омогућио је развој земљорадње, а заталасана узвишења Златибора под ливадама и шумом омогућила су бављење сточарством и ловом. Натпис на жртвенику који је пронађен у самом Ужицу, потврђује веома рано присуство римске војне посаде, која је међу првима ширила утицај римске власти.

О јаким традиционалним односима највише говоре култови римских божанстава, који добијају локалне епитете: Partinus (епитет бога Јупитера са натписа пронађених у Ужицу и Биосци), епитет C(,,,) и Cap (...) уз име бога Либера. Да су у близини Ужица постојале веће некрополе, потврђују некрополе у Мачкату и Кривој Реци, које су настале на путу према нововарошком крају и Полимљу. Жртвеник из Мачката представља сведочанство, о поштовању божанства Августа у ужичком крају, заправо божанства које је поштовао владар који се тада налазио на власти. Већ је слично забележено на натпису жртвника који је нађен на локалитету Гробљаница у Бјелину. у Радоињи., Античке некрополе са територије Ужица припадају II-III веку н. е.

Биоска

Биоска је веће село, удаљено око 15 km западно од Ужица. У Биосци су, на више локација евидентирани римски жртвеници и архитектонска пластика. На локалитету „Римско гробље“ и „Гробљанско брдо“, у засеоку Јанковића, нађени су римски жртвеници који су пренети у цркву у Биосци. Један од жртвеника, касније је пренет у порту манастира Рујно, док се још један жртвеник налази данас, на локалитету „Метаљка“, у засеоку Јанковића. Са подручја Биоске и

Врутака, пренети су већи стубови који се данас налазе на улазу у Лапидаријум Народног музеја у Ужицу.

У античком периоду Биоска је представљала значајно место, кроз које је пролазила саобраћајница из правца Ужица преко Биоске и Кремана према Средњем Подрињу. Ова саобраћајница је у каснијим временима била позната као „Царски друм“. Густина античких налаза, нарочито у засеок Јанковића, на локацији „Римско гробље“, даје довољно елемената за претпоставку да се овде поред важне саобраћајнице налазило веће насеље и вероватно већа римска некропола. Архитектонска пластика указује на постојање већег античког храма. Натпис на жртвенику спомиње дуовира. Такође се спомињу божанства Јупитер и Либер и оријентално божанство Митра. Натпис на жртвенику који је посвећен Митри, даје основ за претпоставку, да се на простору Биоске и Врутака налазио храм посвећен овом божанству.

Локалитет „Метаљка“ засеок Јанковићи,

Биоска

На сеоској утрини недалеко од куће Јанковића, налази се жртвеник посвећен богу Јупитеру. Место се и данас поштује као култно место. На други дан Св. Тројице, крстоноше овде застају и читају молитву.

1. Жртвеник од кречњака, горе профилисан са акротеријама, у натписном пољу има сачуван текст:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Aurelia Iaca libens po(suit)

Димензије: 1x 46x 35 cm; слова висине до 6 cm

Вулић Н. 1909, 187, 188; 1941-48, 239, n. 472; CIL III, 14619

"Непознат локалитет", Биоска

На простору Биоске нађен је жртвеник, посвећен оријенталном божанству Митри.

1. Жртвеник од кречњака, профилисан, на предњој страни има сачуван текст
In(victo) M(ithrae) T. Aurelius Severus l(ibens) p(osuit)

Димензије: 50 x 30 x 23 cm

Непознат локалитет, Биоска

Лапидаријум у Народном музеју у Ужицу

Локалитет „ Римско гробље“ и „ Гробљанско брдо“, Биоска

На ширем потесу који се зове Брдо, недалеко од Јанковића кућа, налази се „ Гробљанско брдо“. Место где се налази сеоско гробље, у народу се зове „ Римско гробље“ или „ Маџарско гробље“. Мештани ово место још зову „ Плоче“, због великих надгробних плоча које се овде налазе, у обали одмах испод пута, на улазу у сеоско гробље. Овде је нађен жртвеник посвећен богу Либеру.

1. Жртвеник од кречњака, горе профилисан са акротеријама, у профилисаном натписном пољу има делимично сачуван натпис, посвећен богу Либеру: [L] ib(ero) p(atri) . ex [v] ot(o)

димензије: 1x . 42 x 38 cm

Вулић Н. 1900, 18, сл.. 20; 1941-1948, 240,п. 474, цртеж Д. Сергијевског

Локалитет " Црква Св. апостола Петра и Павла“ Биоска

У олтару цркве у Биосци, налази се жртвеник на коме је сачуван натпис. Један жртвеник, који се налазио испред улаза у цркву, пренет је у порту манастира Рујно. Натпис на жртвенику забележен је у неколико наврата од групе истраживача, почетком XX века (Ladek F. - A.v. Premrstein- N. Vulić, 1901, Bbl, 158; 159, п.83; Вулић Н. 1900, 58, п. 2; Вулић Н. 1905 р.99; 1941-48, 239, п. 473; Mayer A. 1957, 258).

1. Жртвеник од кречњака профилисан је у горњем делу са акротеријама, у профилисаном натписном пољу сачуван је текст I(ovi o(ptimo) Par(tino) Aur(elius Dasius (duum)vir v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Димензије: 1.05 x 35 cm

Ladek F. - A.v. Premrstein- N. Vulić 1901, Bbl, 158; 159, п. 83; Вулић Н. 1900, 58, п. 2; Вулић Н. 1905 р.99; 1941-48, 239; 473. Гарашанин М и Д, 1951, 208 Mayer A. 1957, 258.

У олтару цркве у Биосци

2. Жртвеник од кречњака у горњем делу је профилисан са акротеријама. У профилисаном натписном пољу налази се слабо сачуван натпис.

Биоска испред улаза у цркву, сада у манастиру Рујан (некадашњи назив Рујно)

Локалитет "Сеоско гробље", Врутци

Према подацима старијих истраживача, у Врутцима су евидентирана утврђења на околним висовима, која нису временски ближе опредељена. На сеоском гробљу у близини манастира Рујан, нађен је римски жртвеник (Kanitz F 1892, p. 129; Kanitz I, p. 565; CIL III S 12718; A. Premierstein A.- N. Vulić, 1900, Sp. 178; Ladek E.- A. Premierstein, N. Vulić, 1901, Sp. 161- 162). Вулић наводи мањи жртвеник у гробљу у селу Врутци (CIL III, 12718; Премерштајн ф. А.- Н. Вулић, 1900, 51; Вулић Н. 1941-48, 240 п. 475). Жртвеник је пронађен недалеко од рушевина манастира Рујан, 150 m југозападно, у источном делу гробља. Посвећен је богу Либеру који носи епитет *patri*, као и на жртвенику из Ужица, а вероватно се односи на једну од надлежности овог божанства. Жртвеник је богу посветила *Iaca*, која припада домородачком становништву.

1. Жртвеник од кречњака, у профилисаном пољу има сачуван натпис: *Lib(ero) p(atri) | [A] urelia Iaca| liberis| pos(uit)*.

Врутци у гробљу недалеко од рушевина манастира Рујан

Вулић Н. 1941-48, 240 п. 475

Група истраживача на почетку XX века, а и каснија рекогносцирања терена Завода из Краљева и Народног музеја из Ужица, евидентирали су на више локалитета одломке архитектонске пластике и жртвенике. На основу досадашњих података и сагледавања ситуације на терену, претпоставка је, да се на потезу „Римског гробља“ у засеку Јанковића(о чему говори и сам топоним), налазила античка некропола и храм. Антички споменици углавном су уништени. Сачувано је неколико жртвеника који могу да укажу на постојање храма. С обзиром да су жртвеници често пронађени са римским споменицима, потврда су постојања некрополе. Натписи на жртвеницима говоре о етничкој припадности становништва, друштвеној хијерархији и социјалном статусу становништва. Са споменика је могуће упознати религију и божанства која су поштована. У насељима у околини Ужица, на територији Биоске и Врутака, на путу који је повезивао античко насеље у Ужицу са насељима у Средњем Подрињу , живело је домородачко становништво. Присутни су дуовири, непосредни носиоци власти у провинцији, као и део становништва, које је самим својим положајем прихватало романизацију.

Присуство припадника вишег друштвеног слоја, истовремено подразумева и постојање монументалнијих споменика, који су нажалост нестали и уништени.

У античким насељима која су се налазила на територији у непосредној околини Ужица, поштована су римска божанства, Јупитер и Либер, као *interpretatio romana* (*Iupiter Patino* и *Liber, Liber pater*). Једна од претпоставки је, да се иза епитета крије етникум становништва са ових простора, вероватно припадника мањих племенских заједница. Исто је тумачење као за споменике који су пронађени у Врутцима и Ужицу. Поштовање истих богова на споменицима који су пронађени у Ужицу и околини, показује повезаност насеља.

У Биосци се, осим жртвеника који је посвећен богу Митри, претпоставља и постојање храма истом божанству. На широј територији претпостављеног муниципијума код Пожеге, пронађен је још један жртвеник посвећен овом божанству, у селу Дражиновићи недалеко од Жежевице.

Кремна

Т. XXXI

Кремна су село, које је распрострањено на северозападним огранцима Златиборске висоравни, на надморској висини око 800 m, повезано путевима преко Таре за Подриње. Овим правцем, у античком периоду кроз Кремна је пролазио пут, који је унутрашњост римске провинције повезивао са насељима и урбаним средиштима Подриња. Кремна су удаљена од Ужица око 30 km. Изузетно повољан положај места са важном саобраћајницом која је кроз њега пролазила, утицали су, да се у Кремнима у античком периоду групише више насеља, која су била прилагођена конфигурацији терена. Овакви закључци могу се донети на основу евиденције више античких некропола, које су распрострањене по креманским висовима. Такође, бројност некропола говори о густини насељености Кремана у античком периоду. Старији истраживачи, на више места дају податке за споменике из Кремана (Kanitz F. S, 128f; 129 ; Fig.91; Studniczka F. AEM. X 214C Fig.7; Domaszevski Aebenda XIII 1886, 132, 15; , Vulić N. i dr. 1900, Sp. 177- 178; Шафарик J. Spomenik XCVIII, str. 266; Сергијевски Д. помиње локалитет „Старо гробље“ на коме се налази велики број средњевековних обележја и неколико римских споменика). Засада су евидентиране античке некрополе на локалитетима, "Црквине", у засеоку Мисајловићи, „Римско гробље“ или "Стаменића гробље", изнад Мојковића хана

и "Римско гробље", у засеоку Ерићи. На више места у литератури је публикован надгробни ципус, који се налази код чесме преко пута Мојковића хана, донет са „Римског гробља“ из Стаменића. С обзиром на велику распрострањеност Кремана, античке некрополе су распоређене на различитим брежуљкастим узвишењима и удаљене су по неколико километара једна од друге. Некрополе су настале уз важну комуникацију која је овуда пролазила и на подручју које је географски веома повољно за развој привреде, што је насељима гарантовало економски напредак и развој.

Локалитет „Црквина“ у засеоку Мисајловићи

Локалитет се налази на узвишењу изнад пута за Тару, у засеоку Мисајловићи. Овде су 1986. године обављена сондажна ископавања, у којима су учествовали археолози из Археолошког института САНУ и Народног музеја Ужице (подаци из теренске документације Народног музеја из Ужица).

На површини терена налази се неколико добро сачуваних римских споменика, делови архитектонске пластике и средњевековни споменици. Архитектонска пластика је можда припадала античкој гробници типа *area tacearia cincta*, или сакралном објекту, вероватно античком храму. Исто место користи се у средњем веку за некрополу, што су потврдили налази средњевековних споменика.

1. Надгробна стела од белог кречњака, која се у горњем делу равно завршава, има у рељефном пољу, у плитком рељефу представљену широка нишу на канелованим стубовима са стране, на којима су капители. У средини нише налази се розета и делфини у пољу, у угловима. У профилисаном пољу сачуван је натпис: D (is) M (anibus) A urel (ius) Cut [ius vi] xit annos R.. D (Петровић П. 1986, читање натписа, непубликовано у теренској документацији Народног музеја Ужице). У оквиру поља са стране, налазе се канеловани стубови са капителима. Доле у пољу, у плитком рељефу представљена су два хипокампа. У доњем делу стеле сачуван је усадник.

Димензије: 186 x 47 x 86 x 30 cm

крај II века н. е.

Некропола заузима изузетно повољан положај на издигнутом брегу који је заравњен. Испод локалитета пролази стари пут према Тари. Овакав положај пружио је могућност да се некропола шири. Попут већег броја античких некропола и Црквине у Мисајловићима су коришћене као гробље, током

средњег века. Међу бројним уломцима римске архитектонске пластике, издваја се већа стела од кречњака, делимично оштећена. На основу натписа, стела је датована у III век н. е.

Локалитет "Римско гробље" Стаменића гробље, Кремна

Локалитет се налази на узвишеном брежуљку, у Стаменићима, где је данас сеоско гробље. Римски споменици налазе се заједно са средњевековним споменицима, укопани у земљу, разбацани на ширем простору сеоског гробља и ван гробља, по сеоском путу који туда пролази. Античку некрополу помињу истраживачи у другој половини XIX века (Kanitz F. 1892 S 128f видео је надгробне ципусе; Ј. Шафарик је боравио 1865. године и помиње Римско гробље у Кремнима и натпис на споменику LIB P C AVR NI (GRINUS) SAC P:P; Studnicka F. 1886, p.215 ; Вулић Н.1900, 50 – 51; 1941-1948, 246; Гарашанин М. и Д. 1953, 20). На некрополи се налазе надгробни ципуси и плоче.

1. Надгробни споменик у облику коцке од кречњака, на предњој страни има представу даће са треножцем, на коме се налазе три пехара и фигура мушкарца и жене, која држи већи пехар. На десној страни представљен је коњаник, који иде на лево.

Кремна, Ужице

Studniczka, АЕМ, X, 211, sl. 7 ; Вулић Н. 1941- 1048, 305, n. 67

Гарашанин М. и Д, 1951, 209

2. Надгробни ципус од сивог кречњака је са профилисаним натписним пољем и словима натписа, која су избрисана. На бочним странама је фигура Атиса, у пољу горе орнамент двоструке гирланде и мотив розете у средини, дуж ивица споменика налази се мотив ужета.

Димензије: 118 x 116 x 50 cm; натписно поље: 74. 5 x 77 cm

"Римско гробље" Стаменића гробље, Кремна

III век н. е.

Вулић Н. 1941- 48, p. 246 n. 483

Археолошка ископавања Народног музеја у Ужицу 1986. године, документација Народног музеја Ужице.

3. Надгробни ципус од кречњака са профилисаним натписним пољем, изнад у пољу је орнамент двоструке гирланде, у пољу оквира је мотив биљне чашице, а у доњем пољу суд са гранама винове лозе. На бочним странама је фигура

Атиса, у пољу изнад, по једна гирланда, а у пољу доле, спирала са бршљеновим гранама.

Димензије: 92 x 74 x 46 cm

„Римско гробље“, Кремна

II-III век н. е.

Вулић Н. 1941-48, р.246 п. 483 под 5.

Археолошка ископавања Народног музеја у Ужицу 1986. године, документација Народног музеја Ужице.

4. Надгробни ципус од кречњака, делимично оштећен. На предњој страни профилисано натписно поље, у пољу оквира вегетабилни орнамент, у пољу доле два крилата коња са ногом на кантаросу. На бочној страни је фигура коњаника, у пољу рама са страна су тордирани стубови. У пољу доле, налази се фигура коњаника у скоку.

Димензије: 114 x 49 x 45 cm

Вулић Н. 1941-48, р. 246, п.483 под 6

„Римско гробље“, Стаменића гробље, Кремна

Археолошка ископавања Народног музеја у Ужицу 1986. године, документација Народног музеја Ужице.

5. Надгробни ципус од кречњака, на предњој страни профилисано је натписно поље

Димензије: 130 x 60 x 50 cm

„Римско гробље“ Стаменића гробље, Кремна

Археолошка ископавања Народног музеја у Ужицу 1986. године, документација Народног музеја Ужице.

6. Фрагмент надгробног споменика у облику ципуса, са профилисаним натписним пољем

„Римско гробље“ Стаменића гробље, Кремна

Археолошка ископавања Народног музеја у Ужицу 1986. године, документација Народног музеја Ужице.

Локалитет "Римско гробље" Ерића гробље, Кремна

У засеоку Ерића на сеоском гробљу познатом као „Римско гробље“, у високој боровој шуми, налазе се у запуштеном делу гробља разбацани

полуукопани у земљу римски споменици и делови архитектонске пластике. Сондажна ископавања на локалитету је 1968. године обавио Републички завод, о резултатима ископавања, аутор рада је могао делимично да се упозна кроз музејску документацију. На терену су споменици претежно разлупани, ширењем и укопавањем нових гробова. Из података Републичког завода, могло се сазнати о једном жртвенику, који је боље сачуван.

1. Жртвеник од кречњака, у горњем делу је профилисан са мотивом розете у средини, доњи део жртвеника је укопан у земљу, у натписном пољу нису видљива слова.

Димензије: 75 x 45 cm

Ерића гробље, Кремна, 1968. година, Републички завод за заштиту споменика културе, из документације Завода

Античке некрополе у Кремнима евидентирани су на узвишењима : “Црквине“ у засеоку Мисајловића, “ Римско гробље“ или „Старо гробље“, у Стаменићима и Ерићима. Ова гробља се и данас користе као активна сеоска гробља.

За Кремна и археолошке налазе у Кремнима, обавештава нас Студница и Вулић (Studnicka АЕМ X S. 211 fig. 7; Вулић Н. 1941-1948, 305). Распрострањена и благо заталасана брежуљцима, Кремна су имала веома добар и повољан положај за настанак насеља. Тако нам и римски споменици, који су расути на више места у Кремнима, указују на груписање мањих насеобина , слично античким насељима у косјерићком крају. Повољан положај обезбеђивао је економски опстанак насеља. Становништво је могло да се бави земљорадњом и сточарством, а у вишим брдима да експлоатише дрвну грађу и камен. Овуда су пролазили значајни путеви уз које су се и развила насеља, што нам потврђују остаци споменика са некропола, које настају у њиховој близини. На стели која се налази на Црквинама у засеоку Мисајловићи, у доњем делу стеле у пољу, представљена су у рељефу два хипокампа. Фигуре хипокампа се ретко појављују на споменицима источног дела римске провинције Далмације, најближа аналогија је представа на стели из Коловрата (Кузмановић-Цермановић А. 1989, 8-9, бр. 5 сл. 5).

Римски споменици груписани на више места на распрострањеном благо заталасаном терену у Кремнима, припадају II-III век н. е. Конфигурација терена одређивала је груписање мањих насеобина, које су се налазиле поред комуникације која је пролазила кроз Кремна. Уз насеобине су се формирале и

мање некрополе, од којих је сачуван само један број надгробних споменика, жртвеника и архитектонско-декоративна пластика.

Закључна разматрања

Античке некрополе на подручју југозападне Србије настале су у периоду I до IV и почетком V века н.е. Веће муниципалне некрополе јављају се у близини градских центара, као што су некропола Блашковица, која је једна од главних градских некропола муниципијума *Malvesatiuma*; некропола Комини, као главна некропола муниципијума S, код Пљеваља и некрополе у Средњем Подрињу, које су припадале муниципијуму *Malvesiatiumu*, у Скланима и дистрикту *Domaviae* код Сребренице. Територија југозападне Србије улазила је у подручје периферног источног дела римске провинције Далмације, са средиштем муниципија *Malvesatiuma*, у селу Висибаба код Пожеге.

Разуђен рељеф веома велике територије муниципијума *Malvesatiuma*, одређивао је привредне одлике поднебља, карактер насеља, место на коме настају некрополе и занимање становништва. Иначе ово је подручје некада моћног племена Аутаријата, које временом нестаје и распада се на бројне мање племенске заједнице, које се мешају са насељеним становништвом, углавном из средњедалматинских области. Ово становништво представља главне носиоце и чуваре традиционалне локалне културе, а њихов владајући слој, доласком Римљана и успостављањем њихове власти у провинцији, постаје главни политичко-административни и економски ослонац у ширењу романизације.

Најранији облици романизације на подручју југозападне Србије, управо се прате кроз битне промене које се јављају на некрополама, као што је појава: разних архитектонских гробних облика, различитих обреда приликом сахрањивања, карактеристична надгробна обележја, ономастички подаци, култови, најчешће *interpretatio romana* домаћих божанстава, као и гробни прилози.

С обзиром да су главни политички интереси Рима у провинцијама били , економска добит, експлоатација природних ресурса и несметани привредни развитак подручја, богатији слојеви домородачких заједница, који су представљали провинцијску аристократију, добијали су разне бенефиције, али и обавезе. Они су били гарант римској власти, у обезбеђењу сигурности, несметаног привредног, друштвеног и политичког живота на подручју римских

провинција. То је уједно био и најсигурнији пут и један од уобичајених начина романизације у римским провинцијама.

Један од начина, којима је римска власт прибегавала да би обезбедила економску експлоатацију, јесте насељавање становништва из других регија, услед чега се у материјалној култури јављају промене које имају највише сличности са средњедалматинским подручјем и Приморјем, а нешто мање утицаје са севера, из провинције Паноније. До оваквих промена у етничкој структури долазило је током I –ог и III- ег века.

Најранији корени романизације доста су ретки у I веку, јављају се у средњем Подрињу и на некрополи Комини I, код Пљеваља. Утицаји романизације огледају се у начину сахрањивања и прихватању кремације, као типично римског обичаја. Даљи токови романизације најинтензивнији су у периоду II и III века. Из овог периода потиче највећи број некропола, док је њихов број који постоји у IV веку, много мањи, као што су Муњско брдо у Прилипцу, Бјелин у Радоињи и Комини II код Пљеваља.

Карактеристична римска надгробна обележја, које је домородачко становништво прихватило јесу надгробне стеле и ципуси, док је мањи број пирамидалних споменика на надгробној коцки, као и саме надгробне коцке. Већина римских некропола је уништена. Остао је далеко мањи број надгробних споменика и жртвеника, него што је данас познато. Захваљујући подацима старијих истраживача, сазнаје се за бројне локације античких некропола и споменика, који су се на њима налазили, као и описима у којима стоји, да се на некрополи налази већи број споменика. Надгробни споменици потврђују место где су се налазиле некрополе и одређују најчешће њену величину, коју можемо само да предпоставимо, с обзиром да су споменици углавном уништени. У том смислу тешко је одредити границе и распрострањеност некрополе.

Некрополе се најчешће налазе на узвишеном брежуљкастом терену, на платоу и на падинама брега. Велики број некропола заузима овакав положај, као што су: Блашковица код Пожеге, Св. Ахилије“ у Ариљу, Црквине на ушћу Раче у Дрину и „Ваган“, у Бајиној Башти. Некрополе у косјерићком крају, налазе се на „Римском“ или „Старом гробљу“ у Тубићима, у Сечој Реци, на локалитетима „Лучића гробље“, „Присоје“ и „Живковића брдо“. У пожешком крају у Горобиљу и Врањанима, „Пустом пољу“ и Муњском брду, у Прилипцу, Отњу, Жежевици, Доњој Добрињи и Каленићу. У нововарошком крају, некропола се највероватније налазила на Црквинама, у селу Рутошима и даље

Полимљем, у Коловрату, код Пријепоља и Комини, у долини Ђехотиње код Пљеваља.

Претпоставља се, да су некрополе подизане и на равним местима, у близини река, на довољно издигнутој обали, са саобраћајницом у близини, која прати ток реке. Сходно наведеној конфигурацији терена, претпоставља се да су некрополе постојале у Сечој Реци, на локалитету Потес и у Вранама, код Ариља и дасу биле у подножју, у односу на централну некрополу - „Св. Ахилија.. Некрополе су подизане и поред реке Ђетиње у Ужицу, у ужем градском језгу, на локацијама, "Кремића кафана" и на локалитету где се некада налазила "Шумарска школа", данас плато цркве „Св. Ђорђа“.

Питање постојања некрополе на локалитету Цркве Св. Тројице, у нововарошком крају и данас је дискутабилно, јер постоје аргументи, за и против подизања некрополе на том месту. Гробови и надгробни споменици у Бјелину, у Радоињи, откривени на локалитетима „Гробљаница“ и „Грчко гробље“, налазе се на равном терену, поред потока Рикача, са мањим тумуластим узвишењима. Овој групи некропола припада и некропола у Акмачићима, која се налази непосредно уз стари пут за Сјеницу, као и низ некропола у Подрињу, на локалитетима у Скеланима, Црвици, Тегарама, Сикирићима, Факовићима и даље према Сасама и Сребреници.

Археолошка ископавања, подаци старијих истраживача и мештана, потврдили су постојање храмова на античким некрополама, које не треба поистовећивати са гробницама, које су углавном припадале богатим породицама. Предпоставка је, да су се храмови или светилишта налазили на некрополама (споменуће се главнији локалитети): „Св. Ахилије,“ у Ариљу, „Ваган“ и Црквине, у Бајиној Башти и на више локалитета у Средњем Подрињу, са централним местом у Скеланима. Затим у околини Ужица, Биоске, Врутака и Пожеге, на подручју Дражиновића, Жежевице, Блашковине, Карана, у косјерићком крају и у Сечој Реци, на неколико локалитета. У нововарошком крају, можда на локалитету „Св. Тројице“.

Када је реч о религији, домородачких романизованих заједница на подручју источног периферног дела римске провинције Далмације, у коју највећим делом улази територија југозападне Србије, поштовано је на првом месту врховно римско божанство Јупитер, које се јавља са различитим епитетима Jupiter P (arthenus), Jupiter C (ohortalis), Jupiter C (apitolinus), Jupiter F (ulgatori). Познато је да се Јупитер у овим крајевима најчешће јавља као *interpretatio romana*, домаћих

божанстава. Римско божанство Либер јавља се у заједници са Јупитером, у Ужицу носи епитете Liber C () и Cap (), који се тумаче слично као и епитети уз име Јупитера. Најближе је мишљење, да се скраћенице односе на одређене племенске заједнице, које су насељавале ове области. Осим ова два божанства, поштовани су триада, Јупитер, Јунона, Минерва, Диана, Немеза, Херакле, Марс, најчешће Силван и оријентално божанство Митра.

Уз муниципалне некрополе које су близу градском средишту, настају мање некрополе које се прилагођавају конфигурацији терена. Ове мање некрополе везују се за мања насеља, за виле рустике, или рурална насеља.

У ариљском крају на широком простору откривени су надгробни споменици, архитектонска пластика и други археолошки налази. Налазишта су лоцирана у долини Моравице и Рзава, ређа су у планинској југозападној области. Споменици који су овде нађени, више се везују за градинска насеља, која су најчешће била стратешка места, па бих их требало посматрати у односу на саобраћајнице које су овуда пролазиле. Сви ови налази истовремено одређују места, где су се могле налазити некрополе, али у недостатку споменика који су најчешће уништени, остаје само предпоставка. У ариљском крају налазе се мајдани камена, чија је експлоатација била од великог значаја за римско грађевинарство, утолико више јер су потребе оближњег града биле велике. Богатство овом сировином, омогућило је и развој клесарског заната и настанак локалних клесарских радионица, које имају и своју посебност у уметничком изразу. Сигурно је да су се веће некрополе налазиле на „Св. Ахилију“, „Старом гробљу“ у Вирову и „Пустом пољу“. Све ове некрополе веома су близу и усмерене су на градско средиште муниципија код Пожеге.

На подручју Ариља откривена је античка некропола на локалитету „Св.Ахилија“. Сматра се, да се на некрополи налазио храм, који је вероватно посвећен богу Либеру, који се спомиње на једном од жртвеника који је овде откривен. Карактеристични надгробни споменици су стеле и ципуси. Осим једног надгробног ципуса, који је употребљен као часна трпеза у цркви, неколико споменика је уграђено у објекте, док је већи број поломљен.

Надгробне споменике одликује нешто дубљи рељеф, на једном од ципуса необично је урађена профилација у горњем делу натписног поља. Више је рељефно истакнут тракасто профилисан оквир, тако да се добије утисак удубљенијег натписног поља. Гирланде на ципусу су веома декоративне, састављене су од биљних чашица и делују богато. Портрети покојника су са

краћим фризурама и истакнутим цртама на лицу, које је углавном издужено, а ретко округло. На попрсју мушкарца, рука је често савијена у лакту, у којој држи волумен. Одећа код жене је представљена са отвореним и округлим отвором на туници, преко које носи огртач закопчан фибулама. Може се предпоставити, да је рад једне од локалних радионица, која има своје посебно обележје и препознатљивост у начину израде и у стилу. Ономастички подаци одређују споменике у II и III век. На ципусу се спомиње припадник нижег друштвеног статуса *libertus servus*, док се на жртвенику спомиње бог Либер, са епитетом који се односи можда, на име локалног етникама. Осим Либер, овде је поштован и бог Марс, иначе божанство које је веома ретко заступљено у овом делу римске провинције Далмације.

Античке некрополе на подручју Бајине Баште, до сада нису истражене. Њихова налазишта могу се предпоставити у односу на бројне археолошке локалитете, који су откривени у току Дрине, нарочито на подручју Црвичког поља, у Горњој и Доњој Црвици. Овуда је пролазила главна саобраћајница, дуж које су се низала мања насеља, вила рустика у Вишесави и производни занатски центар у црвичком пољу. На подручју Бајине Баште на више локалитета обављена су археолошка ископавања, на којима је откривено више архитектонских комплекса, као што су виле, терме, циглане и насеља која их прате. Надгробни споменици су у већем броју уништени. Из различитих извора познато је, да су се налазили на брду Ваган и Црквинама, недалеко од ушћа Раче. Много више података добијено је на основу натписа, на сачуваним рељефима, на сполијама у воденици Чеде Петковића у Црвици, односно на жртвенику са ушћа Раче. Због близине бенефицијарне станице у Скланима, на неколико жртвеника који су нађени, спомињу се конзуларни бенефицијари, од којих је један припадник I далматинске кохорте, а други V македонске легије. Конзуларни бенефицијари се јављају на натписима из Комина, где се налазила бенефицијарна станица. На натпису из Горње Црвице, спомиње се центурион. Натпис на греди спомиње Силвана и Генија цивитас Ае. Припадник цивитас још једном потврђује јаке домородачке оквири, у којима живи локално становништво. У бајнобаштанском крају осим култа врховног божанства Јупитера, поштовани су триада Јупитер, Јунона и Минерва, Силван и Геније места.

У косјерићком крају као подручју које је територијално најближе муниципију код Пожеге, веће некрополе налазиле су се у Тубићима и Ражани, мање су

постојале на више локација у Сечој Реци, Радановцима, Мушићима и на градинама у Субјелу и Парамуну. Некрополе су опредељене у II и III век н.е. Места на којима су настале античке некрополе, прилагођена су конфигурацији терена. Сходно томе могу се извести закључци о привредном животу краја, наравно следећи трагове надгробних споменика. Сами надгробни споменици, као и на већини античких некропола, указују на путеве и степен романизације једног подручја. Натпис на ципусу из Тубића спомиње декуриона муниципиума *Malvesatiuma*, који је романизовани домородац и главни експонент римске власти у административној управи. Захваљујући натписима, најбоље се упознаје виши домородачки слој становништва, уз који су свакако присутни и припадници нижих слојева, за које ту, и тамо сазнајемо, како из натписа, тако и преко рељефне представе на споменицима. Становништво је своје занимање прилагодило природним одликама терена, па сходно томе уз земљорадњу и сточарство, развија се и рударство у планинским забитима према Радановцима. Евидентан је и рад локалних клесарских радионица, што се може закључити на основу представа на надгробним споменицима, међу којима има оних који се издвајају високим уметничким изразом и стилем.

Највећи број античких некропола на левој обали Дрине, у средњем Подрињу, настао је уз мања насеља која су се формирала уз саобраћајницу која прати ток Дрине, уз виле у којима су живели градски магистрати, у окружењу Склана, затим у оквиру привредно- рударских насеља, у Сасама и Домавији, као и у трговачким средиштима, у Скеланима и Домавији. Натписи на споменицима спомињу градске магистрате, декурионе и дуовире, *sacerdotes*, и међу војним функцијама, конзуларне бенефицијаре.

Овде су постојале клесарске радионице, што потврђују надгробни споменици, како они са рустичном израдом, тако и споменици високе уметничке вредности. У уметничком изразу, велика је сличност са споменицима у бајнобаштанском, косјерићком и нововарошком крају, као и са споменицима Средњег Полимља и са некрополом у Коминима. Овде су процеси романизације стизали веома рано, јер су привредни потенцијали подручја привлачили велике интересе, да се ова област што раније укључи у привредну експлоатацију римске провинцијске управе. То потврђују натписи, имена на споменицима, друштвена структура становништва и иконографија на надгробним споменицима.

Муниципална некропола у Коминима код Пљеваља, припадала је муниципиуму *S*. Некропола Комини је некропола са континуитетом

сахрањивања од I до IV века, а означена је као Комини I и Комини II. Некропола у Коминима припада некрополама на којима је веома рано прихваћена романизација, што се може закључити, по начину сахрањивања и карактеристичним гробним прилозима. Велика је сличност са некрополама у средњедалматинској области, одакле је становништво пресељено у ове крајеве. На каснијој некрополи Комини II, прате се промене, настале као последица пресељавања становништва из салонитанске регије на ово подручје. Поред кремације, карактеристичног начина римског сахрањивања, примењивани су и домородачки елементи сахране. На млађој некрополи Комини II, која припада II – III веку н.е. постоји паралелно сахрањивање, са инхумацијом, а налазе се и надгробни споменици. Имућнији слој је могао себи да приушти монументалне гробнице, које су прављене од камених блокова. На некрополи Комини, откривене су породичне гробнице које су припадале богатој провинцијској аристократији. Појава породичних гробница *area masearia cincta*, настала је досељавањем становништва са Приморја, нарочито из салонитанске регије. Археолошки налази потврђују дуго трајање некрополе у Коминима, све до IV века, а евидентирани су и нешто млађи налази из V века н.е. Промене и карактеристике романизације, које се уочавају на некрополи Комини имају сличности са некрополама у Коловрату, у Средњем Полимљу и са некрополом Бјелин, у селу Радоињи, у нововарошком крају. Утицај се шири и даље, према пожешком крају и муниципалном средишту.

Некропола Бјелин, у Радоињи код Нове Вароши и некропола Коловрат, код Пријепоља, имају доста сличности са некрополом Комини. Сличности су: у спором процесу романизације, делимично прихваћеном од домородачких заједница, у обичајима и култовима, у начину сахрањивања, у истим облицима надгробних споменика и њиховој иконографији. Некропола је опредељена у II – III век н.е. Под утицајем становништва из салонитанске регије, прихваћени су исти гробни облици, док је у самом обреду задржан локални приступ. На привредни значај подручја, велики утицај је извршио рудник Чадиње, који је допринео економском богаћењу краја и његовом насељавању, како би се обезбедила радна снага, а све у циљу општег економског интереса римске власти. На некрополи у Бјелину, ове промене оставиле су трагове у сахрањивању у хумкама, са кремацијом и скелетним сахрањивањем, које је настало под утицајем насељеног становништва из средњедалматинског подручја. Међу становништвом, значајно место заузима војска, што потврђују

археолошки налази, по чему је некропола Бјелин сврстана у некрополу, познату „по гробовима са оружјем“. Сличне промене евидентирани су, осим на некрополи Бјелин, у долини Увца и на растуреној некрополи, на локалитету Муњско брдо у пожешком крају.

Подручје Пожеге са средиштем муниципиума *Malvesatiuma*, представљало је централно место, према коме су усмерена остала подручја ариљског, косјерићког и ужичког краја. Заједничке карактеристике уочљиве су у облицима надгробних споменика, иконографији на споменицима и култовима који су поштовани. Бројне некрополе које су евидентирани на блиском подручју муниципијума, указују на бројна мања насеља која се налазе уз ове некрополе, а усмерена су ка муниципијалном средишту.

Споменици су често усамљени налази, јер су углавном уништени. Веће некрополе са храмом налазиле су се осим у Блашковини, и у Засељу, Горобиљу, Тубићима, Отњу и Жежевици. На натписима надгробних споменика, спомињу се градски магистрати. На споменику из Жежевице, спомиње се чувар државне касе *arcarius fisci Dalmatiae*. Натписи упућују на начине организовања управе у провинцији, што опет са друге стране открива путеве романизације римске власти у провинцији. На некрополи на „Муњском брду“ код Прилипча, сахрањени су припадници војске, за које се сматра да су припадали коњаничким јединицама *equites Dalmatiae*. Иконографија на надгробним споменицима, слична је са споменицима који су нађени на ширем региону у ариљском, косјерићком и ужичком крају. Некрополе на подручју Пожеге, припадају II – III веку н.е.

На подручју ужичког краја и Златиборског округа, налазиле су се античке некрополе са различитим облицима гробне архитектуре. У самом Ужицу нађена је камена урна, саркофаг, надгробни споменици у облику стела, коцке и ципуса. Надгробни споменици, откривени на различитим местима у граду на Ђетињи, показују правце ширења некропола. Изузетно репрезентативни гробни облици припадали су имућном домородачком слоју. Ово су истовремено подаци о социјалном статусу становништва и његовој друштвеној структури. Оближње веће некрополе налазиле су се у Карану, Мачкату и Кремнима, а храмови посвећени оријенталном божанству Митри, вероватно на подручју Биоске и Врутака.

У Ужицу је евидентиран трибун I далматинске кохорте, који потврђује веома рано присуство војске у II веку н.е. Најранији утицаји романизације ишли су

управо преко војске, тако треба и разумети спомињање трибуна у Ужицу. Иконографија на споменицима и култови потврђују спору романизацију и чврсте, традиционалне карактеристике домородачких заједница.

На подручју југозападне Србије, која има веома разуђен рељеф налазио се велики број античких некропола, које су евидентирани на основу надгробних споменика на терену. Надгробни споменици имају велике сличности у иконографији, нарочито пожешко- косјерићки- ариљски и ужички крај са средњим Подрињем. У Полимљу и Коминима, преовлађује нешто другачија иконографија на споменицима, која указује на посебности у начину рада и уметничком изразу клесарских радионица.

Заједничке карактеристике су традиционалност, која споменицима даје локално обележје, креативност и посебан уметнички израз. На основу ономастичких података на натписима, могуће је следити процес романизације, њене путеве и степен њеног прихватања, односно не прихватања. Потврђено је, да су култови римских божанстава углавном *interpretatio romana* домаћих божанстава, нарочито популарна представа Силвана. Иако је *Constitutio Antoniana* изједначио све грађане у провинцији, токови романизације на простору југозападне Србије веома споро су прихватани, а негде нису ни стигли. Материјална и духовна култура домородачких романизованих заједница, дуго је задржала своје старе традиционалне оквире.

Ancient Necropolises of South-western Serbia

Ancient necropolises on the territory of southwestern Serbia originated in the period from I to IV century AD, and the necropolis municipium S (municipium S) near Pljevlja is somewhat older, while a small number of cemeteries existed even in the fourth century AD. The necropolises were located on the territory of the eastern part of the Roman province of Dalmatia with municipiums which originated in Pozeska valley: Municipium S in the valley of Đehotinja and Vezisnica near Pljevlja, on the river Lim in Kolovrat near Prijepolje and Municipium Malvezacium (municipium Malvesatium) on the territory of Skelani in the middle part of the Drina valley. The municipal necropolises existed in Blaškovina near Požega, Komina near Pljevlja, probably in Kolovrat near Prijepolje and Skelani in the Middle Drina valley. A smaller number, or individual findings of headstones existed alongside small settlements - Vici (vicusae) or alongside the rustic villas (villa rustica). The existence of mining settlements was confirmed in Kolovrat, near the mine Čadinje in the Middle Drina valley, in Sase and in Domavia near Srebrenica. Gravestones as tombstone marks on the cemeteries were accepted by the Roman authorities. These are funerary stellas, cippi, funerary cubes with a pyramidal top and the graves with enclosed space of the type area maceria cincta which were discovered in Kolovrat and Komina. Shrines and smaller temples were located on the sites St. Achilies in the area of Arilje, Blaškovina, Krčevine and Gorobilje in the area of Požega, "Vagan" and "Crkvine" in Bajina Bašta, "St. Trinity" in Nova Varos, Kolovrat in Prijepolje, Komina near Pljevlja, Bioska and Kremna near Uzice. Rare findings of secondary cremation in stone urns were discovered in Uzice, Kolovrat, Komina I and II and near Pljevlja. In Polimlje and in the valley of the Vezisnica there were also burials in coffins in shallow pits dug in the necropolises Kolovrat and Komina. The sarcophagi are rarely found as the burial findings, and they have been discovered in the town of Uzice, Prilike near Ivanjica, Middle Drina valley, Kolovrat and Municipium S near Pljevlja. Alongside the migration of people from Salona region and the Eastern Mediterranean in the III - IV century BC the necropolises with cremation and inhumation in barrows originated in the necropolis Bjelin in Radoinja and graves in shallow pits in the rock at the site Munjsko brdo (hill) near Prilipac, as well as family graves with urns in Kolovrat and the necropolis Komina II.

Necropolises usually appear on a hill and slopes of the elevations, rarely on the flat ground, often accompanied by the roads along which a large number of tombstones

have been found in the valley of the river Lim, in Middle Drina valley, Pozeska valley and Zlatibor District.

The inscriptions on the tombstones mention the members of the municipal aristocracy, who were Romanized natives and Romanized native immigrants performing high office in the province, such as *dumviri* and *decurions*, members of the knightly rank are rarely mentioned, such as senators and priests - *sacerdotes*. As members of the army the following are mentioned: the Tribune, *Chuck*, veterans, and consular beneficiaries, on the inscriptions in Bajina Bašta, on the necropolis Komina, in Prilipac near Požega, Skelani and Uzice. Thanks to the funerary monuments the presence of the guardian of the Exchequer - (*arcarius fisci Dalmatiae*) is known, according to the data labels from Ježevica as well as the mentioning of property managers – *villici* (*vilicus*), on the cemetery in Karan near Užice and Kolovrat near Prijepolje. The process of Romanization had slow progress in the southwestern Serbia, where the population, although to some extent romanized, retained their local conservative characteristics. The features of conservatism and traditionalism are evident in the inscriptions and iconography of the tombstones, in the gifts put on the graves and worship of the local deities, usually in the form of *interpretatio romana*.

Ancient Necropolises on the Territory of Arilje

Along the course of the Moravica river, on the left and the right side of the river, then on the rivers Veliki and Mali Rzav, ancient settlements and fortifications originated, which were first mentioned by senior researchers of the second half of the 19th century. Ancient tombstones present significant archaeological material, representing traces of existence of ancient burial grounds and settlements to which these necropolises belonged, but which have not been archaeologically proved yet.

Archaeological research on a larger scale was conducted only on the territory of the present church of St. Achilles. Thanks to this research by the Institute for Protection of Cultural Monuments of Serbia, it is possible to get to know closer the ancient period in the region of Arilje. Here is a gentle hill in the area where today stands the church of St. Achilles, in ancient times there was a temple, probably dedicated to god Liber, patron of fertility, vegetation and shepherds. At the cemetery, which was located in the area of the church of St. Achilles funerary stela and cippus were discovered. Discovery of cippus tomb in the village of Vrane implies that the necropolis spread across the slopes of St. Achilles, in the direction of the village of Vrane. The slopes towards the site Zidine, to the north of St. Achilles, were used for the development of

settlements, and a finding of cuniculus could indicate the existence of baths, close to the temple and the necropolis.

During the ancient period, the area of St. Achilles was continuously used as a place of worship, the testimony of which are archaeological findings from the beginning of the second century AD (for instance silver coins from the period when tsar Trajan ruled and the inscription on the cippus *Claudii*) from III century BC. (the inscription on the altar in which *Aurelus Proculus* mentioned).

One of the most significant cemeteries originated in the area of Virovo, where in ancient times (probably at the site Mramorje on the right bank of the river Moravica), there were quarries. In this area it is possible to expect local stonemason workshops, which provided for the needs of the municipium as well as for smaller settlements.

On the road leading from Arilje to Požega, on a hill in Suvo polje, on the left bank of the Moravica river, there was a more ancient necropolis, which was completely destroyed.

Ancient necropolises in the region of Arilje, especially on the road to Požega , can be found both on the left and the right bank of the river Moravica. They usually originated on slightly elevated areas , as is the case with St. Achilles, "The old cemetery " in Virovo or flat field at the sight "Grobnice"(tombs) in "Pusto polje "(Deserted field). The density of the ancient necropolises along the road is logical and it is more intense closer to the cities. To the south of Arilje, the ancient sites have been found in Dragojevac and Radaljevo, on the road to Ivanjica and in the centre of the municipium Celegerorum. On the road to Ivanjica, in Prilike , a fragmented sarcophagus has been found. The ruins of an ancient town in Radaljevo probably served to control the road towards the center of the municipium Celegerorum. Ancient necropolises in the hilly and mountainous area to the southwest of Arilje , developed alongside with the fortifications on the ruins. On the ruins in Mali Rzav tombstones have been discovered. A similar finding in the mountainous backwoods has been revealed in Ojkovica, in the region of Nova Varoš.

Arilje region abounds in river flows and its population was mostly engaged in agriculture. Hilly and rocky terrain was used for exploitation of stone and timber, as well as for cattle breeding. This facilitated the establishment of the ancient forts and settlements, which have not been confirmed archaeologically so far. In place called "Mramorje" in Virovo, quarries and stonemason workshops have been discovered.

Iconographic representations on the funerary stelas characterized by stylization and realistic features of the portraits are a product of local craftsmen. Rural design is

featured by deeper and rougher relief. On the gravestones in relief busts of men are shown with obvious influence of provincial Roman art, especially when it comes to hairstyles, clothing and insignia. Among the deities that are mentioned Liber and god Mars were worshipped.

Ancient Necropolises on the Territory of Bajina Bašta

Our knowledge of the ancient necropolises in Bajina Bašta has been determined by the extent of exploration of this area of the Middle Drina valley, a small number of well-preserved ancient monuments and the data of researchers from 19 and 20 century. The assumption is that the ancient necropolises in the area of Bajina Bašta on the hill " Vagan " , near which the road passed to Rogačica and further continue along the Drina , then on " Crkvine " across from Skelani at the mouth of the river Raca , perhaps at the very mouth of the River Raca into the Drina and probably on the site "Duboki Potok" in Dobrotn. The point at which the necropolis " Vagan " and probably the one on "Crkvine" has a cult tradition (sacra loci), there was a temple of Jupiter and Silvana , and the worship of the trinity of Jupiter, Juno and Minerva has been confirmed. For the location of the necropolis "Vagan" the hilly elevation next to the road going past was selected. Hence , in the direction of Crvičko polje, on the right bank of the Drina River ancient settlements are to be found , craft centers for the production of bricks and rustic villa in Višesava. the ancient necropolis on Vagan is geographically closest to the densely populated part of the above mentioned area. The main occupation of the population in Crvičko field was farming and animal husbandry. It also enabled the exploitation of land and making clay brick, and on the banks of the Drina gravel and sand were exploited .The surrounding hills closing the Drina area rich in deposits of stone.

Development of urban municipal center next door to Skelani influenced and imposed a great need to develop numerous production activities. Near the site "Vagan" passed one of the main roads that followed the course of the Drina River, here there was a lively flow of people and goods. At the turn of the Drina to Skelani was located the customs was located, to control the flow of goods. The testimony to this is the presence of a large number of consular beneficiaries mentioned on the inscriptions of preserved altars, and they were directly connected to the municipal center in Skelani. The presence of the centurions has also been mentioned, while in the urban center of the municipium in Skelani the presence of the municipal aristocracy has been logically confirmed.

The population in the Middle Drina Valley and municipal center in Skelani was indigenous, organized in tribal communities *civitates*, as one of the ways of implementation of Romanization and efficient administrative and political authorities to create a secure government that would ensure peace in the province and unhindered exploitation in order to achieve economic prosperity. Probably the necropolis of the Vagan was one of the major, bigger cemeteries, while the individual group tombstones belonged to smaller settlements and villas in Višesava. The importance of the necropolis of on Vagan is confirmed by the existence of the Temple of god Silvan, a widely accepted and highly popular deity in the area of the eastern part of the Roman province of Dalmatia.

Ruined tombs were in the shape of stela and cippus and represented the typical Roman tombstone marks. Relief image of the deceased on the front of the monument, which probably belonged to the form of funerary cubes, proves the presence of these types of gravestones at the site Vagan. Iconography and onomastic formula on a monument in the shape of tombstones cubes are important sources for monitoring the process of Romanization in this field. Monument probably comes from the hills Vagan. Analogue performance from the funerary monuments in the form of a cube is confirmed by the monuments of Skelani and Seča reka belonging to the third century AD. On the monument of Skelani richly displayed jewelry stands out- heart-shaped pendants on a chain hanging from the fibula to the right and left shoulder. The described jewelry and the manner of its wearing are known on the broader territory of Middle Drina Valley. Almost identical way of displaying jewelry on the monument from the cemetery on the hill Vagan and monuments from Skelani gives one the right to assume the formation of the monuments in the same workshop. The monuments are the work of a highly skilled craftsman. In addition to traditional local features of jewelry, conservatism by which the local population is characterized is also present in the way of presenting the hairstyles and clothes of female figures on the monument. Portraits shown on the monuments bear all the characteristics of a typical provincial portraits(shape and facial shape, hair, hat / scarf on their heads, men / women, clothing, jewelry and a distinctive way of wearing jewelry). The iconography of the ancient monuments of the Middle Drina Valley provides a good insight into the dynamics of the process of Romanization in this field of the Roman province of Dalmatia. Onomastic formula with gentilicium Aurelius, also points to the development of the process of Romanization in period III century AD, especially on the altars of consular beneficiaries which are found in greater numbers in the area of

Bajina Bašta, which is understandable considering that the Skelani beneficiary station was located in Skelani. The inscription on the altar of Gornja Crvica which mentions Centurion is one of the less common findings which confirm the presence of the military aristocracy in this area. The inscription on architrave beam (No.7) is of great importance because it mentions the tribal community *civitas Ae* ...The attempt of the Romans for administrative and political organization of the tribal communities of the local population is more than obvious, but here comes the standard rule of the Roman state in all the conquered provinces, for the purpose of stronger establishment and enforcement of authority in a particular province.

In the absence of headstones, the most significant data have been obtained from the inscriptions on the altars. When it comes to cults, the popularity of the supreme Roman god Jupiter is obvious. The existence of the Temple of Jupiter is assumed to have been on Crkvine near the mouth of the river Raca. In the Middle Drina valley, god Jupiter was also a much honored deity, although together with goddesses Juno and Minerva. The population also worshipped the god Silvanus through *interpretatio romana* as the Roman god closest to unknown local deity, the patron of herds, shepherds, vegetation, forests and fertility.

Another, perhaps bigger cemetery, was located in Crkvine ,near the neighboring urban center of the municipium in Skelani. At the cemetery there was a temple, which is supposed to have been dedicated to the god Jupiter. Whether the cemetery was located on the mouth of the River Rača into the Drina River, where one of the mentioned altars has been found, can only be assumed for time being. Thinking in this direction is confirmed by the existence of beneficiary station of the municipium in Skelani ,and it is natural to expect the existence of the necropolis in this place. Besides, here is the main road, with a busy flow of goods and transport, and the narrowest crossing from one bank to the another of the Drina River . The existence of large medieval necropolises on the right bank of the Drina river with a long tradition , would support the assumption that at the mouth of the River Rača there could have has also been cemeteries during the period of antiquity. Thanks to the data from researchers from XIX and XX century, another necropolis in Dobrotin has been located.

Finally, it should be concluded that the dynamics and the way of everyday life in this part of the Middle Drina valley were largely influenced by the neighbouring Skelani as the urban center of the whole area.

Ancient Necropolises on the Territory of Middle Drina Valley

In the Middle Drina Valley we find a situation similar to the wider area of the eastern part of Dalmatia - a process of Romanization spread from Salona into the eastern part of the province, but it was not equally successful everywhere- in bigger settlements the influence of the Roman state and the culture was obvious, as opposed to smaller settlements which had pretty solid frames and within which consistently nurture traditional relationships, traditions, indigenous religions and culture were cherished consistently. The same types of tombstones indicate a certain uniformity, as well as respect for the closed circle of deities - Jupiter, Juno, Minerva, Libera, Mars, Mithras, Jupiter, Dolichenus and Silvana.

A bigger municipal necropolis was located in Skelani, which approximately dates back to II - III century AD. In the broader area of Skelani, along the road that follows the river Drina, many tombstones near the smaller settlements have been found, which confirms the expansion of the city. Ancient necropolises have been discovered in Crvica, Petriča, Tegari, Sikirić, Fakovići, Sase and Domavia near Srebrenica. Here smaller mining settlements have been found. The inscriptions state the presence of indigenous tribe Dindari, retailers, city magistrates, decurions and consular of beneficiaries. Epigraphic inscriptions and iconographic representations of monuments in the area of Skelani indicate that the population of the Middle Drina valley was very similar to the population in other areas of the eastern part of Dalmatia, in terms of slower Romanization and a certain degree of resistance to it.

Ancient Necropolises in the Area of Kosjerić

On the territory of Kosjerić quite a few necropolises have been discovered, among which extremely important ones are necropolises in Tubići and Seča Reka. The location of these cemeteries indicates that they were equally used at the slopes and hills, as well as in the valleys on the raised banks by the river. Frequently, the position of the ancient necropolises followed the roads. The necropolises can be located at the crossroads, as is the case with the necropolis in the settlement of Seča Reka on the site "Lučić cemetery" in Lučića polje. The necropolises on the hills and slopes covered with meadows have been discovered in Tubići, Seča Reka, Radanovci and Ražani. The necropolises also originated by the ruins, as was the case with the cemeteries at the sites in Paramun and Subjel. The existence of the Roman necropolis implies the existence of larger and smaller settlements, often of rural nature or agricultural property of the type villa rustica, which have not been archaeologically confirmed so far. A significant number of the necropolises were formed by smaller enclosed

settlements, on one side they were closed by the relief of the terrain, and on the other side the vicinity of the village and transport routes opened the opportunity for interpersonal relationships and contacts.

In the area of Kosjeric the most common form of gravestones are stelae, monuments in the shape of a cube and cippus, and there is also reference to the monuments in the shape of a sarcophagus. The remains of masonry architecture and sculpture reveal the existence of temples on the cemeteries. In the region of Kosjerić monumental tombstone are also typical of the members of the higher social classes of indigenous communities. One of the most prominent citizens was certainly decurion of the municipium Malvezacium, referred to in the text of the inscription with the cippus Tubići. Here the population is generally engaged in agriculture and animal husbandry, while the hillsides and mountain village near livestock population was facing and quarrying and mining. The existence of the Roman shafts is assumed in the area of Radanovac and Vlajkovac. Unfinished monuments indicate the local production of the monument and the existence of sculpture workshops in the area of Kosjeric. Intense population density of the area and the existence of the ancient necropolis are typical of the period from II - III century.

Ancient Necropolises in Komina, Municipium S

The municipium S in the village of Komina was built on the foundations of an older Illyrian settlement, which was inhabited by smaller Illyrian tribes. At the site of the village in Komina necropolises dating from the first to fourth century AD have been discovered, labeled as Komini I and Komini II. The necropolis Komini I dates back to the first century AD, while the necropolis Komini II lasted from II to IV century AD.

In the municipium S near Pljevlja, based on inscriptions on tombstones and in particular the discovery of the family tombs the presence of a wealthy class of municipal aristocracy consisting of Romanized indigenous population has been confirmed, and they held high administrative functions in the Municipium (decurions, duumviri, knights, curators, priests). The presence of the military, centurions, veterans, and beneficiaries of consular settlers from the area of Central Dalmatia was also noted. In the Municipium there used to be a beneficiary station, such as the nearby larger village located in Kolovrat in Prijepolje. With Romanized indigenous peoples are present and settlers from the coast and areas of Dalmatia, which was confirmed by inscriptions from gravestones and family graves. The presence of immigrant families is evident, and they were buried in the tombs of the type *area macearia cincta*, on the necropolis Komini II. The presence of these

families greatly affected the economic prosperity of the city, and their members held high positions in the Municipium, and they were present in different spheres of everyday life in the city .

Onomastic data from inscriptions and family tombs in the necropolis Komini II are obvious signs for the interpretation of the dynamics and character of the process of Romanization which was taking place in this part of the Roman province of Dalmatia ,and which had started quite early during the reign of Emperor Hadrian.The inscriptions mention the families Aemilii, Aurelii, Arguriani, Argurinii ,Egnatii,Gavi or Gavieni , Paconii Stratii , Statian , Statuarii. Intensive process of settlement of families from the coast is noticeable from the end of the II and III century in AD as evidenced by the names of the family Cezii , Egnatii , Baberii , Gavieni , Petorii (Cermanović-Kuzmanović. A.,1969, 105).The arrival and settling of the families from the coastal areas influenced the economic prosperity of the city and the social structure of the population, but did not significantly change the old indigenous core of the municipium. Among the Roman deities ,the population of the municipium S worshipped the supreme god Jupiter, who , judging by epithets Fulgator and Cohortalis was respected as Thunder god and military deity.A notable popularity of God Silvan can be explained by the similarities between the Roman god of vegetation and forest and the unknown indigenous God , with whom Silvan was equated . In addition to the gods Jupiter and Silvana, the population of the municipium placed themselves in the protection of Hercules, Nemesis, Mithras, Serapis and Isis, and certainly the Phrygian god Attis , whose characteristic images *Attis tristis* are present on lateral sides of grave cippi.

The necropolis Komine I with burned graves belongs to the first century AD and to the Romanized indigenous population .The necropolis Komine II belongs to II -III century AD and according to the findings of the cross fibula, which can be dated to the fourth century AD it lasted until then, and possibly later. In the necropolis Komini II Romanized indigenous population was buried as well as immigrants from the coastal area, especially immigrants from central Dalmatian region. On the necropolis family graves were confirmed, tombstones and burnt graves in various forms of burial architecture, with modest grave goods such as pottery of local manufacture, but also imported glass. These graves also belonged to the indigenous population, who accepted various forms of Roman tomb architecture, but retained its own peculiarities of sepulchral cult. The closest analogy with cremated tombs in the necropolis Komini II is the tombs from the necropolis Bjelin in Radoinja.A. Jovanovic believes that the

emergence of cremated graves at the end of III century AD and in the first half of the IV century AD is a result of the continuity of ideas and relationships that last in conditions of religious tolerance (Jovanović. A., 1985, 145)

Ancient Necropolis Kolovrat

The necropolis was located on a gentle slope towards the river Lim, behind closed hills. Necropolis in Kolovrat has a similar position as the necropolis in Komine. On the flat area near the river Lim, the older cemetery was formed, while the younger Late Roman necropolis was built on hilly slopes and in the valley towards the river Lim. This part of the cemetery was largely destroyed by the construction of the factory. More than 200 graves were discovered on the necropolis, which have the highest similarity to the necropolis of municipium S in Komine.

At the cemetery in Kolovrat the tomb of the type *area macearia cincta* was discovered, with the burnt tombs in ceramic urns and shallow pits. A cippus was placed on the grave as a tombstone decoration. Numerous grave goods and jewelry belonging to indigenous Romanized population originated from central Dalmatia (A.Cermanović Kuzmanovic ,1982,50) . The graves with cremation belong to the second and third century AD. The authors of the study admit the possibility that there may have been an older necropolis from the period I- II century AD, as is the case with the necropolis Komini I, and that it may have been located on a higher plateau. Inhumated graves from the fourth century AD have not been found, but the existence of an early Christian vaulted tomb, located on the edge of the plateau, has been confirmed. (A. Cermanović Kuzmanovic , 1982, 50).In the necropolis tombs in the form of stela and cippus were discovered. On the stelae in the field of gables and acroteria , the motifs of rosette and wreath are presented, the fields are decorated with ivy and stylized leaves and pilasters. The fields show rustic modeled busts of the deceased, as opposed to the far more skilled modeled portraits of the deceased from the monument in Komini. At the lower field of one of the stellas s griffins flanking kantharos are shown, and in the corners of the fields figure of Attis.(A.Cermanović Kuzmanovic , 1989, 5-10) .On one cippus which is used as a spoil ,a very rustic image of winged genius with a basket on his shoulder, is shown. Much more sophisticated is the figure of Genius ,a similar of genius appears on the cippus from Komini.On one of the stellas from Kolovrat , similar to the stela from Komini, the bust of a man and a woman are presented and below, within the wider ribbon motifs of four rosettes(A.Cermanović , - Kuzmanovic , 1989, 5).

Onomastic data indicate that the population of Kolovrat came from Dalmatia and Primorje(the coastal area), and identical situation appears on the necropolis on Komini.

Analogies of the necropolises in Kolovrat and Komini indicate similarities among the inhabitants of the mentioned areas between III and IV century AD. Both settlements were an important commercial and administrative centers, not only in Polimlje but also in the wider area, primarily due to a very favourable position in which the mentioned settlement were founded, in the valley of Đehotinja and Vezisnica. The economic life of the area was on the rise thanks to the mines in Čadinje, in relation to the existence of mines major roads were created. From the direction of Komini there was a road (over the crossing on Jabuka), which along the valley of the river Seljašnica led to Kolovrat, which was confirmed by the finding of milestones (A.Cermanović Kuzmanovic, 1989, 12). From Kolovrat the road further separated towards the mining regions of Kopaonik and to Novi Pazar.

Ancient Necropolises in the Region of Nova Varoš

A greater number of ancient necropolises in the region of Nova Varoš reflects a rather high population density of the mentioned area, not far from the river Uvac in Polimlje. The necropolises from the region of Nova Varoš, date back to the third century AD, during the flourishing of the municipiums in the provinces, the rise of the economic power of the population, intensive trade, and development of a number of villages and urban centers. The ways of burial, funeral rites and grave goods in the cemeteries are valuable information for the interpretation of everyday life of the population of the region of Nova Varoš. Settling of the Romanized natives from Dalmatia and southern coastal region certainly contributed to the changed demographic situation of the region of Nova Varoš. Tombstones in the form of a stela, cippus and tombstone cubes with pyramid-shaped upper part have been found in the cemeteries in Radoinja, Rutosa, Akmačići, Ojkovica and Nova Varoš. Individual and group findings of Roman monuments at the site Puljci in Bukovik are also worth mentioning. Places such as "St. Trinity" in Nova Varoš, "Grobljanica" in Bjelin and Radoinja are sacred places with a long tradition of burials. For a number of cemeteries also asserts the existence of sanctuaries, such as in the case of necropolises at the sites "Grobljanica" in Radoinja, "St Trinity" in Nova Varoš and possibly in Bistrica on the site "Grčina". The lone individual findings of the groups of Roman funerary monuments have been discovered in Bukovik at the site "Puljci" and the site Crkvina in Ojkovica. Finding of the tombstone in Ojkovica is rare at the altitude of

over 1,000 m and it is an example of the formation of the Roman necropolis in the mountains, probably with one of the roads that ran through the area .A unique brick tomb in Bjelin, which belonged to the wealthier classes, should be mentioned. Finding of a gold earring confirms the presence of wealthier members of the community.

Anyway the necropolis in Bjelin stands out by its characteristic burial rite and grave goods. Typically prehistoric way of burial in mounds in the necropolis " Greek cemetery " in Bjelin, with the acceptance of the Roman custom of burying in ceramic urns, confirm the local peculiarities of indigenous communities which were Romanized to a lesser degree. Such specific method of burial can be traced back to late antiquity .In the period when inhumation prevailed, in the cemetery, there were two parallel traditions of burial - cremation and inhumation in a mound , which is typical of Late Antiquity and is related to the population , mostly soldiers , settled in the coastal part of the province of Dalmatia. Iconographic representation of the monument and a way of making monuments confirm the local traditional features that characterize conservatism, rustic and realistic way of modeling motifs. In this sense, the rich materials are tombstones from the cemetery in Radoinja, Bjelin, the sites "Greek cemetery" and "Grobljanica"

The graves where the army members were buried buried also confirm partial Romanization of the population who had immigrated from Dalmatia and from the coastal area. It is undisputed that the merchants, travelling artisans and soldiers from this area maintained intensive contacts with Polimlje, which can explain the similarities between the cemeteries of the two mentioned areas .

Ancient Necropolises in the Area of Požega

In the suburb of Požega, in the area of Visibaba, in ancient times there was a Roman town municipium Malvesatium .The area of Visibaba in Pozeska valley, in the valleys of Skrapez , Moravica, Lužnica and Đetinja with mild hilly hinterland, was the ideal place for the development of the Roman town. The wide areas intersected by river valleys allowed the fertility of the soil and prosperity and security of the city. The relief characteristics determined the occupation of the population. The main occupation was farming and the cultivation of crops, while the hillside suited to the development of livestock and are they were the main suppliers of the city and their surrounding settlements with dairy and meat products. In addition to agriculture and cattle breeding, the configuration of the terrain provided the possibility for the population to be engaged in fruit growing and viticulture. The development of the city and its expansion entailed the ongoing construction activity in the city and in the

nearby settlements and villas, which were aimed at municipium Malvesatium. Practically, the existence of a Roman town in the interior of the eastern part of the Roman province of Dalmatia, imposed a great need for major construction raw materials, stone, sand, gravel and bricks. That meant the emergence of specific trades such as making of construction brick and stone processing. In the wider area of Požega, in Rupeljevo there are larger quarries which were certainly very important in the ancient period as well. Also on the road to Kosjerić in Kalenic and Tubici even today there are quarries and a large number of masonry workshops. Their existence is assumed to date back to the ancient times, as evidenced by funerary monuments and special features of relief on the monuments.

One of the largest ancient necropolises was in Blaškovina, in the wider area of Visibaba and architectural decorations were also found in Visibaba, at several locations in Krčevine. Findings of headstones located in Krčevine are a proof of the existence of smaller cemeteries that belonged to wealthy municipal class of the Roman town. With the monuments there are architectural decorations and monumental stone figures of lions which belonged to the temples. The cult buildings are located in the cemeteries or separately. According to the data obtained in the field, it is known that a big number of gravestones and architectural sculptures were destroyed and built in the local road through Visibaba. As has already been confirmed on a number of ancient necropolis in southwestern Serbia in places where ancient necropolis are built, there are often ancient temple dedicated to the Roman gods as interpretatio romana of local deities. Ancient necropolises in the area of Požega are located near roads often follow the direction of the roads. Near the municipium Malvesatium a large number of major and minor ancient necropolises originated at the sites "Pusto polje" at the exit of Požega in the direction of Arilje and "Old Cemetery" in the village of Virovo, Gorobilje, Otanj, Kalenic, Donja Dobrinja and Prilipac. The necropolises belong to the II - III century AD, the period of the rise of the Roman city in Visibaba. The necropolises in Vranjani and Prilipac belong to the IV century AD. A tombstone cippus which is now in Kragujevac but which originates from Visibaba is distinguishable among tombstone monuments by its monumentality, preserved inscription that mentions the name of the Roman city of municipium M (Alvesatium) and high quality of artistic making. In the fields in the framework of the monument in an artistic way, the craftsman presented flower garlands and rich floral designs in a stylistically sophisticated way. The richness of floral decoration is also evident in the cippus from Otanj. A well-made relief figure of

Attis can be observed on the cippi from Blaškovina and Ježevica. In this respect sophisticated relief figure of Attis on the sides of cippus in Ježevica stand out. If we take into the account that in Ježevica the presence of high municipal aristocracy has been confirmed(the inscription on one cippus mentions the Exchequer (arcarius - a fisci Dalmatiae), then it becomes understandable that only rich members of municipal aristocracy can afford the monumental tombstone cippi of high artistic value.

The second type, which is often represented in the ancient necropolises in Požega region are grave cubes . This form of gravestones monuments is characterized by rustic development, as evidenced by grave cubes found in Visibaba, Otanj, Zaselje, Donja Dobrinja. The rustic craftsmanship and stylistic features of the grave cubes indicate that the monuments belonged to social classes of lower rank.

The inscriptions on tombstones are rarely preserved. Onomastic data on monuments indicate the Romanization of the population and its acceptance to a greater or lesser degree in the wider area of Požega.

The inscriptions on the altars mention god Jupiter. Jupiter appears as I(ovi) O(ptimo) C(apitolinus) and I(ovi) Ful(guratori) s(acrum). Worshipping of Libera and Mithras has been confirmed.

Colonization of indigenous Romanized population has been confirmed by the findings of military graves in Munjsko hill in Prilipac near Požega in the fourth century. It is believed that the cemetery belongs to the late recruited members of the equestrian units which settled here from Salona region and they belong to partially Romanized indigenous people.

Ancient Necropolis in Uzice

Archaeological findings in the inner area of the city of Uzice can be traced continuously from the II and III century AD .In the part of the city through which Uremovački stream flows, Roman silver coins from the imperial period have been found. It is assumed that the Roman road passed through this area and the coins found at the place where the National Museum in Uzice is located date back from the same period.

Finding of the altar dating back to the second century AD, which was found near the old military barracks in Uzice , has been dated based on gentilicium *Iulius*.The altar was bequeathed by Julius Rufas (C.Iulius Rufas) ,who holds the rare title *trib(unus) coh (ortalis) mil(tariae) Del(matarum)*, which indicates that he belonged to the military unit I coh (ortalis) mil (tariae)Del(matarum).

A stone urns and a sarcophagus from the second and third century AD have been found in the secondary use. The findings of grave cippi on Pašinovac and towards Djetinja at the site " Kremica inn " may suggest the spread of the necropolis in this direction during the third century AD. The presence of different forms of burial architecture is the result of different socio- economic status of the population that inhabited the area of Uzice . More expensive forms of tombstones , such as the sarcophagus , they logically could be afforded only by the wealthy residents , who had been among the first to be Romanized.

An important place in the life of the ancient population of Uzice was occupied by the trading related to important roads, such as the road which was most likely to follow Uremovački stream, which can be confirmed by the hoard of silver coins. In the ranks of merchants, artisans and slaves there were particularly immigrants from the East during the third century AD , which is clearly reflected in the inscriptions, iconographic representations and grave forms. In the opinion of some authors on the territory of Uzice there was a town center of the municipium Cap but this hypothesis has been rejected (Jovanovic A. ,1992) In the earliest period, the Roman necropolis could be located in the central city area of today's Uzice , on the plateau of St.Sava's square towards the Main Street and the adjacent street Lipa . At the site of today's Grammar school there is a finding of cuniculus, which would mean that an object existed here. Practically in the settlement itself there are special places where there were ancient necropolises. It is interesting that today on the plateau of St. Sava there is the main town church dedicated to St.George.

Findings of the money from one and the other side of the town in the direction of Uremovački stream and the Memorial Building of the National Museum in Uzice indicate the existence of settlements and the road that is somewhat farther from the point where the oldest Roman necropolis in Uzice originated.. Local residents worshipped the supreme deity Jupiter , which appears as a local variant of interpretatio Romana I (ovi) O (ptimo) P (artinus) .

A group of tombstone cippi was found at the site of the former Kremica inn, as the nearest location where the Roman necropolis descended onto the banks of the Đetinja river, which might be the direction in which the necropolis spread.

One can learn about the people who inhabited the area of today's Uzice and their religious beliefs from the inscriptions on the altar dedicated to the Italic god of Liberia, which carries epithets Pater and Cap ... A number of authors such as Pac and Vulić in the acronym Cap .. recognizes the name of the municipium Cap (eduni),

C(apedunensi), while other authors locate the name of the city of Kapedunum elsewhere .(Jovanovic , A.,1992).There is an interesting text on the altar from Uzice which mentions the city magistrate dumvirs Titus Aurelius ProvincialisT (itus) Aur(elius) Pro(vincialis) as the holder of the senior municipal positions who had special honours ,for which he repaid the city T.Aur (elius) Pro (vincialis)ab honorem II viratus

Ancient Necropolises in Uzice and in Zlatibor District

Ancient necropolises in Uzice and Zlatibor District are located in several locations in the town itself. Different forms of burials in stone urns and sarcophagi have been discovered here. A big number of tombstones in the shape of a cippus and a cube belonged to the Romanized indigenous people, which again indicates the strong traditional ties and still strong mutual relations within the indigenous community in the process of Romanization .Uzice was a more densely populated area in the ancient period, except on tombstones and votive monuments the testimony of this can also be found in different places in the city, such as the money and luxury fibulae belonging to wealthy owners. The road passed through this area , and there was lively trade, and handicraft production , which indicates the economic importance of small settlements near the large settlement located in Uzice. The inscription on the altar testifies of very early presence of the military in Uzice. The position of the village in a valley with the nearby fertile Lužnička valley enabled the development of agriculture, which was confirmed by the presence of the member of knighthood Flaviae Prisca and the Vilic Dazier in Karan.

The best testimony of the strong traditional relations are the cults of Roman deities who received new local epithets Jupiter Partinus on the inscriptions in Uzice and Bioska. Liber Pater on altars in Uzice C (,,) and Cap (...) , behind which an ethnic group of the tribe is most likely to hide.The proof that there were bigger necropolises near Uzice are the findings of necropolises in Mačkat and Kriva reka, which originated on the road leading to the region of Nova Varos and Polimlje .The altar from Mackat confirms that Uzice region worshipped the deity Augustus , similar to the altars on the site in Grobljanica in Radoinja.The Necropolises are thought to belong to II - III century AD.

Ancient Necropolis in Karan

The data of older researchers from XIX and early XX century and the discovery of a number of ancient stone monuments and architectural sculpture during the conservation and subsequent probing excavations in the courtyard of the White

Church in Karan confirmed the existence of a larger ancient necropolis in Karan. The necropolis is located on an elevated hill overlooking Lužnička valley , on the road from a large ancient settlement which was located in Uzice and the Roman city in Pozeska valley known as municipium M(alvesatium). At the cemetery there were tombstones shaped as stele, cippus , cube, with the upper part as the pyramid , a titulus , altars, several pieces of architectural sculpture and the foundations of an ancient temple(probably) . The ancient necropolis was built and lasted during the II, III and IV centuries AD.

The inscriptions on the monuments confirm the presence of the Romanized indigenous representatives of the municipal aristocracy, decurions and duumvirs, senior representatives of knightly and senatorial rank. The estate manger, vilicus, is mentioned.

Since there was a larger agricultural holding in a fertile Lužnička valley, based on the onomastic data, one must count with the number of population and different socio-economic structure of the population, which implies the existence of a larger necropolis. The onomastic data show the Romanized indigenous population that had emigrated from central Dalmatia.

Onomastic data in Karan confirm different social status of indigenous peoples, who bear the names of Illyrian origin of central Dalmatia Flavia Tatta and Dazier (Katičić ŽA XII , p . 269 ; Petrovic P. , 1986 , 14). A freedman and nanny Flavia Tatta is mentioned, Dazier vilikus , manager of the estate ,and Flavia Prisca clarissima Femina , who enjoyed a high chivalrous or senatorial rank in society. The name Turo , encountered on monuments in Polimlje in Komine near Pljevlja and Derikonjici near Prijepolje(Mirkovic M.,1975, p.101), is added to the group of Illyrian names ending in O.

In Lužnička valley good location and fertile land allowed for the emergence of major agricultural estates, which were headed by members of the indigenous Romanized population occupying high positions in the province ,and their farms were managed by villicuses. The existence of a large farm in Lužnička valley near the municipium Malvesatium in Požega and larger settlements in Uzice confirms the process of the Roman government in the eastern province of Dalmatia that provided economic exploitation , for example, harvesting crops from the fertile fields of Lužnička valley.

The inscriptions on the altars are dedicated to the supreme god Jupiter, on one altar Jupiter has an epithet S() which is probably interpretatio romana of the local deity.

The inscriptions on monuments are significant material by means of which the flows and methods of Romanization in the provinces are monitored.

Ancient Necropolises in Bioska and Vrutci

Bioska is an important ancient site that was built near one of the main roads that connected the major Roman settlement in Uzice with the settlement in Kremna and farther across Tara towards the urban center and a number of smaller settlements in the Middle Drina valley. A group of researchers at the beginning of the twentieth century and the subsequent field survey conducted by the Regional Bureau from Kraljevo and the National Museum of Uzice, recorded at several locations fragments of architectural sculpture and altars. Based on previous data and insight into the situation in the field, at the location "Grobljansko hill" or as it is popularly called "Roman cemetery" or "Hungarian cemetery" in the hamlet Jankovići, there was a bigger ancient necropolis and a temple. Ancient monuments were destroyed, architectural decoration and altars confirm the existence of a more representative ancient temple. One can only assume to which deity the temple belonged, because the population worshipped not only the gods Jupiter and Libero, who were interpretatio romana of the local deity, but oriental deity Mithra as well. The inscriptions on the altars reveal ethnicity of the population, social hierarchy, social status of the population and religion, and deities which were worshipped. All these elements contribute to the perception of the degree of Romanization, that is a rather stable interior indigenous traditions of the population near a large Roman settlement in Uzice. On one of the altars *dumvir* is mentioned, a high representative of the municipal aristocracy, which quite reasonably implies the existence of monumental tombs that characterize such tombstone characteristics, mainly for the senior indigenous social layer that was among the first to accept the effects of Romanization and represented the main link of its spreading. The mentioning of *dumvir* on the other hand confirms the social hierarchy among the population in this area, not far from a bigger center in Uzice.

On the altar, which was used as an altar in the church in Bioska, Jupiter is also called Partino, the same epithet that the deity has on the altar from Uzice on which a member of the military and a tribune of the first Dalmatian cohort is mentioned. The opinion of a group of researchers, which has already been mentioned here, is that Jupiter usually appears here as interpretatio romana of the local deity and behind the

epithet the ethnicity of the population from this region is hidden, probably members of the smaller tribal communities.

The altar ,which is still located on the village pasture in Jankovici at the location "Metaljka" is dedicated to the supreme Roman deity Jupiter, gentilicium Aurelius,Aurelia and on the altar in the sanctuary of the church and the location Metaljka and belongs to II - III century AD. A name which was frequently discussed and interpreted in the literature should probably be read as Iaca and it has been recorded on several labels as such, is the closest inscription from the nearby village of Vrutci. The origin of the name is Illyrian (A. Mayer , 1957, 258) . Poorly preserved inscription on the altar from the site " Roman cemetery " and from the cemetery in Vrutci mentions Liber, a famous Roman deity who even here has the same epithets as on the altars in Uzice and Vrutci (Liber Pater). The name of the dedicant is the same as on the altars of Bioska and Vrutci, it may be the same person. In the area of Bioska the rare findings also include one altar dedicated to the god Mithras, which alongside with the findings from the area of Dražinovići, Ježevica and Požega is a unique finding in this area so far.

Ancient Necropolises in Kremna

Ancient necropolises in Kremna were located on the elevations "Crkvine" in the hamlet of Misailović and "Roman cemetery" or "Old Cemetery" as it was called by researchers in the older literature, and nowadays it known as Stamenic cemetery and Eric cemetery .The village cemeteries at Stamenic cemetery and Eric cemetery are still used for burials . Based on the preserved monuments stela, cippus and cubes used to be located in theses necropolises(Studnicka AEM X S. 211 fig .7 ; Vulić , Monument XCVIII 1948 , 305).A very good position Kremna was a sufficient guarantee for the development of small clustered settlements by large across vast hills of Kremna.The relief of the terrain allowed the deal with agriculture and animal husbandry.The favourable climate provided the exploitation of wood and stone processing.

The roads that joined here and went further increased the importance of Kremna. Here merchants and artisans found their place.Based on the gravestones of a large number of cippus there was an obvious presence of Romanized wealthier classes.The iconography of the monuments to cippus and blocks there are repeated relief images well established in the region , ornaments and figures of Attis (Attis tristis).An interesting image is the one of the memorial cubes where in the background there is a tripod with cups on it, and the two figures in the foreground, as well as a woman holding a cup. On a stela located at Crkvine in the hamlet of Misailović , in its lower

part of the stele in the field are presented in two relief hippocampus. The images of hippocampus are rarely represented on the monuments, they can be found on the monuments in the provinces of Pannonia, Noricum and Upper Moesia, from where the impacts and models by which the craftsman worked had probably come. The area of Kremna suited to the emergence of masonry workshops. It is assumed that the local workshops existed and worked in Kremna in the period of antiquity.

The iconography of the monuments has its own peculiarities and specifics which on the one hand are a feature of indigenous communities and on the other hand the influences that come from outside have been accepted. The necropolises belong to II - III century AD.

Concluding remarks

Ancient necropolises in the Southwestern Serbia were built in the period from I to II century AD. Larger municipal necropolises appeared near urban centers, such as the necropolis Blaškovina, which is one of the main necropolises of the municipium Malvesatium, the necropolis Komini, the center of the municipium S near Pljevlja, and the necropolises in the Middle Drina valley belonging to the municipium Malvesiatium in Skelane and the district Domaviae near Srebrenica. The territory of southwestern Serbia was a part of the territory of the peripheral eastern part of the Roman province of Dalmatia with the center of the municipium in the village of Visibaba near Pozega.

Jagged relief of the very large territory of the municipium Malvesatium determined the economic characteristics of the climate, the character of the village, the place on which necropolises were built, and the occupation of the population. Besides, this was the area of once powerful tribe Autariati that eventually disappeared and dissolved into numerous small tribal communities that were eventually mixed with the settled population mainly from the central Dalmatian area. They were the main carriers and keepers of traditional local culture, and with the arrival of the Romans and the establishment of their power in the province their ruling class became major political-administrative and economic support to the expansion of Romanization.

The earliest forms of Romanization in the area of southwestern Serbia have been observed through major changes in the cemeteries, such as the emergence of various architectural forms of burial, various rituals during burials, characteristic features of tombstones, onomastic data, cults, which are usually interpretatio romana of local deities and burial goods.

Given that the main political interests in the provinces of Rome were just economic profit and the exploitation of natural resources, which should ensure a smooth economic development of an area and security, a rich layer of indigenous communities who were representatives of the provincial aristocracy received a variety of benefits but also the obligation to be a guarantee to the Roman government and ensure the safety and unimpeded economic and socio-political life in the territory of the Roman provinces. It was also the safest way and one of the common ways of Romanization in the Roman provinces.

One of the ways which the Roman authorities used to ensure economic exploitation in the first place, is settling of people from other regions, which resulted in changes in material culture, changes that had the highest similarity with the region of Central Dalmatia and the Coastal area and somewhat less influence from the north of the province of Pannonia. These changes in the ethnic structure occurred during the first and third century AD.

The earliest roots of Romanization are quite rare in the first century, they occur in the middle Drina valley and on the necropolis Komina I near Pljevlja. The impacts of Romanization are reflected in the methods of burial and acceptance of cremation as a typical Roman custom. Further flows of Romanization were the most intense in the period II and III century BC. The largest number of cemeteries originates from this period. while their number still existing in the fourth century BC is much smaller, like Munjsko hill in Prilipac, Bjelin in Radoinja and Komini II near Pljevlja.

The characteristic features of a Roman tombstone that indigenous people accepted are funerary stelae and cippus, and a smaller number of pyramidal monuments on the memorial cube and the cube itself. Most of the Roman necropolises have been destroyed, far smaller number of tombstones and altars than is now known have remained, thanks to the data of senior researchers we can find out about the number of sites of ancient cemeteries, and about the monuments that were located in them as well as descriptions in which it is mentioned that the cemetery contains a number of monuments. Gravestones confirm where the necropolises were located the necropolis and often determine the size of the necropolis, of which we can only make assumptions since the monuments have usually been destroyed. In this sense, it is difficult to define the limits and extent of the necropolis. The necropolises were usually located on an elevated hilly terrain; a plateau and hillside were usually used. A large number of necropolises occupied such a position, such as Blaškovina near Požega, St. Achilles near Arilje, Crkvine at the confluence of the river Raca into the

River Drina , " Vagan " in Bajina Bašta , " Roman " or " Old Cemetery" in Tubici , and several cemeteries in the settlements of Seca Reka in localities "Lucic cemetery" , "Prisoje" and "Zivkovic hill "In the region of Kosjerić, the necropolis in Gorobilje , Vranjani and " Pusto polje " Prilipac and Munjsko hill , Otanj, Jezevica, Donja Dobrinja and Kalenići in Požega region.In the region of Nova Varos the necropolis was most likely located at Crkvine in the village Rutos ,and farther along Polimlje,the necropolis in Kolovrat near Prijepolje and Komini in the valley of Đehotinja and Vezisnica near Pljevlja .

On flat spots near rivers, but on sufficiently elevated bank of the terrain, with vicinity to the local road which follows the course of the river in the settlements of Seca Reka ,the site Potes , in Vrane in Arilje where it is assumed the necropolis existed at lower altitude in relation to the central necropolis on " St.Achilles", near the Đetinja river in Uzice on the site"of the former Kremica inn" and the city core , today on the plateau of the church " St. Sava " , or in Nova Varos region at the site of the village church "St. Trinity" in Nova Varos and Radoinja in Bjelin at the locations" Grobljanica" and "Greek cemetery".This group of necropolises would also include the necropolis in Akmačići directly next to the old road leading to Sjenica, as well as a number of cemeteries in the Drina valley, at the sites in Skelani ,Crvica, Tegare,Sikirici,Fakovići and farther leading to Sase and Srebrenica. . Archaeological excavations, data from senior researchers and villagers have confirmed the existence of temples at the ancient necropolis which should not be identified with the tombs which mainly belonged to rich families. The assumption is that the temples or shrines found in the necropolis (the principal localities will be mentioned) "St.Achilles" in Arilje, " Vagan " and Crkvine in Bajina Bašta at several locations in the Middle Drina valley with a central location in Skelani , near Uzice in Bioska,Vrutci and Požega, on the territory of Dražinovići and Jezevica, Blaškovina, Karan, in Kosjerić end in settlements of Seca Reka at several locations in the region of Nova Varos at the site " St. Trinity . "

When it comes to religion, Romanized indigenous communities in the eastern peripheral part of the Roman province of Dalmatia, which mainly encompasses the territory of southwestern Serbia, worshipped the supreme Roman deity Jupiter that occurs with various epithets Jupiter P(arthenus), Jupiter C(ohortalis), Jupiter C(apitolinus) , Jupiter F (Houlgate). It is known that Jupiter in this area usually occurs as interpretatio romana of local deities.The Roman deity Liber occurs in association with Jupiter, in Uzice it bears epithets Liber C() and Cap() that are interpreted

similarly as the epithets with the name Jupiter. The closest explanation states that it refers to certain tribal communities living in these areas. In addition to these two deities Jupiter, Juno and Minerva, Diana, Nemesis, Heracles, Mars, mostly Silvan and the oriental deity Mitra were worshipped.

Alongside municipal necropolises that were close to the city center, smaller necropolises were formed, that adapted to the terrain. These smaller necropolises are related to small settlements, the villa rustica and the rural area.

In the region of Arilje over a wide area tombs, architectural decoration and other archaeological findings have been discovered. The sites are located in the valley of the Moravica river, the river Rzav and, less frequently in the mountainous southwestern region. The monuments found here are related to hillfort settlements, which were mostly strategic places. The fortifications follow mountain roads. The gravestones have been found along local roads and they determine the sites of ancient necropolises. Often the place of the ancient necropolis can only be assumed, for a large number of monuments were destroyed.

In the region of Arilje there are stone mines whose exploitation was of great importance to the Roman construction, all the more because the needs of the nearby town were great. The richness of this raw material enabled the development of the stonemason trade and the emergence of local sculpture workshops, which have their own uniqueness in artistic expression. It is certain that a larger necropolis located on the site "St. Achilles", "Staro groblje" in Virovo and "Pusto polje" all these necropolises were very close and are focused on the town center of the municipium in Požega. In the area of Arilje the only archeologically explored ancient necropolis at the site "St. Achilles" has been discovered. It is believed that there was a temple located in the cemetery, which was probably dedicated to the god Liber, which was mentioned in one of the altars, discovered herein. Typical tombstones are stela and cippus. Apart from one tomb cippus which was used as the altar table, several monuments were spoils and a greater number has been broken.

Tombstones have a more profound relief, on one cippus there is unusually done molding at the top of the inscription field, more in relief strips molded frame to give the impression of more deeply engraved inscription field. Garlands on the cippus are very decorative and made from vegetable cups they seem to be very rich. Portraits of the deceased with short haircuts, prominent features on the face, which is round, the position of the hand bent at the elbow, which is very common on the monuments and the man who is holding a scroll. The clothes in a woman is with an open round hole

in the tunic over which the cloak is fastened by fibulae. One can assume this to be the work of one of the local workshops, which contributed with its characteristic style. Onomastic data indicate that monuments belong to the II and III century BC. On one cippus a member of the lower social status *libertus Servus* is mentioned, while at the altar god *Liber* is mentioned with the epithet referring perhaps to the name of the local ethnic groups. In addition to *Libera* here god *Mars* was worshipped, which is a deity that is rarely represented in this part of the Roman province of *Dalmatia*.

Ancient necropolises in the area of *Bajina Basta* have not been studied so far, their locations can be assumed based on a number of archaeological sites that were discovered in the course of the *Drina* river, especially in the area of *Crvičko polje*, in *Gornja* and *Donja Crvica*. The main road passed here, along which there were a lot of small villages, *villa rustica* in *Višesava*, handicraft production center in *Crvičko polje*. In the area of *Bajina Basta* at several locations archaeological excavations were carried out in which several architectural complexes were discovered, such as villas, baths, brick plants and settlements that accompany them. Gravestones have mostly been destroyed. From various sources it is known that they were on the hill called *Vagan* and *Crkvine*, near the mouth of the *Raca* river. Much more information is obtained on the basis of inscriptions on surviving reliefs of the spoils in a mill of *Čeda Petkovic* and *Crvica*, or on the altar from the mouth of the *Raca* river. Due to the proximity of the beneficiary post in *Skelani* on several altars that were found consular beneficiaries are mentioned, one of which is a member of the *Dalmatian cohort* and the other of the *V Macedonian legion*. Consular *beneficarii* also occur in inscriptions from *Komini*, where there was the beneficiary post. On the inscription of *Gornja Crvica* a *Centurion* is mentioned. The inscription on the beam mention *Silvan* and *genius civitas Ae*. (*Civitas AE*). A member of the *civitas* reaffirms strong indigenous frameworks within which the locals lived. In the region of *Bajina Basta*, apart from the cult of the supreme deity *Jupiter*, *Jupiter*, *Juno* and *Minerva*, *Silvan* and *Genius* were worshipped.

In the region of *Kosjeric*, as an area that is territorially nearest to the *municipium* near *Požega*, larger necropolises existed in *Tubici* and *Razana*, smaller necropolises existed on several locations in the settlements of *Seca Reka*, *Radanovci*, *Musici*, and forts in *Subjel* and *Paramun*. The necropolises are thought to belong to the second and third century AD. The places where the ancient necropolises were formed were adapted to the configuration of the terrain. Accordingly conclusions can be drawn about the economic life of the area, of course, following the traces of gravestones. The

tombstones themselves, as well as on the most of ancient necropolises, suggest the ways and degree of Romanization in one area, the inscription on the cippus from Tubića mentions decurions of municipium Malvesatium, who is a Romanized native and chief exponent of the Roman rule in the administrative office. Thanks to the inscriptions, one can get to know best the senior, native layer of the population, alongside which members of the lower classes were present about whom we find out from the inscription and the relief images on the monuments. The population adapted their occupation to the natural features of the terrain, and therefore alongside agriculture and livestock farming, mining was one of the occupations in the mountainous backwoods in the direction of Radanovici, as is evident the work of local stonemason's workshops, which can be concluded on the basis of performance on the tombstones among which there are those that stand out by its high artistic expression and style.

The main municipal necropolis was located in the area of Skelani (municipium Malvesiatium; Malve(n)siatium). This is confirmed by a number of tombs discovered in the area of the Roman town. In addition to the main municipal necropolis in Skelani, on the left bank of the Drina River a large number of small cemeteries was formed and they accompanied smaller settlements by the road following the river Drina. Mining villages in Sase and Domavia near Srebrenica had a special place as important commercial and trading centres. With these settlements the necropolises were formed where the miners, artisans and merchants who lived here were buried. In addition to archaeological findings, onomastic data, the iconography of the monuments and cults that were worshipped can help to understand better the characteristics of the population in this area. Necropolises in the Middle Drina valley near urban centers in Skelani were created by the ancient villas which were usually out of town. The city magistrates, decurions and *dumviri* lived in the villas. The inscriptions on the monuments refer to the city magistrates Decurions and *dumviri*, *sacerdotes*, and among the military functions the consular beneficiary. Here there were stonemason workshops the confirmation of which are tombstones, both those with a rustic preparation and monuments of high artistic value. The artistic expression on the monuments has a great similarity with the monuments in the regions of Bajina Bašta, Kosjerić, Nova Varos, Polimlje and the necropolis in Komini. Here the processes of Romanization arrived very early, because the economic potentials of the area attracted great interest to involve this area as early as possible into the economic exploitation of the Roman provincial administration. This is

confirmed by inscriptions, the names on the tombstones , social structure of the population and the iconography of the tombstones.

The municipal cemetery in Komini near Pljevlja belonged to the municipium S. Komini is a necropolis with continuity of burial from I to IV century BC marked as Komini I and Komini II .The necropolis in Komini belongs to the cemeteries where the Romanization was accepted very early, followed by the way of burial and typical grave goods. There is a great resemblance to the cemeteries in the mid Dalmatian area from where the population had moved to this area .At a later necropolis Komini II big innovations appeared again as a result of migration of people from Salona region to this area. The Roman way of burial, cremation are typical but indigenous elements of the funeral were applied. For younger necropolis Komini II belonging to the II - III century AD coexist burials with inhumation and tombstones coexist, which are typical in the eastern part of the Roman province of Dalmatia. These are the funerary stelae and cippi. The emergence of family graves was created by migration of population from the coast. The tombs belonged to rich provincial municipal aristocracy, known as the area macearia cincta. The necropolis lasted to the fourth century BC, of which archaeological findings tell. The changes and characteristics of Romanization observed in the necropolis Komini have similarities to the cemeteries in Kolovrat and the region of Nova Varos, on which they who had great influence, as well as to the necropolises in Požega region, and sites in the Middle Drina valley .

The region of Nova Varoš and the necropolis Kolovrat near Prijepolje have a lot of similarities with the necropolis Komini and common features in the process of Romanization, which was slow and partially accepted among indigenous communities. Similarities exist in the mode of burial , the same types of tombstone, customs, iconography of monuments and cults. The necropolis is thought to belong to II - III century AD. Under the influence of the population of Salona region the same burial forms were accepted while in the ceremony itself there was a local approach .The mine Čadinje had a big impact on the economy of the area, which contributed to the economic enrichment of the region, settling of the area to ensure labor force , and the general economic interests of the Roman government. At the cemetery in Bjelin, these changes left their traces in the burial mounds, with cremation and burial of the skeleton , which was created under the influence of the population who had come from the central Dalmatian region. Significant element of the population are members of the military, which is the reason why this necropolis was ranked among the necropolises with "graves with weapons". Similar changes have

been recorded in the necropolis in Bjelin and the region of Nova Varos and Munjsko hill in Požega region .

The area of Požega with the center of the municipium Malvesatium was a central place towards which other areas of the regions of Arilje, Kosjerić and Uzice were directed. Common features are noticeable in the forms of the tombstones, the iconography on the monuments, and cults that were worshipped. Numerous necropolises, which have been recorded at the close area of municipium indicate many small settlements located along these necropolises, which are directed towards the municipal centre.

The monuments often stand lonely because they have usually been destroyed. Larger necropolis with the temple were located in Blaškovina, Zaselje, Gorobilje, Tubici, Otanj, Jezevica. The city magistrates are mentioned on the tombstone inscriptions, on the monument from Jezevica a guardian of the state budget *arcarius fisci Dalmatiae* is mentioned. Inscriptions suggest ways of organizing administration in the province and they are one of the ways to get to know the ways of Romanization of the Roman rule in the province . At the cemetery on "Munjsko brdo "near Prilipac soldiers who are considered to have belonged to the equestrian units *equites Dalmatiae* were buried. The iconography of the tombstones is similar to the monuments that were found in the wider region of Arilje, Kosjerić and Uzice. The necropolises in the area of Požega belong to II - III century AD.

In the area of Uzice region with Zlatibor district there were ancient necropolises with different forms of burial architecture. In Uzice a stone urn has been found, a coffin and tombstones shaped as stella, dice and cippus. Tombstones have been found in various places in the city on the Djetinja river and they show the direction of the spreading of the necropolis. Extremely representative tombstone forms belonged to the wealthy indigenous layer. These are also data on the social status of the population and social structure of the population. Nearby larger necropolises were in Karan Mačkat and Kremna. And the temples were dedicated to the oriental deity Mithras, probably in the area of Bioska and Vrutci.

In Uzice a tribune of I Dalmatian cohort was recorded, which confirms a very early presence of the army in the second century AD. The earliest effects of Romanization went just via the military, so mentioning of the tribune in Uzice should be understood in this respect. The iconography of the monuments and cults confirm slow Romanization and strong traditional characteristics of indigenous communities.

In the area of southwestern Serbia, which has a very jagged relief, there was a large number of ancient necropolises which were discovered on the tombstones in the field. Gravestones have great similarities in iconography, especially the regions of Požega, Kosjeric, Arilje and Uzice in comparison with the middle Drina valley. In Polimlje and Komini somewhat different iconography of the monuments prevails, which points to the special mode and artistic expression of stonemason workshops. The common features include traditionalism, which gives local landmark to the monuments, creativity and special artistic expression. Based on the descriptions of onomastic data it is possible to follow the process of Romanization, its roads and its level of acceptance or non acceptance. As for the cults of the Roman deities it was confirmed that they were mostly interpretatio romana of local deities, especially popular was the image of Silvana. Although the Constitutio Antoniana made all citizens in the province equal, the flows of Romanization in Southwest Serbia were accepted very slowly, they did not even reach some places, the material and spiritual culture of the indigenous Romanized communities has long been maintained within its old traditional frames.

Списак скраћеница:

AEM	<i>Archäologische epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Wien</i>
Acta Arch	<i>Acta Archaeologica, Budapest</i>
AP	<i>Археолошки преглед</i>
Arch. Jug.	<i>Archaeologia Iugoslavica</i>
AV	<i>Arheološki vesnik, Ljubljana</i>
VHAD	<i>Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb</i>
VAHD	<i>Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Arheološki muzej Split</i>
Глас СКА	<i>Глас Српске краљевске Академије, Београд</i>
GZM	<i>Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo</i>
Godišnjak CBI	<i>Godišnjak centra za balkanološka istraživanja, Sarajevo</i>
ŽA	<i>Živa antika, Skoplje</i>
ЗНМ	<i>Зборник радова Народног музеја, Београд</i>
ЗФФ	<i>Зборник Филозофског факултета, Београд</i>
ILjug	<i>A. et J. Šašel, Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX et inter annos MCMLX et MCMLXX et inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, Ljubljana 1963, 1978, 1986</i>
Jahreshefte	<i>Jahreshefte des Österreichischen Archölogischen Instituts in Wien</i>
НМУ	<i>Народни музеј Ужице, Ужице</i>
OZ	<i>Osječki zbornik, Osijek</i>
Radovi FFZ	<i>Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar</i>
Симпозијум „Сеошки дани“	<i>Симпозиум „Сеошки дани Сретена Вукосављевића, Пријеноље</i>
Старинар	<i>Старинар, Археолошки институт, Београд</i>
Споменик	<i>Споменик Српске краљевск академије, Београд</i>
TIR	<i>Tabula Imperii Romani</i>
УЗ	<i>Ужички зборник, Ужице</i>
CIL	<i>Corpus iscriptionum Latinorum</i>
Članci i građa	<i>Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Tuzla</i>
WMBH	<i>Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina</i>

Литература:

Alföldy M., L. Barkoczi – J. Fitz – K. S. Pocsy- A. Radnoti – A. Salomon – J. Szilagy – E. B. Vago 1957, M. Alföldy - L. Barkoczi – J. Fitz – K. S. Pocsy- A. Radnoti – A. Salomon – J. Szilagy – E. B. Vago, Intercisa (Dunapentale) II, Geschichte der Stadt in der Römerzeit, Archeologia Hungarica XXXVI, Budapest 1957

Alföldy G. 1965 G. Alföldy, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Budapest 1965.

Alföldy G. 1969 G. Alföldy, Die Personennamen in derömischen Provinz Dalmatien, Heildeberg 1969.

Barcóczi L. 1964 L. Barcóczi, The population of Panonia from Marcus Aurelius to Diocletian, Acta Arch,XVI, Budapest 1964

Баковић М. 1993 М. Баковић, Археолошки споменици и налазишта у општини Пријеполје, Сеоски дани Сретена Вукосављевића, XV, 1993, 93- 102.

Baum M.,- Srejović D. 1959, M. Baum-D.Srejović, Prvi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama, Tuzla 1959 23-54

Betz A. 1938, A. Betz, Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien, Baden-Wien, 1938

Bianchi L. 1985 L. Bianchi, Le stele funerare della Dacia, Roma 1985

Bojanovski I. 1968. I. Bojanovski, Municipium Malvesiatium(arheološko-topografska rasprava),

Arheološki radovi i rasprave 6, Zagreb 1968, 241- 262

Bojanovski I. 1984, I. Bojanovski, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji;V. Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija. Godišnjak ANUBIH 23; Centar za balkanološka ispitivanja knj. 23, Sarajevo 1984, 63-174.

Bojanovski I 1987. I. Bojanovski, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, Godišnjak CBI XXV, CBI ANUBiH, Sarajevo 1987, 63 – 175

Bojović D. 1983, D. Bojović Rimske fibule Singidunuma, Beograd 1983

Бошковић Ђ и др. 1950. Ђ.Бошковић, И.Здравковић, М.Гарашанин, Ј.Ковачевић, Споменици културе у Овчарско-кабларској клисури и њеној најближој околини, Старице I, Београд 1950

Bulat M. 1989, M. Bulat Rimski zlatan nakit u muzeju Slavonije, Osječki zbornik XX, Osjek 1989, 279-298

Бућић Ј. П. Петровић, 1983. Ј. Бућић- П. Петровић, Municipium Malvesatium, код Пожеге, Ужички зборник XII, 1983, 19- 56

Бућић Ј. П. Петровић 1986, Ј. Бучић, П.Петровић, Римска вила у Вишесави код Бајине Баште, УЗ 15, 1986, 23- 42

Бућић Ј. др. Михаило Мико Зотовић, припремио за штампу Милоје Мандић 1998.: Ј. Бућић – др. Михаило Мико Зотовић, Археолошко рекогносцирање на територији СО Косјерић, кампања 1971, 1972, 1973, и 1974. године, УЗ 27, Ужице, 1998 године

Бунарџић М. 2002, М. Бунарџић, Свети Георгије у Дабру, каталог, Прибој, 2002, 132,133

Васић М. 1907, М.Васић God. SKA XXI, 1907

Вулић Н. 1900, Н. Вулић, Антички споменици наше земље Споменик XXXVIII, Београд 1900.

Вулић Н.- Ф. Ладек- Ф. Премерстеин 1903, Н. Вулић - Ф. Ладек - Ф. Премерштајн, Антички споменици наше земље, Споменик XXXIX, Београд 1903.

Вулић Н. 1909, Н. Вулић, Антички споменици наше земље, Споменик XLVII, Београд 1909.

Вулић Н. 1931, Н. Вулић, Антички споменици наше земље, Споменик LXXI, Београд 1931.

Вулић Н. 1933, Н. Вулић, Антички споменици наше земље Споменик LXXV, Београд 1933

Вулић Н. 1934, Н. Вулић, Антички споменици наше земље, Споменик LXVII, Београд 1934

Вулић Н. 1941- 1948, Н.Вулић, Антички споменици наше земље, Споменик ХCVIII, 1941- 1948

Вуловић Б. 1960 Б. Вуловић, Дренова- Падеж, Старинар XI, 1960, 249

Вуловић Б. 1980 Б. Вуловић, Култна грађевина у Дренови и натпис +TE CRISTE AUSTORE PONTIFEKS....Рашка Баштина 2, Краљево 1980, 7-26.

Гарашанин М. и Д, 1951, М. и Д. Гарашанин, Археолшка налазишта у Србији, Београд 1951

Гарашанин М. 1967, М.Гарашанин, Историја Црне Горе I, Титоград 1967, 221-236

Grbić D. 2012, D.Grbić, O jednom nedavno objavljenom latinskom nadgrobnom natpisu, Lucidia Intervalla, prilozi odeljenja za klasične nauke, br. 41, Beograd 2012, 107-114

Грбић М. 1931, М.Грбић, Годишњак СКЗ Београд 1931

Гугољ Б. 1997 Б.Гугољ, Културна преплитања на надгробним споменицима Коловрата, Милешевски записи, 3, Пријепоље 1997, 7-15

Даутова – Рушевљанин В. 1995, В. Даутова – Рушевљанин, Римски сребрни предмети у Музеју Војводине, у: Радионице и ковнице сребра (приредиле И. Поповић, Т- Цвјетићанин, Б. Борић- Брешковић)/ in; Silver Workshops and Mints (ad. I. Porović, T. Cvjetićanin, B. Borić – Brešković), Београд

Димитров Д. 1939 Д. Димитров, Портрет врху надгробните плочи, ИАИ XIII, Софиа 1939

Дмитровић К. Д. Радичевић 2009, К. Дмитровић – Д. Радичевић, Касноантичка некропола у Чачку, Чачак 2009.

Душанић С. 1980 С.Душанић, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији, и Горњој Мезији, Историјски гласник , Београд 1980 7-55

Душанић М. 1994, М. Душанић, Епиграфски прилози, ЖА 44, Скопје 1994, 153, 154

Evans A. 1885. A. Evans, Antiquarian Researches in Illyricum, Westminster, 1885, III-IV

G. Erdelyi 1954-1957, G. Erdely, Intercisa, Geschichte der Stadt zur Römerzeit I-II, Budapest 1954-1957

G. Erdely- F. Fulep, Katalog der Steindenkmalewr, U: L. Barkoczi – K. Sagi – E. Ferenczy – J. Nemeskeri – M. R. Alföldi, 1954 G. Erdely- F. Fulep, Katalog der

Steindenkmalewr, U: L. Barkoczi – K. Sagi – E. Ferenczy – J. Nemeskeri – M. R. Alföldi Inercisa /Dunapentele / Igeschichte der Stadt in der Romerzeit, Archaeologia Hungarica XXXIII, 1954

Ердељан Ј. 1996, Ј. Ердељан Средњевековни надгробни споменици у области Раса, Београд 1996.

Живковић Н. 1981 Летопис ариљски, Ариље 1981, 41

Зотовић М. 1975, М. Зотовић, Антички споменици и предмети са локалитета Коловрата код Пријепоља, Рашка баштина 1, Завод за заштиту споменика културе, Краљево 1975, 179-184

Зотовић Љ., Јордовић Ч 1990, Љ. Зотовић - Ч. Јордовић, Viminacium 1 Некропола Више Гробаља, Београд 1990

Зотовић Љ. 1995, Љ. Зотовић, Типолошка анализа минђуша од сребра из римских радионица Виминациума, у : Радионице и ковнице сребра (приредиле И. Поповић, Т. Цвјетићанин, Б. Борић- Брешковић)/ in; Silver Workshops and Mints (ad. I. Popović, T. Cvjetićanin, B. Borić – Brešković), Београд 1995

Зотовић Р. 1995, Р. Зотовић, Римски надгробни споменици источног дела римске провинције Далмације, Ужице 1995

Imamović E. 1977. E. Imamović, Antički kultni i votivni spomenici na području BiH, Sarajevo 1977, 56

Imamović E. 2002. E. Imamović, Srebrenica i okolica u rimsko doba, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, 17, Tuzla, 2002, 7-36

Јовановић А. 1984. А. Јовановић Римске некрополе у Југославији, Београд 1984

Jovanović A .1992. А. Јовановић, О Ubikaciji Naorte i Kapedunuma, Godišnjak SAD Beograd 1992

Јовановић А. 1994. А. Јовановић, О проблему касноантичких гробова с оружјем на тлу Србије, ЗРHM, XV-1, 1994, 121-124

Jovanović A. 1998, А. Јовановић, Nakit u Rimskoj Dardaniji, Beograd 1998

Јуришић А. 1961. А. Јуришић, Заштитна ископавања у селу Радоињи, Саопштења IV Београд 1961, 163- 180

Којић С. 1965. С. Којић, Један прилог проучавању религије Илира у римско доба, Старица XIII- XIV, Београд 1962-1963

Koščević R. 1980. R. Koščević, Antičke fibule s područja Siska, Odjel za arheologiju Centra za povjesne znanosti, Zagreb 1980

Kanitz F. 1858. F. Kanitz, Serbien historisch- ethnographische Reisestudien in den Jahren 1859 – 1868, I, Leipzig 1858, 142 – 144.

Kanitz F. 1892. F. Kanitz, Römische Studien in Serbien Wien 1892

Каниц Ф. 1985.Ф. Каниц, Србија земља и становништво, I, Београд 1985.

Katičić R. 1962. R. Katičić, Illirische Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet, Živa antika XII, Skopje 1962, 95-120

Katičić R. 1963. R. Katičić, Das mitteldalmatische Namensgebiet, Živa antika, Skopje 1963, 51-76

Loma S. 2002 S. Loma, Princeps i peregrini incolae u municipiumu S (plonistarum ?), ŽA 52, Skopje 2002, 143- 179

Лома С. 2003-2004 С. Лома, Домаће становништво муниципија S у светлости нових епиграфских сведочанстава, Старице 53- 54, 2003- 2004, 35- 63

Лома С 2005 С. Лома, Становништво Полимља у римско доба у светлу епиграфских и археолошких сведочанстава, Милешевски записи 6, Пријепоље 2005, 9-19

Лома С 2009 С. Лома, Нови римски епиграфски налази из Полимља. Милешевски записи 8, Пријепоље 2009, 11-29

Loma S. 2009 S. Loma, Municipium Malve(n)sium u svetlu epigrafskih spomenika, Zbornik radova, Municipium Malvesium Skelani-Srebrenica, 2009, 107- 124

Лома С 2010, С. Лома, Нови римски налази из Средњег Полимља, Милешевски записи 9, Пријепоље 2010, 11-29

Мандић Љ. 2011 Љ. Мандић, Лапидаријум античких споменика Народни музеј Ужице, Ужице 2011.

Мандић Љ. 2012. Љ. Мандић, Античка налазишта и налази у Бајиној Башти и околини, Културно-историјско наслеђе Сребренице кроз вијекове, Сребреница 2012, 108- 124

Мандић М, 1998. М.Мандић, Ужице настанак и развој, Зборник радова, Ужице 1998

Мандић М. и др. 2002. М. Мандић Археолошка заштитна ископавања на локалитету Крчевине, село Висибаба, Со Пожега, извршена од 3 до 25. Августа 2001. Године (прелиминарни извештај), Пожешки годишњак 2, Пожега 2002, 7-42

Мандић М и др. 2004. М.Мандић, „Црквина, Бајина Башта“ , Бајина Башта, 2004.

Мандић М. 2004. М. Мандић, Из археолошке бележнице- село Годечево, СО Косјерић, Пожешки годишњак, 4 , Пожега 2004, 139-147

Мандић М. 2006. М.Мандић, Резултати археолошких ископавања на локалитету Црквина – Бајина Башта, 2003-2004.“ („Рача у крај Дрине – Драгутинова задужбина“), „Рачански зборник“ 10/11, Бајина Башта, 2006.

Мандић М. 2008. М. Mandić, Археолошка налазишта античког периода у пожешком крају, Пожешки годишњак, 1, 2008, 7-41

Mano-Zisi Dj. 1954. Dj. Mano-Zisi, Antika u Narodnom muzeju u Beogradu, Beograd 1954

Марић Р. 1933 Р. Марић, Антички култови у нашој земљи, Београд 1933

Marjanski-Manojlović М 1987, М. Marjanski-Manojlović, Rimska nekropola kod Beške u Sremu, Novi Sad, 1987

Mayer A. 1957 A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrien, Wien 1957

Medini J. 1986 J. Medini, Aplike u obliku Atisove glave iz rimske provincije Dalmacije, Radovi 25, Zadar 1986, 109-124

Mikl- Curk I. 1976 I. Mikl- Curk, Poetovio I. Katalogi in monografije 13, Ljubljana 1976

Милетић Н. 1963 Н.Милетић, Накит у Босни и Херцеговини, Сарајево 1963

Miletić N. 1965

N. Miletić, Nakit u Bosni i Hercegovini od kasne antike do najnovijeg doba, Starinar 17, Beograd 1965

Mihovilič K. 1979, K. Mihovilič, Prstenje i naušnice rimskog doba Slovenije, Arheološki vestnik XXX, Ljubljana 1979, 223-242

Мирковић М. 1975 М. Мирковић, Из историје Полимља у римско доба, Годишњак књ. XIV, 1975, 95-106

Mirković M. 2013, M.Mirković, Municipium S Rimski grad u Kominima kod Pljevalja, Beograd 2013

Pavlović – Ercegović S. 1980, S. Pavlović – Ercegović, Les nécroples Romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XII, Beograd 1980

Papazoglu F.1957 F. Papazoglu, Le municipium Malvesatium et son territoire, ŽA VII, sv. 1, Skopje 1957, 114-122

Пач К, 1896. К. Пач, Санџак новопазарски у римско доба, ГЗМС 6, 1894, 466-488.

Patsch C. 1896. C. Patsch, Arhaeologische- epigraphische Untersuchungen zur Geschichfte der Römische Provinz Dalmatien, WMBH IV, Sarajevo 1896, 294 – 295;

Patsch C. 1902. C. Patsch, Arhaeologische- epigraphische Untersuchungen zur Geschichfte der Römische Provinz Dalmatien, WMBH 8, 1902, 115-130

Patsch C. 1904. K. Patsch, Arch. Epigraphische Forschungen zur Geschhichte der röm. Provinz Dalmatien, WMBH IV, Sarajevo 1904.

Patsch K. 1907. K. Patsch, Arheološko- epigrafska istraživanja povjesti rimske provincije Dalmacije, GZM XIX, Sarajevo 1907

K.Patsch, Arhaeologische- epigraphische Untersuchungen zur Geschichfte der Römische Provinz Dalmatien, WMBH 8, 1902, 115-121; 117-120

Patsch C, 1912. C. Patsch, WMBH, Sarajevo 1912.

Пашалић Е. 1960. Е. Пашалић, Насеља и комуникације у Б и Х, Сарајево, 1960

Петровић Ј. 1927-28 Ј. Петровић, Годишњак СКА XXXVII, 1927-28, р. 202

Петровић П. 1986 П. Петровић, Римски камени споменици из Карана, Титово Ужице 1986.

Пешић Ј. 1995, Ј. Пешић, Златни накит из римске некрополе у Малој Копашници, Лесковачки зборник, XXXV, 1995, 25-38

Поповић И. 1994 И. Поповић, Аутохтоне и хеленистичке традиције на римском накиту I – III века , Античко сребро у Србији 1994, 25- 31; Цвјетићанин, Б. Борић . Брешкових, in. Silver Workshops and Mints(ed. I. Popović, T. Cvjetićanin, B. Borić – Brešković) Београд, 1995

Поповић И., Продукција сребра у периоду раног царства : локални производи и импорт, у: Античко сребро у Србији, Београд 1994; Цвјетићанин, Б. Борић .

Брешковић, in. *Silver Workshops and Mints* (ed. I. Popović, T. Cvjetićanin, B. Borić – Brešković) Београд, 1995

Поповић И 1996, И.Поповић, Римски накит у Народном музеју у Београду, Београд 1996

Поповић М.- Д. Поповић 1998 М. Поповић - Д. Поповић Истраживања у Мокрој Гори, Ужички зборник 27, 1998, Ужице 2001, 5 – 28.

Поповић М. 2002 М. Поповић, Касноантичко наслеђе у Полимљу, Проблеми истраживања Милешевски записи 5, Пријепоље 2002, 9-29

Premierstein V. A. N. Vulić, 1900, A. V. Premierstein- N. Vulić, *Jahreshefte des Österreichischen Archeologischen Instituts*, III, 1900, Beibl., 175,

Premierstein V. A. 1909 V. Premierstein- N. Vulić, *Jahreshefte des Österreichischen Archeologischen Instituts*, XII, 1906

Radnoti A. 1957 A. Radnoti, *Gebrauchsgüter und Gegenstände aus Bronze*. U: M. Alföldi- Z. Barkoczi – J. Fitz – K.S. Poczy – A. Salomon – J. Szilagy –E. B. Vago, *Intercisa / Dunapentele/ II - Geschichte*, *Archaeologia Hungarica XXXVI*, Budapest 1957

Rendić- Miočević D. D. Rendić- Miočević, *Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama sa područja Dalmata*, GZM X, Сарајево 1955, 5-40

Ruseva- Slokoska Lj 1991, Lj. Ruseva- Slokoska *Roman Jewellery, A Collections of the National Archeological Museum - Sofia*, London 1991

Sagadin M. 1979 M. Sagadin, *Antične pasne spone in garniture v Sloveniji*, AV XXX, Ljubljana 1979.

Сергијевски Д. 1934 Д. Сергијевски, Римска гробља на Дрини, ГЗМ XLVI, Сарајево 1934

Сергијевски Д. 1940 Д. Сергијевски, Споменик XCIII (1940)

Studnicka F. 1886 F. Studnicka, *Aus Serbien*, AEM X 1886

Schober A. 1930 A. Schober *Zur Enttathung und Bedeufung der provinzialromische Kunst*, *Jahrech.* 26, 1930, 24.

Terzić S. 2009, S- Terzić, *Pljevlja na putu u novo doba 1804-1913, Istorija Pljevalja*, Pljevlja 2009.

Truhelka Ć. 1891 Ć-Truhelka, Die Drinathal-Strasse im Bezirke Srebrenica, WMBH 1, 1891, 308-314

Truhelka Ć. 1907 Ć-Truhelka, Rimska cesta u kotaru Srebreničkom, Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH 3, Sarajevo 1907, 431-463

Cambi N. 1986, N.Cambi, Salona i njene nekropole, Radovi 25, 1986, 61-107

Cvijetić J. 2012, J.Cvijetić, Novi epigrafski spomenik iz Otilovića kod Pljevalja, Starinar LXII, 2012, 173-179

Cermanović-Kuzmanović A. i dr. 1964 A.Цермановић-Кузмановић, Д.Срејовић, Ч.Марковић, Комини, Pljevlja- rimska nekropola AP 6, Beograd 1964, 105

Cermanović- Kuzmanović A. i dr. 1967, A. Cermanović- Kuzmanović- D. Sreјović, Rezultati novih arheoloških istraživanja u jugoistočnom delu rimske provincije Dalmacije, Materijali IV, Herceg Novi, Beograd 1966, 21-28

Cermanović- Kuzmanović A. 1967, Rezultati arheoloških istraživanja na području municipijuma S... kod Pljevalja-selo Komini, Materijali IV, Herceg Novi-Beograd 1966, 77-84

Cermanovic- Kuzmanović A. 1968 A. Cermanović- Kuzmanović, Sitni nalazi iz Dokleje, Živa antika XVIII/2, 1968, 279-294

Цермановић-Кузмановић А. 1968 А. Цермановић-Кузмановић, Неколико нових римских натписа из Комина, Старијар XVIII Београд 1968, 201-206

Цермановић-Кузмановић А.1969 А. Цермановић-Кузмановић, Муниципијум S и његова проблематика у светлу археолошких и епиграфских споменика, Старијар XIX, Београд 1969, 101-106

Цермановић-Кузмановић А.1970 А. Цермановић-Кузмановић, Неколико необјављених натписа из Комина, ЗФФ, Београд 1970, 75-81

Cermanović- Kuzmanović A. 1972 A. Cermanović- Kuzmanović, Komini –Pljevlja – nekropole antičkog grada, AP 14, Beograd 1972, 92-93

Cermanović- Kuzmanović A. i dr. 1973 A. Cermanović- Kuzmanović- D.Sreјović- Ć.Marković, Komini- Pljevlja- rimske nekropole, AP 15, Beograd 1973, 71-72

Cermanović- Kuzmanović A. i dr.1974 A. Cermanović- Kuzmanović - Д. Срејовић - Ч.Марковић , Komini –Pljevlja-municipium S-rimske nekropole, AP 16, Београд 1974, 89-90

Cermanović- Kuzmanović A. i dr. 1975 A. Cermanović- Kuzmanović, O.Velimirovic-Zizic, D. Sreјović, Antička Duklja, nekropole, Cetinje, 1975

Cermanović- Kuzmanović A. i dr. 1975 A. Cermanović- Kuzmanović- D.Sreјović- Č.Marković, Komini- Pljevlja- rimske nekropole, AP 17, Beograd 1975, 104-105

Цермановић-Кузмановић А. 1976 А. Цермановић-Кузмановић, Резултати нових археолошких истраживања на подручју мунципиума S у селу Комини, "Сеоски дани" IV, Пријепоље 1976, 93-99

Цермановић-Кузмановић А. 1978 А. Цермановић-Кузмановић, Резултати археолошких истраживања античке некрополе у Коловрату, "Сеоски дани" VI, Пријепоље 1978, 47-52

Цермановић-Кузмановић А. 1978, А. Цермановић-Кузмановић, Римско-илирска пластика у Коминима, Жива антика XXVIII, 1978, 325-330

Цермановић-Кузмановић А. 1978 А. Цермановић-Кузмановић, Антички споменици из Полимља са посебним освртом на римску некрополу у Коловрату код пријепоља, у "Сеоски дани" VI, Пријепоље 1978, 47-52

Цермановић-Кузмановић А. 1979 А. Цермановић-Кузмановић, Неколико необјављених натписа из Комина, ЗФФ Београд XI/1, 1979

Цермановић-Кузмановић А. 1979 А. Цермановић-Кузмановић, Резултати археолошких истраживања у селу Комини (Municipium S...) Старине Црне Горе VI, Цетиње, 93- 100

Цермановић-Кузмановић А. 1981 А. Цермановић-Кузмановић, Археолошка истраживања античких некропола у селу Комини код Пјеваља, Старинар н.с. XXXI, 1981, 43-52

Цермановић-Кузмановић А. 1982 А. Цермановић-Кузмановић, Резултати археолошких истраживања античке некрополе у Коловрату у "Сеоски дани" X, Пријепоље 1982, 139-143

Цермановић-Кузмановић А. 1982 А. Цермановић-Кузмановић, Нови епиграфски споменици из Комина и Коловрата, Старинар XXXII, београд 1982, 75-79

Цермановић-Кузмановић А. 1989 А. Цермановић-Кузмановић, Неколико споменика из некрополе у Коловрату, УЗ 20 Ужице 1989, 5-13

Cermanović- Kuzmanović A. 1990 A. Cermanović-- Kuzmanović Grobnica jedne ugledne porodice u Kolovratu kod Prijepolja, AV 41, Ljubljana 1990, 227-234

Cermanović-Kuzmanović A. 1992 A.Cermanović-Kuzmanović, Die Porträts an den Grabdenkmälern aus Komini und Kolovrat, Balcanica XXIII, Beograd 1992, 441-451

Цермановић- Кузмановић А. 1995, А. Цермановић- Кузмановић, Предмети и накит од сребра из Коловрата, у: Радионице и ковнице сребра (приредиле И. Поповић, Т. Цвјетићанин, Б. Борић . Брешковић, in. Silver Workshops and Mints(ed. I. Popović, T. Cvjetićanin, B. Borić – Brešković) Београд, 1995

CIL III Corpus inscriptionum Latinorum

Crișian H. I. 1959 I. H Crișian, I. H, Le trésor d'Atel et ses relations balkano – danubiennes, Dacia, N. S. III, Bucuresti 1959

Цуњак М. Ч. Јордовић 1982 М. Цуњак – Ч. Јордовић, Некропола цркве Св. Ахилија у Ариљу и откривени покретни налази, Саопштења XIV, Београд (1982) 231 – 241

Чанак – Медић М. 1982 М. Чанак – Медић, Из историје Ариља, Саопштења XIV, 1982, 28, 30, 31.

Чанак – Медић М. 2002 М. Чанак – Медић, Свети Ахилије у Ариљу, Београд 2002

Čremošnik I.1963 I Čremošnik, Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini GZMS XVIII, 1963, 105-125

Hoernes M. 1880, M.Hoernes, Römische Alterthümer in Bosnien und der Herzegovina, AEM IV, 1880, 187-196

Šafarik J. P.1851 J. P. Šafarik, Památky dřevniho pisemnictvi Jihosloovanův, v Praze, 1851, Druhy otisk. v Praze 1870, 52, 59, 69

Шафарик Ј.1846 Ј. Шафарик, Известије о путовању по Србији 1846 године, прир. Љ. Дурковић-Јакшић

Шафарик Ј. 1853 Ј. Шафарик, Србский летописць изъ почетка XVI гъ столѣтїя Гласник ДСС 1853, 37

Šašel A. et J. 1963, 1978, 1986. A. et J. Šašel, Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt(=Situla 5, 1963). Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et

editae sunt (= Situla 19, 1978). = Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt (Situla 25, 1986)

Wilkes, J.J. 1969 J.J. Wilkes, Dalmatia, History of the provinces of the Roman Empire London 1969

Illustrations:

- T. I Ancient necropolises on the territory of Arilje
Ancient sites St. Achill's and Zidine
Funerary stela the site St. Achill's
St. Achill's Church
Funerary cippus, the site Vrane
Ancient Wall, the site St. Achilles
- T. II Chalice and bowl, the site St. Achill's Church
Sacrificial altar from Virovo
Parts of funerary monuments
- T. III Sacrificial altar ,the mill of Čedo Petković
Vagan
The mill of Čedo Petković
Sacrificial altar, the mill of Čedo Petković
The confluence of the Rača river
Crkvine
- T. IV Ancient necropolises on the territory of Kosjerić
- T. V Lučića cemetery
Prisoje
Radanovci
Stojića cemetery
Tubići
School yard in Seča Reka
Tombstone cube, Seča Reka

- T. VI Funerary stela , Tubići
 Funerary stela , Tubići
 Funerary cippus, Tubići
 Funerary stela , Radanovci
 Funerary stela , Ražana
- T. VII Godečevo
 Funerary stela , Godečevo
 Lion figure, Godečevo
 Funerary cippus Godečevo,
- T. VIII Ancient necropolises on the territory of Nova Varoš
 Radoinja, Bjelin
 Ancient spoils , the site of Old school Radoinja
 Radoinja, the site Grobljanica
 Funerary stela , Grobljanica
- T. IX Funerary stela , Ojkovica
 Ojkovica
 Ancient spoils, the Church of Holy Trinity
 Pyramidal part of the funerary monument Rutoši, the
 site Crkvine
 Akmačići, ancient necropolis, the site Lisičjak
- T. X Ancient findings, necropolis Bjelin, Radoinja
- T. XI Blaškovina, ancient necropolis
 Funerary cippus, Blaškovina
- T. XII Cube tombstone , Radovci, Džinovići, Požega

- Cube tombstone, Radovci, Džinovići, Požega
Gorobilje, Kanic,(Kanitz), drawing
Pustopolje
Gorobilje, the church dedicated to the birth of John the Baptist
Pedestal, Gorobilje
Sacrificial altar, Gorobilje
- T. XIII Ježevica, Crkvenac
Funerary stela Ježevica
Cube tombstone , Požega, the market from Visibaba
Cube tombstone , Crkvine, Donja Dobrinja
Funerary cippus Ježevica
- T. XIV Kalenić, Zaselje
Cube tombstone, Kalenić
Funerary cippus, Kalenić ,Zaselje
Cube tombstone, Kalenić
Architectural plastic and millstone, villa rustica , Zaselje
Cube tombstone , Kalenić
- T. XV Otanj
Funerary cippus, Otanj
Cube tombstone , Otanj
Cube tombstone, Otanj,
Cube tombstone , Otanj
Funerary cippus, Otanj

- T. XVI Prilipac, the church of the Most Holy Mother of God
Pyramidal funerary monument , Prilipac
Prilipac , the site Munjsko brdo
Ancient spoils, the Church of the Most Holy Mother of God, Prilipac
- T. XVII The site , Munjsko hill, Prilipac
- T. XVIII Glass chalice, the village of Zaselje, Kalenić
Bronze Roman plastic, the village of Visibaba,
municipium Malvesatium
- T. XIX The site Kolovrat
- T. XX Mažići
Monastery Orahovica, Mažići
Cube tombstone , Mažići
Herzegovinian Goleša
Funerary stela Herz. Goleša
Funerary stelas, Džurovo
Funerary stela, Herz.Goleša
- T. XXI Funerary stela, Padež, the village of Drenova
Funerary stela , Brodarevo
Church Toci
Funerary stela ,Church Toci(a village)
Funerary stela , Church Toci(a village)
- T. XXII Funerary stela , Brodarevo
Capital, Kolovrat

- Funerary stela , Kolovrat
- Funerary cippus, Kolovrat
- Cube tombstone , Kolovrat
- T. XXIII
 - Funerary stela, Kolovrat
 - Capital, Kolovrat
 - Cube tombstone , Kolovrat
 - Funerary stela , Kolovrat
 - Decorative architectural plastic, Kolovrat
 - Funerary stela , Kolovrat
- T. XXIV
 - Funerary stela , Pljevlja
 - Funerary stela , Pljevlja
 - Funerary stela , Pljevlja
 - Sacrificial altar, Radosavac
 - Funerary stela, Pljevlja
 - Funerary stela , Vidra
 - Funerary stela , Pljevlja
 - Funerary cippus, Pljevlja
- T. XXV
 - Funerary cippus ,Komini
 - Funerary cippus ,Komini
 - Funerary cippus ,Komini
- T. XXVI
 - Archeological findings from the necropolis Komini
 - Funerary stela from the necropolis Komini
- T. XXVII
 - Middle Drina valley
 - Funerary stela Sase

- Funerary stela, Fakovići
 Funerary stela , Skelani
 Sarcophagus fragment, Sase
- T. XXVIII Funerary cippus, Tučkovo
 Funerary cippus, Visibaba
- T. XXIX Užice
 Ancient spoils, Užice
- T. XXX Funerary cippi, Kremića Inn, Užice
 Stone urn, Užice
 Sacrificial altar, Užice
- T. XXXI Misailovići, Kremna
 Funerary stela ,Misailovići Kremna
 Funerary cippus, Mojkovića Inn, Kremna
- T. XXXII Karan, ancient necropolis
 Funerary cippus, Karan
 Funerary cippus, Karan
 Funerary stela, Karan
- T. XXXIII Funerary stela, Karan
 Sacrificial altar, Karan
 Funerary stela , Karan
 Tombstone cube with pyramidal top , Karan
- T. XXXIV Grobljansko hill, Jankovići, Bioska
 Sacrificial altar in the church, Bioska
 Sacrificial altar in the cemetery, Vrutci

Sacrificial altar, Metaljka, Jankovići, Bioska

Sacrificial altar, Bioska

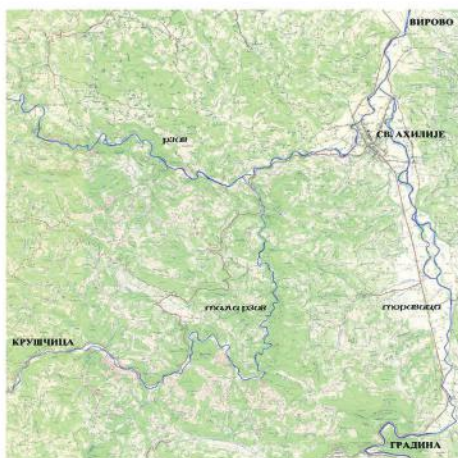
Sacrificial altar, Bioska

T. XXXV

Ancient necropolis, the site Crkvine, Simića cemetery,
Gostinica, Užice

Funerary stela, the site Crkvine, the village of Gostinica,
Užice

ТАБЛА I

Античке некрополе на подручју Ариља

Надгробна стела,
локалитет св. Ахилије

Антички локалитети св. Ахилије и Зидине

Црква св. Ахилија

Надгробни ципус, локалитет Вране

Антички зид, локалитет св. Ахилије

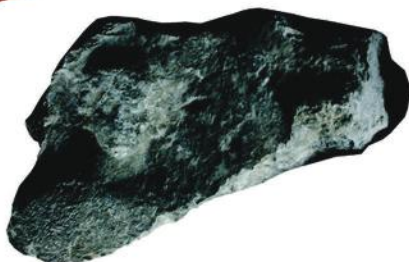
ТАБЛА II

Пехар и здела, локалитет црква
св. Ахилије

Жртвеник из Вирова

Делови надгробних споменика

ТАБЛА III

Жртвеник, воденица
Чеде Петковића

Ваган

Воденица
Чеде Петковића

Жртвеник, воденица
Чеде Петковића

Ушће Раче

Црквине

Античка налазишта на подручју Бајине Баште

ТАБЛА IV

ТАБЛА V

Лучића гробље

Присоје

Радановци

Стојића гробље

Тубићи

Двориште школе у Сечеј Реци

Надгробна коцка, Сеча Река

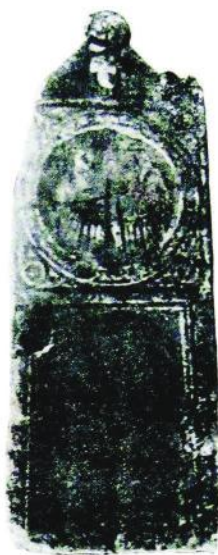
ТАБЛА VI

Надгробна стела, Тубићи

Надгробни ципус Тубићи

Надгробна стела Тубићи

Надгробна стела Радановци

Надгробна стела Рајана

ТАБЛА VII

Годечево

Надгробна стела, Годечево

Фигура лава, Годечево

Надгробни ципус, Годечево

ТАБЛА VIII

Радојиња Бјелин

Античка сполија, стара школа Радојиња

Радојиња Гробљаница

Надгробна стела, Гробљаница

ТАБЛА IX

Надгробна стела, Ојковица

Ојковица

Античке спотије, Црква св Тројице

Пирамидални део надгробног споменика
Рутоши, локалитет Црквине

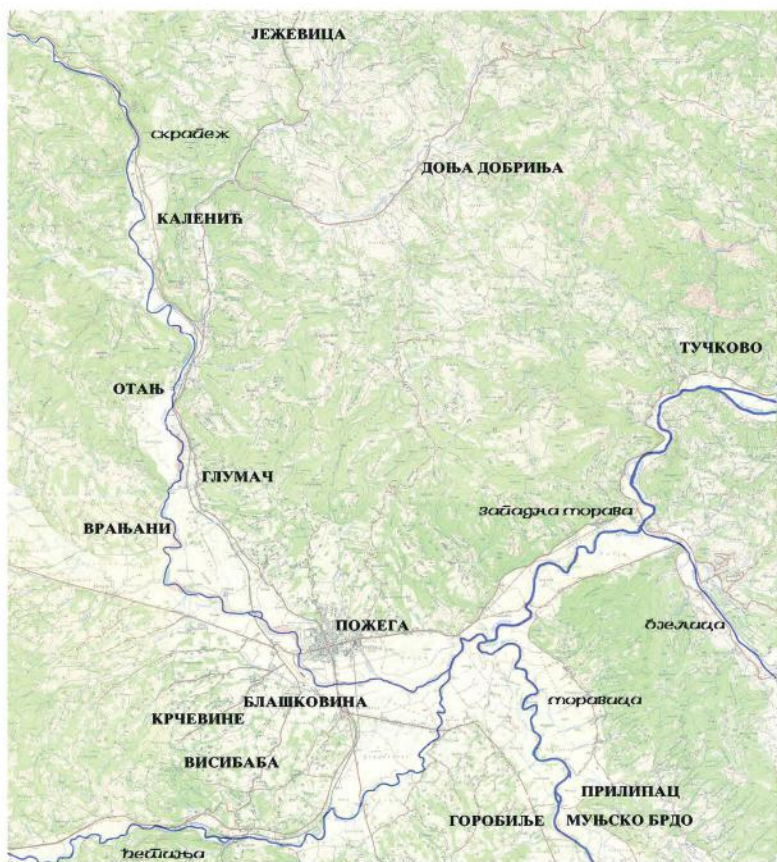
Акмачићи, античка некропола, локалитет Лисичјак

ТАБЛА X

Антички налази, некропола Бјелин, Радоиња

ТАБЛА XI

Блашковина

Надгробни ципус Блашковина

ТАБЛА XII

Надгробна коцка, Радовци, Циновићи

Надгробна коцка, Радовци, Циновићи

Горобиље, Каниц (Kanitza)

Пустопоље

Горобиље, црква посвећена рођењу
Јована Крститеља

Постамент, Горобиље

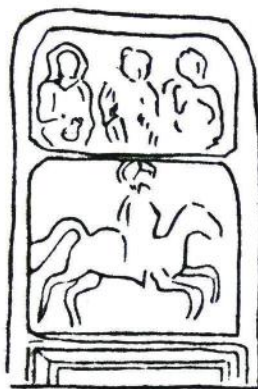

Жртвеник, Горобиље

ТАБЛА XIII

Јежевица, Црквенац

Надгробна стела, Јежевица

Надгробна коцка, Пожега, пијаца
пренета из Висибабе

Надгробна коцка, Црквине,
Доња Добриња

Надгробни ципус, Јежевица

ТАБЛА XIV

Каленић, Засеље

Надгробна коцка, Каленић

Надгробни ципус, Каленић, Засеље

Надгробна коцка, Каленић

Архитектонска пластика и жрвањ,
вила рустика, Засеље

Надгробна коцка, Каленић

ТАБЛА XV

Отањ

Надгробни ципус, Отањ

Надгробна коцка, Отањ

Надгробни ципус, Отањ

Надгробна коцка, Отањ

Надгробна коцка, Отањ

ТАБЛА XVI

Прилипац, црква посвећена рођењу
Пресвете Богородице

Пирамидални надгробни споменик

Прилипац, Муњско брдо

Античке сполије

ТАБЛА XVII

Локалитет Муњско брдо, Прилипац

ТАБЛА XVIII

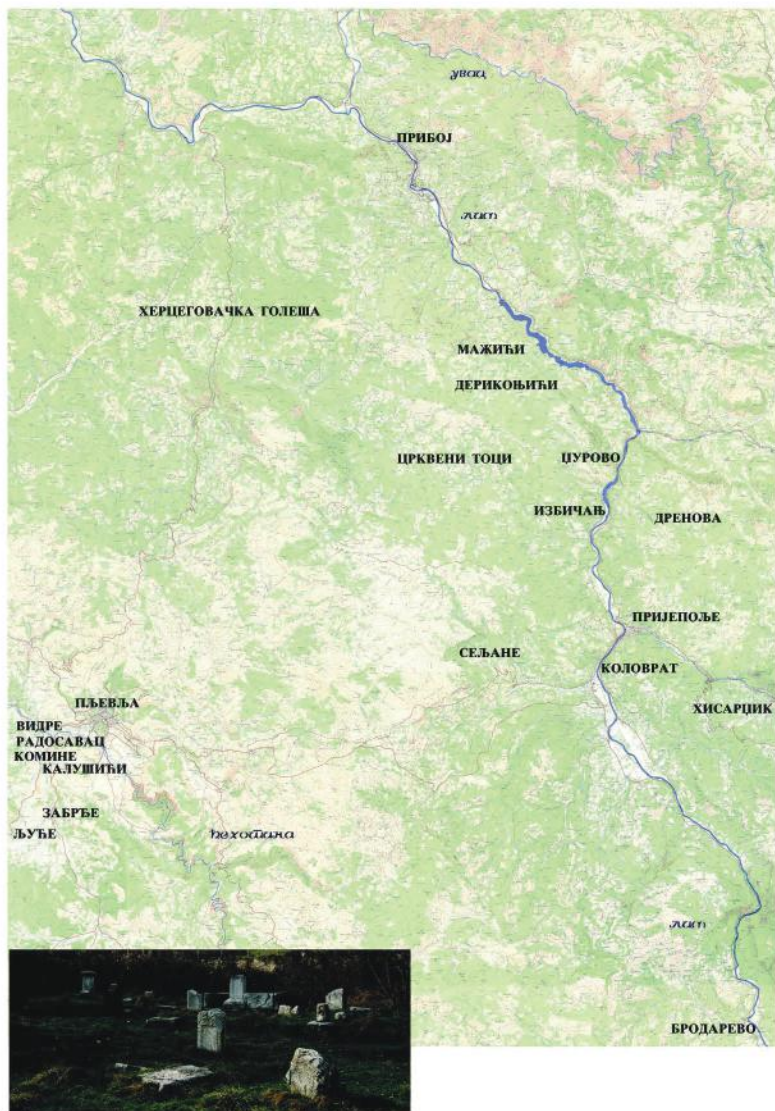
Стаклени пехар, село Засеље, Каленић

Бронзана римска пластика, село Висибаба, MUNICIPIUM MALVE SATIUM

ТАБЛА XIX

локалитет "Коловрат"

ТАБЛА XX

Мажићи

Манастир Ораховица, Мажићи

Надгробна коцка, Мажићи

Херцеговачка Голеша

Надгробна стела, Хер Голеша

Надгробне стеле, Цурово

Надгробна стела, Хер Голеша

ТАБЛА XXI

Надгробна стела, Падеж, село Дренова

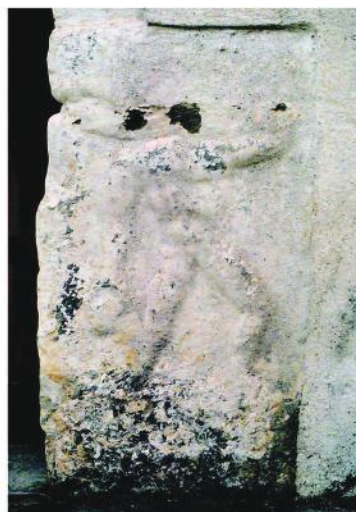
Црквени Тоци

Надгробна стела, Бродарево

Надгробна стела, Црквени Тоци

Надгробни ципус, Црквени Тоци

ТАБЛА XXII

Надгробна стела, Бродарево

Капители, Коловрат

Надгробни ципус, Коловрат

Надгробна стела, Коловрат

Надгробна коцка, Коловрат

ТАБЛА XXIII

Надгробна стела, Коловрат

Капител, Коловрат

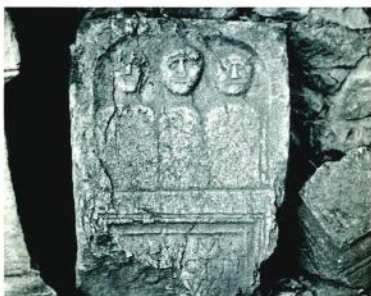
Надгробна коцка, Коловрат

Надгробна стела, Коловрат

Декоративна архитектонска пластика

Надгробна стела, Коловрат

ТАБЛА XXIV

Надгробна стела, Плевља

Надгробна стела, Плевља

Надгробна стела, Плевља

Жртвеник, Радосавац

Надгробна стела, Плевља

Надгробна стела, Видре

Надгробна стела, Плевља

Надгробни ципус, Плевља

ТАБЛА XXV

Надгробни ципус, Комине

Надгробни ципус, Комине

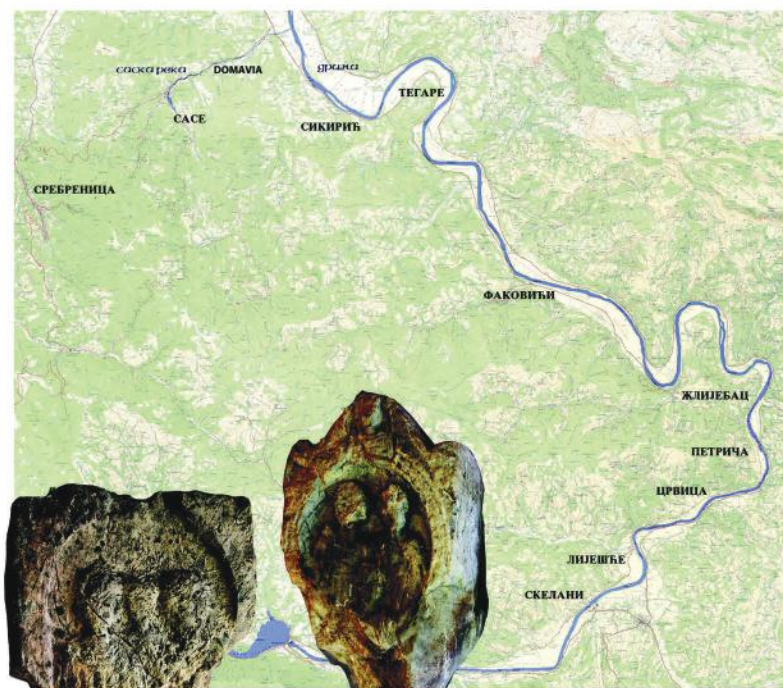
Надгробни ципус, Комине

ТАБЛА XXVI

Археолошки налази са некрополе Комине

ТАБЛА XXVII

Надгробна стела, Сасе

Надгробна стела, Факовићи

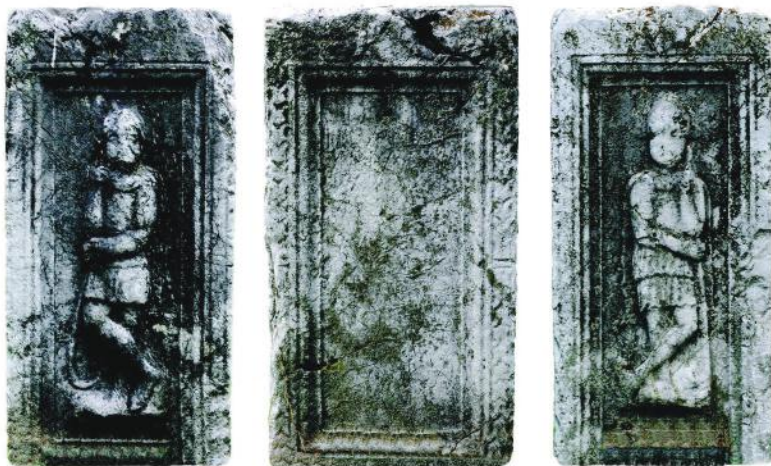

Надгробна коцка, Скелани

Фрагмент саркофага

ТАБЛА XXVIII

Надгробни ципус, Тучково

Надгробни ципус, Висисбаба

ТАБЛА XXIX

Ужице

Античке сполије, Ужице

ТАБЛА XXX

Надгробни ципуси, Кремића кафана, Ужице

Камена урна, Ужице

Жртвеник, Ужице

ТАБЛА XXXI

Мисаиловићи

Надгробна стела, Кремна

Надгробни ципус, Кремна

Римско гробље, Кремна

ТАБЛА XXXII

Каран, Бела црква

Античка некропола

Камени лав

Надгробни ципус, Каран

Надгробни ципус, Каран

Надгробна стела, Каран

ТАБЛА XXXIII

Надгробне стеле, Каран

Жртвеник, Каран

Надгробна стела,
Каран

Надгробна стела,
Каран

Надгробна коцка са пирмидалним горњим делом, Каран

ТАБЛА XXXIV

Гробљанско брдо, Јанковићи, Биоска

Жртвеник, у цркви, Биоска

Жртвеник, у гробљу, Врутци

Жртвеник, Металка, Јанковићи, Биоска

Жртвеник, Биоска

Жртвеник, Биоска

ТАБЛА XXXV

Античка некропола Црквине, Симића гробље, село Гостиница

Надгробна стела са локалитета Црквине, село Гостиница

Индекс

А

Акмачићи 56, 213

Ариље 13, 16, 20, 22, 78, 79, 212, 214, 218, 252, 259

Атис 15, 19, 23, 37, 46, 49, 51, 57, 66, 74, 80, 82, 90, 105, 128, 135, 141, 145, 155,
160, 166, 168, 174, 179, 181, 185, 191, 196, 200, 208

Б

Бајина Башта 24, 26, 31, 32, 215, 250

Бакића кућа, лок. 183

Биоска 183, 191, 202, 213, 218

Бистрица 59

Бјелин 56, 60, 62, 72, 178, 202, 212, 217

Блашковина 73, 77, 211, 218

Братунац 11, 101

Бродарево 109, 139

Буковик 59

В

Ваган 25, 30, 32, 212, 215

Везишница 63, 68, 71, 81, 106, 109, 122, 132, 146, 152, 176, 179

Вирово 14, 20, 214

Висибаба 20, 51, 73, 75, 78, 81, 84, 86, 113, 211, 254

Врањани 59, 76, 106, 193, 212

Врутци 183, 191, 203, 205, 213, 218

Г

Геније 26, 35, 114, 129, 135, 145, 155, 160, 167, 173, 181, 215

Годечево 36, 54, 254

Горобиље 13, 21, 77, 212, 218

Гостиница 59, 191

Градина, лок. 14, 23, 39, 95

Гробљаница, лок. 56, 61, 65, 202, 213

Гробљанско брдо, лок. 202, 204

Гробница, лок. 21

Гробнице, лок. 13, 22, 78, 180

Грчин 59

Грчко гробље, лок. 36, 57, 62, 67, 72, 115, 199, 213

Д

Двориште Милете Штуловића, лок. 84

Дерикоњића брдо, лок. 108, 116, 121

Добротин 25, 32, 35

Доња Добриња 79

Дренова 109, 111, 114, 142, 251

Дрина 24, 27, 29, 35, 91, 101, 105, 148, 212, 215, 254, 256

Дрмановићи 56

Дубоки поток, лок. 32

Духов До, лок. 79

Ђ

Ђетиња 73, 77, 81, 182, 186, 191, 213, 218

Ђуриновићи 56, 58

Е

Ерића гробље 209

Еровина, лок. 52

З

Заград, лок. 108, 116, 119

Љиљана Мандић АНТИЧКЕ НЕКРОПОЛЕ ЈУГОЗАПАДНЕ СРБИЈЕ

Засеље 51, 79, 84, 218

Звонара цркве, лок. 67

И

Изнад села на путу Пријепоље-Сељане, лок. 138

Илијино брдо, лок. 157

Ј

Јежевица 38, 47, 82, 206, 212, 218

Јупитер 24, 26, 32, 65, 78, 82, 92, 122, 137, 145, 156, 160, 181, 188, 191, 202, 206, 213

К

Каленић 51, 79, 82, 84, 113, 187, 212

Каменолом, лок. 86, 88

Каран 59, 81, 183, 193, 213, 218, 255

Катића гробље, лок. 76

Коловрат 61, 68, 71, 81, 108, 112, 116, 121, 126, 135, 141, 147, 149, 170, 178, 180, 190, 210, 213, 217, 251, 258

Комини 11, 68, 71, 87, 106, 113, 122, 132, 137, 141, 146, 156, 160, 174, 176, 186, 190, 199, 211, 215, 219, 257

Косјерић 12, 36, 38, 40, 41, 42, 45, 48, 52, 54, 79, 193, 210, 212, 215, 218, 250, 254

Кремна 183, 186, 191, 200, 203, 206, 213, 218

Кремића кафана, лок. 184, 200, 213

Крива Река 199

Л

Латинско гробље, лок. 201

Либер 14, 17, 19, 22, 92, 137, 145, 184, 188, 191, 202, 214

Ливаде, лок. 38

Лим 108, 112, 115, 121, 132, 142, 170

Липа, лок. 182, 186, 191

Лисичјак, лок. 57

Лучића гробље, лок. 43, 46, 54, 212

Љ

Љутићи 169

М

Мажићи 108, 112, 142

Мачкат 183, 199, 218

Маџарско гробље, лок. 48, 204

Мисајловићи 206, 210

Митра 47, 57, 62, 156, 161, 175, 181, 191, 203, 206, 214, 218

Моравица 13, 20, 73, 77, 79, 86, 88, 214

Мрамор, лок. 20, 22, 37, 39

муниципијум S 63, 71, 81, 87, 106, 133, 149, 150, 151, 152, 176, 179, 181, 187, 211

муниципијум Malvesatium 13, 38, 43, 52, 54, 73, 74, 78, 81, 83, 84, 85, 87, 199, 211

Муњско брдо 86, 212, 218

Мушићи 36, 38, 47, 216

Н

Непознат локалитет, лок. 187, 203

Нова Варош 12, 56, 59, 62, 65, 66, 69, 71, 217

О

Ојковица 23, 56, 69

Осатица 91, 93, 106

Отањ 84

П

Падеж 109, 111, 251

Парамун 36, 39, 54, 216

Пашиновац, лок. 183, 188, 200

Плоска 36

Пљевља 11, 63, 71, 87, 122, 141, 146, 150, 157, 159, 162, 169, 180, 190, 199, 211, 216, 258

Под Живковића брдом, лок. 42, 45

Пожега 20, 42, 48, 51, 73, 75, 79, 81, 89, 106, 113, 182, 187, 193, 198, 206, 211, 218, 250, 254

Порта Беле цркве Каранске, лок. 193

Порта цркве Пресвете Тројице, лок. 96

Потес, лок. 42, 44, 46, 213

Потпећ 176, 179

Прибој 12, 61, 64, 71, 108, 112, 115, 250

Пријеполје 12, 57, 61, 63, 70, 108, 114, 116, 119, 121, 132, 137, 141, 147, 151, 190, 199, 213, 217, 249, 251, 256, 258

Прилипац 86, 212, 218

Присоје, лок. 45, 212

Пуљци, лок. 59

Пуртићи 29

Пусто Поље, лок. 79

Р

Радановци 36, 39, 54, 193, 216

Радоиња 22, 56, 60, 66, 71, 87, 133, 178, 202, 212, 217, 252

Радосавац 45, 60, 147, 176, 179

Ражана 36, 41, 47, 54, 186, 215

Рача 24, 29, 212, 215, 254

римска провинција Далмација 31, 52, 83, 93, 116, 134, 176, 180, 183, 187, 189, 210, 213, 215, 252

Римско гробље, лок. 36, 48, 50, 73, 202, 206

Рутоши 56, 68, 71, 106, 212

С

Сасе 32, 91, 93, 95, 101, 105, 213, 216

село Видре, лок. 156

село Љуће, лок. 169

село Отиловићи, лок. 170

Сељашница 121, 132, 137, 142

Сеоска црква, лок. 88

Сеоско гробље, лок. 21, 41, 48, 51, 60, 169, 171, 176, 205

Сеча Река 24, 36, 38, 42, 45, 46, 47, 51, 53, 212, 216

Силван 25, 33, 35, 49, 51, 65, 67, 92, 156, 161, 181, 214, 219

Симића гробље, лок. 191

Скелани 24, 30, 81, 91, 97, 104, 211, 213, 215

Слатина, лок. 78

Сребреница 11, 93, 95, 97, 102, 211, 213, 253

Средње Подриње 11, 81, 91, 104, 113, 179, 180, 187, 203, 205, 211, 212, 213, 216

Средње Полимље 56, 60, 63, 64, 68, 69, 71, 72, 81, 106, 108, 112, 113, 116, 118, 135, 141, 142, 144, 145, 179, 180, 187, 190, 216, 217, 253

Стаменића гробље 206, 208

Стара касарна, лок. 188

Старинско гробље, лок. 48

Старо Гробиште, лок. 82, 83

Старо гробље, лок. 20, 22, 24, 93, 199, 206, 210

Стојићи 41

Субјел 36, 47, 54, 216

Суво Поље, лок. 13, 21, 79

Т

Тубићи 36, 38, 47, 53, 193, 212, 215, 218

Тучково 89

У

Увац 23, 56, 58, 64, 69, 71, 109, 133, 142, 179, 218

Ужице 12, 15, 26, 29, 36, 38, 48, 53, 56, 65, 68, 73, 80, 84, 87, 105, 115, 132, 139, 182, 199, 205, 213, 218, 248, 250, 252, 255, 258

Ушће Раче у Дрину, лок. 30

Ф

Факовић 91, 93, 101, 213

Х

Херкул 122, 137, 145, 156, 181

Херцеговачка Голеш 115

Ц

Црвица 26, 28, 34, 91, 93, 97, 100, 113, 213, 215

црква Св. апостола Петра и Павла, лок. 204

црква Св. Ахилија, лок. 14, 15, 21, 22

црква Св. Георгија у Дабру, лок. 112

црква Св. Тројице, лок. 69

црква у Горобиљу, лок. 77

црква у Давидовици, лок. 141

црква у Сељанима, лок. 137

Црквенац 82

Црквени Тоци, лок. 109, 114, 142, 143, 145

Црквина, лок. 29, 69, 79, 84, 191, 207, 210, 212, 215, 254

Црквине, лок. 24, 29, 56, 68, 79, 84, 109, 111, 191, 206, 210, 212

Црнетићи 115

Црнокоса 52, 183

Ч

Чадиње 64, 71, 109, 121, 132, 138, 141, 149, 217

Џ

Џурово 108, 116, 142

Ш

Шумарска школа, лок. 182, 189, 213

